

Hverdagens Omstilling

- *et kvalitativt studie*

Kandidatspeciale i Sociologi – Aalborg Universitet. Søren Brøndum Christensen

Vejleder: Hanne Louise Jensen

Antal ord: 30.994

ECTS: 30

Afl. 07.08.2014

Forord

Først og fremmest vil jeg gerne rette en ualmindelig stor tak til de deltagende informanter, der fandt tid til både at indvie mig i en del af deres liv gennem dagbøger og fotografier, men samtidig også var indstillede på et opfølgende interview – tusinde tak!

Derudover en rigtig stor tak til min vejleder Hanne Louise Jensen, der uden større kendskab til mig, fra projektets start var entusiastisk omkring foretæget. Tak for gode snakke og altid god kaffe.

Endelig skal der også rettes en tak til Anne Sofie Toft Larsen og Jonathan Borup Jacobsen, der var med til at gøre en god studietid endnu bedre.

Sidst men ikke mindst en hjertelig tak til min kæreste Anna der altid har støttet mig, og skabt rum til mit studie – tak trold. Og til allersidst en tak til Karl Sejr – verdens bedste lille tidsrøver.

Summary

In this master thesis it has been attempted to shine a light on how a dedication to environmentally and sustainable actions influence the everyday life, and further more to reveal how one comes to the idea, that we need to act, and act now, in order to avoid a future dystopia. Thus asking:

How is the idea of an environmentally burdened planet being constructed, and what are the consequences of this in everyday life?

On the backdrop of a study conducted by Kari Marie Noorgard (2009) concerning how we are apparently *Living in Denial* when it comes to accepting the impact we have on climate change, this study involves individuals who are definitely not living in denial, and seeks to gain a deeper understanding of how the everyday life is perceived from their perspective. Many a study has emphasized how macro structures influence our daily lives and force us to make unsustainable choices e.g. concerning consumerism. But it appears as though there is a gap regarding studies of the role environmental behavior in everyday interactions. The study therefor draws on especially Erving Goffmans (1922-1982) theories of *The Presentation of Self* (1959) and *Stigma* (1963), while also drawing Alfred Schütz' (1899-1959) perceptions of the lifeworld, in order to gain a deeper understanding of the everyday mechanisms. The study involves seven informants who all are or has been involved with the Transition Towns movement, underlining their commitment to the environmental cause. The informants where asked to fill out a diary and take pictures during their everyday life concerning their environmentally oriented actions over the course of seven days after which follow-up interviews were conducted.

Among other things the study shows that even though you are deeply committed to the environmental cause, you are likely to not raise the subject in interactions with people who you perceive to be not as interested in the cause. One of the reasons for this is the doubt regarding the abstract knowledge linked to environmental matters, but another point is that there is the danger of facing sanctions from the other part. This indicates the matter is deeply linked to emotions and moralizing, and is perceived as being something which ought to be ones own decision, as it is a part of the everyday sphere, and therefor concerning e.g. ones household. Furthermore the study shows that compromises are an important part of the everyday life of environmentally concerned individuals, just as turning environmental choices into habits seems important.

Indhold

Forord	1
Summary.....	2
Indledning.....	6
Projektets inspirerende ”søjler”	6
Fornægtelse i hverdagen	6
Omstillingsbevægelsen.....	8
Økosamfund, utopi og kritikken af det bestående.....	9
Det individuelle engagement.	12
Problemformulering	14
Metode	16
Det videnskabsteoretiske udgangspunkt.	16
Forskningsdesign	19
Casestudiet	20
Analytisk generaliserbarhed	21
Validitet og reliabilitet	21
Objektivitet i undersøgelsen	22
Metodologi	23
Dagbogsmetoden.	24
Fotografering.	25
Det opfølgende semistrukturerede interview.....	26
Det narrative fokus.....	27
Adgang til feltet	29
Analysestrategi.	31
Den teoretiske ramme.....	32
Personkarakteristik	37
Analyse	40

Det processuelle forløb	40
Det startede med økologisk mælk.....	40
Læser du Information...?	50
Opsummering	53
Tilstedeværelsen af samtaler og diskussioner om miljømæssige emner i sociale interaktioner.....	55
Opsummering	63
Den personlige balance	64
Kunsten at acceptere at ikke alle ens handlinger kan være skånsomme overfor kloden.....	64
Rum til bæredygtighed	71
Opsummering	76
Drømmenes plads.....	77
Én af dem drømmer om at blive selvforsynende... ..	77
Konklusion	81
Litteraturliste:.....	84
Bilag – se vedlagte cd-rom.....	88

Indledning

”Jamen... det er jo svært, når man ikke kan se nogen forandring. Himlen ser jo ud som den plejer!” (Feltnoter 2013)

I dette projekt vil der blive forsøgt at kaste lys på, hvordan livet ser ud, når det i høj grad leves med tankerne rodfæstet i bekymring for den effekt, klimaforandring og tiltagende ressourceknaphed har på kloden og vores levemuligheder. Klimaforandringernes markante betydning er efterhånden svær at argumentere mod, men hvilken rolle spiller de i sociale kontekster? Hvis man skal tage advarslerne alvorligt, kan det synes særdeles relevant at undersøge, hvordan miljøbevidste menneskers liv leves, eftersom et sådant muligvis kan blive en nødvendig realitet for os alle i fremtiden. Projektets mere præcise orientering vil blive beskrevet i følgende kapitel om problemformulering, men her følger først en beskrivelse af de ”søjler”, projektet særligt bygger på ud over undertegnede egen personlige interesse og bekymring.¹

Projektets inspirerende ”søjler”.

Fornægtelse i hverdagen

I Kari Marie Norgaards (2011) studie af hvordan et mindre bysamfund i Norge responderer på den effekt, de senere års varmere klima har haft på den lokale skisportsturisme, undrer hun sig over, hvorfor der tilsyneladende ikke er nogle tegn på dannelsen af en form for social bevægelse, der kan skabe opmærksomhed omkring de negative konsekvenser, klimaforandringerne har, samt linke dette til den norske olieindustri.

¹ I projektet vil begreber og udtryk såsom bæredygtighed, omtanke for miljøet og klodens beskaffenhed blive anvendt løbende. Om disse kan der herske mange forskellige betydninger. Her skal de forstås på et måske overfladisk plan som begreber der vedrører miljømæssig belastning af den ikke-menneskelige natur.

I det cirka et år lange ophold i den norske bygd oplever forfatteren, hvordan der er en tendens til, at man bevæger sig uden om dybere snak om klimaets beskaffenhed. Der synes at herske en form for fornægtelse af realiteterne på trods af, at konsekvenserne fremstår i endog meget fysisk form i forbindelse med manglende sne, hvilket er en nødvendighed for det lille samfunds økonomiske beståen. Fornægtelsen bliver så at sige en del af hverdagslivet. En rutineret og nærmest ubevidst handling, der udføres som en slags beskyttende værn og er med til at skabe trygge og sikre mentale verdener (Norgaard 2011:219). Dette betegner Norgaard som en tilstand, hvor vi – i hvert fald i store dele af den vestlige verden – er ”*fortabte i komfort*” og lever i det, der kan kaldes ”*hotel civilization*”, domineret af bekvemmelighed. Vi har konstant lyset tændt, og benægter natten og vore egne mørke sider, eksemplificeret ved vores ressourceforbrug (Norgaard 2011:220). Dette bevirker, at de intime detaljer vedrørende vores mad, tøj og familieferier sydpå, der er direkte linket til fattigdom i andre del af verden, fremstår usynlige for os.

Jeg var i gang med at læse Norgaards bog om studiet af den norske bygd, samtidig med jeg selv var på familiebesøg i Norge sommeren 2013. Optaget af bogen som jeg var, forsøgte jeg at benytte mig af enhver mulighed for enten at læse et par sider i den, eller forsøge at snakke med familie og gæster om klimaforandringer. En aften, hvor jeg sammen med de forskellige delegationer af selskabet er samlet om bålet, falder snakken som alle andre steder på, hvad vi hver især beskæftiger os med. Da det bliver min tur, fortæller jeg, at jeg læser sociologi, og inden længe påbegynder med mit speciale. ”*Hvad skal du skrive om?*” og selvfølgelig også ”*Hvad kan du så blive bagefter?*” er de opfølgende spørgsmål. Jeg fortæller om min personlige interesse i måden, vi behandler kloden på, og hvordan jeg gerne vil forsøge at forene det med sociologien på en eller anden måde. Inspireret af Norgaards bog, beslutter jeg mig for på en pæn måde at konfrontere en norsk gut med spørgsmålet om, hvorfor der ikke er nogen markant norsk bevægelse, der forsøger at skabe opmærksomhed om linket mellem olieindustrien og klimaforandringer. Meget rammende svarer han, at det er svært at forholde sig til – ”*Himlen ser jo ud som den plejer!*”. Resten af selskabet tager ikke imod åbningen for at snakke om klimaet, men nikker anerkendende til, at måden vi behandler kloden, er et problem.

Jeg selv forsøger heller ikke yderligere at diskutere emnet, da det på en måde føles grænseoverskridende at skulle konfrontere folk med et ubehageligt emne. På trods af at miljøproblematikken særligt kom på dagsordenen allerede i 70’erne, er det tilsyneladende stadig problematisk for os at omgås det i hverdagsinteraktioner. Dette til trods for at klimaemner er endog

særdeles fremtrædende i medierne. Bonderøven Frank Erichsen tryllebinder uge efter uge de danske seere med hans bud på, hvordan man lever et liv langt væk fra forbrug og ressourcespild. Danmarks Radio har allieret sig med Information i det de kalder Vores Omstilling, og i forbindelse med stormen Bodil er slusere kommet på tale for at holde for høje vandstande ude af min egen hjemby, Randers (Tv2 Østjylland 2014). Desuden bliver vi i en stadig mere informationspræget tid konstant bombarderet med oplysninger om miljøkatastrofer rundt om i verden, der tilsyneladende tiltager i hyppighed. Højesteretten i New Zealand har sågar afvist en mand fra en oversvømmelsestruet ø i Stillehavet trods mandens ønske om at få sin familie anerkendt som deciderede klimaflygtninge (Danmarks Radio 2013). Meget tyder på, at vi hver især er ret godt bevidste – om ikke andet velinformerede – om, at klimaforandringerne er, ja så at sige, uforanderlige. De er kommet for at blive, men fylder nu meget mere i vores hverdag som følge af den strøm af information, der konstant gør os opmærksomme på dette. Hvis man skal tro på det stigende mængde data, der viser, at klimaforandringernes tiltagende hastighed i høj grad er menneskeskabt, samt at vi løber tør for livsnødvendige ressourcer, kan man, som Norgaard ovenfor, undre sig over den manglende handling i forhold til at skabe en mere bæredygtig fremtid.

Omstillingsbevægelsen.

Flere og flere steder skyder forskellige former for initiativer frem, der søger mod en mere bæredygtig fremtid. De antager forskellig form lige fra byhaver og fødevarefællesskaber i særligt de større byer til mere omsiggribende projekter, der forsøger at skabe ændringer på flere forskellige niveauer. Et af de spirende tiltag der forsøger at reagere på klimaforandringerne og ressourceforbruget, er omstillingsbevægelsen (Transitionnetwork 2014) der startede med den engelske by Totnes som den første deciderede Transition Town. Dette fænomen har siden bredt sig til mere end 300 tiltag over hele verden, og har også ramt Danmark. Omstillingsbevægelsen adskiller sig fra andre tiltag, som man måske særligt kender dem fra forskellige miljøbevægelser, hvor der oftest er fokus på enkeltsager såsom ”Atomkraft? Nej Tak” eller aktivistiske tiltag fra Greenpeace som man for eksempel oplevede med protestaktionen mod Ruslands olieboringer i Arktis.

I stedet forsøger man med omstillingsbevægelsen at skabe en mere helhedsorienteret løsning i erkendelse af, at et liv med mindre energiforbrug er uundgåeligt som følge af særligt olieknaphed (Juhl-Nielsen 2011:146). Dette søges opnået ved at skabe stærke lokale samfund, robuste samfund der har en høj grad af lokal selvforsyning og lokal økonomi. Det er altså særligt det lokale, der skal

dyrkes, hvilket indikerer at man må indstille sig på, at ens verden [geografisk om ikke andet] "(...) *is about to get a lot smaller*" (Urry 2013:208). Samtidig skal der skabes en udbredt bevidsthed om de udfordringer vi står overfor, samt den påvirkning vores måde at leve livet på, har for miljøet. Der skal så at sige skabes bæredygtige infrastrukturer (Juhl-Nielsen 2011:147). Ifølge Rob Hopkins, grundlægger af omtalte bevægelse, er der således mange, der tror på, at der vil komme en magisk løsning, der vil gøre det muligt for os at fortsætte, som vi plejer. Dette på trods af, at vi ifølge Hopkins nærmer os ikke blot peak oil men *peak everything* (Hopkins 2009:81). I Hopkins bog om, hvordan man omstiller til bæredygtige og robuste samfund, berører han, som Norgaard, også begrebet fornægtelse, som han mener dukker op i alle mulige forklædninger, men også som en slags naturlig reaktion. Et andet interessant aspekt han er inde på, er at vi tilsyneladende aldrig rigtig har forstået de mekanismer, der fører til forandring: hvordan forandring sker, og hvad det indebærer (Hopkins 2009:84). For at kunne forstå dette søger han svaret i psykologiens afhængighedsforskning ud fra tanken om, at vi er i et afhængighedsforhold til en materiel verden baseret på olie. Forandring sker ifølge dette over etaper, og forståelse for disse gør det nemmere at se, hvad der blokerer. Forandring i adfærd er vanskelig på grund af fastlåste adfærdsmønstre, der er svære at ændre på, på trods af vores viden om, at de dybt integrerede vaner forvolder skade, og måske endda er livstruende (Hopkins 2009:86). Frem for at anskue klimaforandringer og peak oil som noget der bunder i et afhængighedsforhold, opfattes det ofte som "rene" miljø- og resourcesager. Altså distancerede sager og ikke noget den enkelte kan have specielt stor indflydelse på. Samtidig skaber det konflikt, når vi bliver opmærksomme på det, eftersom det kræver genovervejelse i forhold til mange af de ting, vi er vant til at forbruge (Hopkins 2009:89).

Økosamfund, utopi og kritikken af det bestående.

Omstillingstiltagene er måske i lige så høj grad kendetegnet ved at have karakter af et udbredt netværk såvel som en decideret bevægelse, og beskrives da også i flæng som værende begge dele. Tanken om at styrkede lokale fællesskaber kan bidrage positivt, er dog ikke ny. Økosamfund har eksisteret siden 70'erne, og kan optræde i mange forskellige former. Ens for dem alle er dog umiddelbart, at de søger noget, som det omgivende samfund ikke kan tilbyde. Derved leverer de i deres praksis en kritik af netop det omgivende samfund, hvilket påpeges af Bella Marckmann i ph.d.-afhandlingen "*Hverdagslivets kritik: Økosamfund i Danmark*" (2009). Studiet handler med Marckmanns egne ord om drømme, visioner og hvordan de udformer sig i praksis, og om hvorvidt samt i hvilket omfang det er muligt at identificere én eller flere aktører, som bærere af visioner med

gyldighed for en bred del af samfundet i senmoderniteten (Marckmann 2009:12). Økosamfundene er ofte blevet studeret som såkaldte intentionelle fællesskaber, altså fællesskaber som medlemmerne meget bevidst har søgt, og ofte i et kritisk eller utopisk perspektiv, hvor der er fokus på samfundene som indehavere af en samlet vision, eller med et ønske om at påvirke resten af samfundet i en bestemt retning. Dette karakteriseres enten som kritiske forbrugsfællesskaber (f.eks. Etzioni) eller som en samfundskritisk bevægelse (f.eks. Harvey) (Marckmann 2009:15). På trods af de forskellige tilgange vægtes kritikken af det eksisterende samfund i begge tilfælde højt og munder ud i et forsøg på at skabe alternativer; en slags samfundskritik i praksis, hvor der sættes fokus på forskellige livsdilemmaer. Studier af disse samfund eller miljøer kan derfor give værdifuld indsigt i samtidige samfundsproblematikker (Marckmann 2009:19). Orienteringen mod de kritiske perspektiver fører ifølge Marckmann dog til, at man overser hverdagslivsaspektet, der peger på, at økosamfundene også danner rammer om mere eller mindre almindelige hverdagsliv, altså at mange af de ting man foretager sig i et økosamfund, dybest set er de samme som i det omgivende. Samfundene og deres beboere fremstilles ofte som værende radikalt anderledes, men det er værd at huske på, at de stadig er en del af det omgivende, og underlagt samme betingelser og tendenser. Med reference til Giddens peger Marckmann på aftraditionalisering og selvet som et refleksivt projekt, som noget der berører de fleste i et vestligt samfund. I forhold til dette er det værd at bemærke, at også i et økosamfund vil mange praksisser være rutineprægede: man skal i bad, lave mad og på arbejde. Her belyser hverdagslivsaspektet i højere grad end de kritiske perspektiver de fælles vilkår og kulturelle forestillinger, som beboerne i økosamfund i lighed med andre, er nødt til at forholde sig til (Marckmann 2009:26).

På trods af at man lever i et økosamfund er det tilsyneladende ikke ensbetydende med, at ens liv er radikalt anderledes end livet i det omgivende – det ”almindelige”. Et kendetegn ved økosamfundene er dog muligvis det utopiske aspekt. Ofte bliver samfundene, som nævnt, undersøgt som utopiske fællesskaber, hvilket hænger sammen med idéen om det planlagte og intentionelle fællesskab. Samfundene fremstår her som fysisk observerbare steder, befolket af individer der forsøger at skabe en sammenhæng, der vil være med til at bringe deres hverdagsliv tættere på deres utopi. Altså et forsøg på at skabe bedre liv inden for rammerne af det omgivende samfund, men alligevel adskilt derfra (Marckmann 2009:20). Dette, påpeger Michael Hviid Jacobsen og Keith Tester, kræver en dedikation til det, der endnu ikke er muligt, samt en tiltro til det ikke-eksisterende. Sidstnævnte er noget, der skal konstrueres både i tanke og i handling samt stadig lokaliseres i det bestående

(Jacobsen et.al. 2012). Det vil sige, at forsøget på at bevæge sig hen imod en given utopisk forestilling nødvendigvis må have et udgangspunkt i det eksisterende. Det er i det eksisterende, vi lever vore liv, og danner os forestillinger om, hvad det gode liv må være. Det er så at sige her, tankerne om fremtiden har grobund, og det er i livet, vi lever lige nu, at vi konstruerer forestillinger om, hvad der er i vente, samtidig med at vi i forbindelse med denne konstruktion er prægede af fortiden.

Et forsøg på ovenstående oplevede man ifølge Erik Christensen (1990) f.eks. med bevægelserne i 70'erne og 80'erne, der ikke kun rettede sig mod etablerede politiske institutioner for at skabe nye rettigheder. Her forsøgt det også at skabe nye sociokulturelle identiteter og rum for social aktivitet. Der opstod således alternativkulturer, der var praksisorienterede og søgte at bryde med eksisterende strukturer og værdier for at skabe ”*det gode samfund*” (Christensen 1990:144). Det utopiske aspekt og ønsket om at skabe et bedre samfund er særdeles fremtrædende i omstillingsbevægelsen, og synes at signalere en ny form for væren, hvilket kommer til udtryk i følgende citat:

”Det mest afgørende træk ved denne periode af historien er ikke, at vi er på vej til at ødelægge verden – det har vi allerede gjort en rum tid. Det er, at vi er begyndt at vågne op, som fra en tusindårig søvn, til et helt nyt forhold til vores verden, til os selv og til hinanden.”

(Juhl-Nielsen 2011:149).

Det handler altså ikke blot om at skabe en bæredygtig verden, men også om at vores forhold til hinanden ændres, hvilket ifølge Urry kræver en stærk følelse af gensidighed til hinanden – både i fjerne egne såvel som fremtidige generationer (Urry 2013:222). Videre beskriver Kate Rigby, hvordan der er behov for at vælte væggen, som vores kultur har rejst mellem det menneskelige og ikke-menneskelige. Vi skal genforstå os selv som *earthlings*, der koeksisterer med naturen (Rigby 2012:154). Det kræver, at man rækker ud efter noget, der kan være om end meget vanskeligt at definere, og samtidig også noget der kan være svært at vedligeholde.

Andrew Jamison der særligt har forsket i sociale bevægelser belyser, hvordan der sker noget i disse, der ikke blot påvirker politik og samfund på den korte bane, men også transformerer menneskeheden og vores kulturer på den lange bane – en slags utopisk praksis, der kan føre mennesker og samfund i nye retninger (Jamison 2012:162). Environmentalismen har, ifølge Jamison, spillet en afgørende rolle på det personlige niveau, og er med til at ændre værdier,

overbevisninger, følelser og adfærd (Jamison 2001:10). Kampen for et bedre naturligt miljø handler derfor måske ikke kun om netop det naturlige miljø, men er også en kamp på det rent sociale og menneskelige plan. Således beskriver Jamison, hvordan der er en dialektisk spænding mellem inkorporering og modstand. Her beskrives det af omstillingsbevægelsen, hvordan ”(...) *de udfordringer, vi står overfor, er ikke kun skabt af teknologien, men er også et direkte resultat af vores verdenssyn og værdier. De oplysninger, som vi konfronteres med om planeten, skaber frygt og sorg – det medfører en benægtelse, som mange mennesker er indfanget i*” (Juhl-Nielsen 2011:150). Der er så at sige både tale om en reel politisk kamp, men også en kulturel kamp om konstruktionen af en kollektiv identitet. En social bevægelse kan derfor forstås som en kombination af social konflikt og kulturel deltagelse, og folk deltager, mener Jamison med reference til Alberto Melucci, af mere end instrumentelle årsager. Følelser og tilfredsstillelse spiller også en rolle (Jamison 2001:13). Som Erik Christensen er inde på, gjorde bevægelserne i 70’erne det muligt at eksperimentere med andre former for samfund og andre former for interaktion mellem mennesker og ikke-mennesker, men Jamison beskriver, hvordan nogle af de ”æstetiske” tanker gik tabt: De blev institutionaliseret, normaliseret og gjort mainstream. De blev konsumprodukter, policeværktøjer og komponenter til det, han kalder bæredygtige livsstile (Jamison 2012:163), altså noget man ”kan tage på”, men som måske ikke grundlæggende rykker ved noget. Med andre ord kan man sige, at de smukke tanker blev koopteret af kapitalorienterede interesser. Dette får ham til at rejse spørgsmålet om, hvordan idéer integreres til bestemte former for handlen; hvordan skabes der så at sige rum for en kollektiv læringsproces? Dette lykkedes miljøbevægelsen for en kort periode, men det blev fragmenteret, specialiseret og individualiseret. Tankerne er blevet markedsorienterede, og kommer måske særligt til udtryk i tiltag, der bærer præg af den såkaldte økologiske moderniseringsteori, hvor man søger at forene bekymring for miljøet med økonomisk vækst (Jamison 2012:171).

Det individuelle engagement.

I en Ph.d.-afhandling udført af Tiffany Simons Chan, der forsker i læringsprocesser, spørges der overordnet om, hvorfor mennesker opfører sig på den måde de gør i forhold til miljøet, og hvordan bæredygtig adfærd kan fremmes og støttes (Chan 2009:18). I forhold til dette er der forskellige tilgange, der er blevet introduceret og dannet for at hjælpe samfundsvidenskaberne med at besvare spørgsmål og indføre politik vedrørende miljømæssig bæredygtig adfærd. Men kun på det seneste er der, ifølge Chan blevet udført arbejde, der udforsker langsigtet eller vedvarende engagement vedrørende bæredygtighed og bæredygtig adfærd.

Chan fokuserer i studiet på individuelle karakteristika, betydningsfulde livsoplevelser og udviklingsproces, der over tid fører til engagement i miljømæssigt bæredygtig adfærd. Dette ud fra en antagelse om, at for at et individ kan udvikle og opretholde engagement i forhold til at arbejde i et så potentielt overvældende domæne, må vedkommende have en god historie der kan hjælpe med at forklare og guide ens personlige engagement (Chan 2009:25). I studiet fokuseres der særligt på, hvordan forgængere inden for miljøbevægelsen opretholder deres engagement, og hvordan der i forbindelse med dette konstrueres en narrativ identitet.

I forhold til forgængernes opretholdelse af engagement gælder det, at hverdagslivsaspektet ikke er specielt fremtrædende eller tilskrives nogen central rolle af Chan. I stedet fokuseres der på eksterne faktorer, individuelle karakteristika og udviklingsprocesser, der har muliggjort og støttet de eksemplariskes engagement over tid. Dette kommer til udtryk i deres narrativer. I forhold til konstruktionen af en narrativ identitet går Chan (2009:20) ud fra, at de engagerede må have en internaliseret fortælling eller narrativ identitet der forklarer, hvordan de udviklede deres tilknytning/engagement over tid.

Chan betoner, at der ikke er meget tidligere forskning, der retter blikket mod skæringspunktet mellem narrativ identitet og langvarigt engagement i bæredygtighed. For at forstå hvilke faktorer der er med til at skabe miljømæssig adfærd, kigger hun desuden på forskning i miljøpsykologi og miljøuddannelse (environmental psychology og environmental education).

Med tanke på hvordan hverdagslivet ikke just er et centralt tema i afhandlingen, samt at der søges erfaringer fra psykologien og læring, kan noget umiddelbart tyde på, at der er et hul i forhold til, hvordan mening og betydning kan forstås, som noget der dannes i en social kontekst. Her synes sociologien at kunne bidrage.

Problemformulering

*”Det skal nok blive godt. Engang”*²

I følgende projekt ønsker jeg at foretage en undersøgelse af, hvordan man så at sige bevæger sig fra tanke til handling i forhold til koblingen mellem vores livsstil, og hvordan denne påvirker kloden. Studiet vil empirisk tage udgangspunkt i individer fra den førømtalte omstillingsbevægelse

Bevægelsen har også ramt Danmark, hvor Ry har fået status som decideret omstillingsby. Der arbejdes ud fra en model for et paradigme, kaldet ”omstillingsmodellen”, der med afsæt i de lokale forhold og fællesskaber arbejder for relokalisering samt omfattende energibesparelser. Et af de centrale punkter i dette paradigme er altså fællesskaberne, og dette synes til dels at stride mod tidens trends, hvor det ofte påpeges, at de lokale fællesskaber er i opløsning. Her er de i stedet en vigtig del hen imod *”(...) en fremtid, der i en ikke-økonomisk forstand er endnu rigere, mere tilfredsstillende og mere skånsom overfor jorden”* (Juhl-Nielsen 2011:147). Som dette citat indikerer, rækker bevægelsens visioner langt ud i fremtiden på en måske mere holistisk måde, end mange af de førømtalte enkeltsager. Her søges der i stedet via de lokale fællesskaber, netværk, kreativitet, spontanitet og robusthed mod en fremtid, der *”(...) indebærer, at vi frigør os fra mange af de fortællinger, som vi har været spundet ind i. F.eks. indholdet af ord som vækst, udvikling og fremskridt”* (Juhl-Nielsen 2011:157). Med tanke på Kari Marie Norgaards studie af, hvordan en nærmest ubevidst og naturlig fornægtelse af klimaforandringer er dominerende, samt hvordan vi lever liv, hvor vi er *fortabte i komfort* (Norgaard 2011:220), kan det tyde på, at bevægelsen væk fra mange af de mottoer og slagord der kendetegner den vestlige civilisation, ikke er nogen nem manøvre. Selve det at finde sammen i et mindre fælleskab, hvor man kan blive enige om en politisk agenda, er formentlig ikke det mest problematiske træk. Derimod kan man forestille sig, at vekselvirkningen mellem at være en del af det omsluttende og større samfund samtidig med forsøget på at dyrke en radikalt anderledes livsstil både mentalt og i praksis kan være besværlig. Man vil formentlig ofte opleve dels at være en del af et eller flere fællesskaber, der ikke deler samme overbevisning, dels at skulle veksle mellem den ideologiske livsstil i fritiden og så det liv, som det omsluttende samfund tvinger en til. Ifølge Bella Marckmann (2009:26) vil man således ofte

² Tine Sædholm fra Omstilling Ry i artiklen *”Den store omstilling: Det er spændende, lærerigt – og hårdt”* (Nielsen 2014)

stadig være underlagt samme betingelser og tendenser i lighed med andre samfundsborgere. Man er, med Jørgen Steen Nielsens (Nielsen - RUC 2014) ord, så at sige nødt til at italesætte der hvor man vil hen, samtidig med at man lever i "det gamle". Dette er ét aspekt, der vækker min interesse. Et andet er, hvordan man i det hele taget når til erkendelsen af, at for at kunne gøre sig forhåbninger om en bedre i morgen, er man nødt til at handle radikalt og handle nu. Igen med tanke på Norgaards studie, vil de fleste af os i det mindste have en idé om, at klimaets og ressourcernes tilstand har set bedre dage. Men hvordan bevæger man sig fra denne "oplysning" til fundamental handling? Og videre: med tanke på at nå til denne erkendelse, hvordan definerer man da en bedre fremtid og rækker ud efter denne? Ovenstående munder dermed ud i følgende problemformulering:

Hvordan konstrueres forestillingen om en miljømæssigt belastet klode, og hvilken betydningen har dette i hverdagen?

Empirisk vil studiet være kvalitativt udført, og tager udgangspunkt i fire enkeltpersoner og en familie på tre, der alle er eller har været tilknyttet Omstilling Ry. Dermed vil det ikke være omstillingsbevægelsen, der som sådan vil være fokus for projektet. I stedet vil det blive søgt, at lokalisere, hvordan individer, der lever liv med bekymring for miljøet som spillende en større rolle, end det gør for størstedelen af individerne i det danske samfund, forholder sig til dette. Beslutningen om at det skulle være personer fra Omstilling Ry, er truffet ud fra tanken, at der her var tale om nogle individer, der bekymrer sig så meget for miljøet, at de ønsker at handle aktivt for at skabe opmærksomhed omkring problemet. Der synes desuden at være et særligt socialt og samfundsorienteret aspekt ved Omstilling Rys tilgang til løsning af miljøproblemer, der er mere fremtrædende, end hvad tilfældet har været ved mange andre aktivistiske miljøtiltag. Derudover antages det, at informanterne på én eller anden måde har foretaget bevægelsen fra tanke til handling med henblik på at handle aktivt, både i forhold til at gøre miljøbekymring til en del af det personlige hverdagsliv, men også med henblik på at nå til en erkendelse af, at det er nødvendigt, at flere deltager. Gennem de deltagende informanternes fortællinger er min forhåbning, at der vil kunne blive kastet lys over, hvordan en "mere bæredygtig" livsstil leves i hverdagen, samt belyse hvilke generelle samfundsproblematikker der er knyttet til muligheden for at bevæge sig fra tanke til handling.

Metode

I følgende kapitel vil projektets metodiske tilgang og overvejelser blive beskrevet. Først vil det videnskabsteoretiske udgangspunkt blive beskrevet, efterfulgt af et indblik i de rammer, der er blevet lagt herfor, og afsluttende vil den mere praktisk metodiske del blive beskrevet.

Det videnskabsteoretiske udgangspunkt.

Et af udgangspunkterne for interessen i at udføre dette projekt har fra starten været at undersøge, hvordan en mere ”klassisk” og hverdagsorienteret sociologi kan bidrage med viden om, hvilke interessante og problemfyldte mekanismer der har betydning for vores daglige interageren med naturen og forhold til bæredygtighed. Meget af fokus inden for miljøsociologien (environmental sociology) og samfundsvidenskaberne generelt synes især at have været optaget af makrostrukturer. F.eks. Verdenssystemteorien der bygger på neomarxistiske idéer (Barbosa 2009:35), og hvor de historiske udviklingsmønstre, den geografiske distribuering af naturens ressourcer, politiske magtforhold og international økonomi er centrale aspekter (Dunlap 2010:24). Over for denne tilgang står den Økologiske Moderniseringsteori, hvor fokus er på bæredygtig kapitalisme, superindustrialisering og forbrugeren som en rationelt handlende aktør (Barbosa 2009:38-40). Derudover er også de såkaldte Anden Modernitetsteorier, særligt kendetegnet ved Ulrich Becks risikoteori, fremtrædende (Barbosa 2009:41). Det som disse overordnede tilgange ikke synes at ofre specielt stor opmærksomhed, er dog hverdagslivet og de daglige interaktioners betydning, der er et omdrejningspunkt for dette studie. Flere studier retter dog også blikket mod hverdagen, men det synes ofte at være med fokus på forbrug (Connolly 2008, Halkier 2001 og Shove 2002). Dermed ikke sagt, at de ovennævnte og overordnede tilgange ikke har forklaringskraft i forhold til spørgsmålet om, hvorfor vi mennesker behandler kloden, som vi gør – for det har de. Men et studie af, hvilken rolle de små og utilsigtede ting vi foretager os i vores daglige gøren og laden, synes underbelyst (Brewster 2009). Derfor vil undersøgelsen som udgangspunkt antage et fænomenologisk perspektiv, hvor der også vil blive trukket på den hermeneutisk fortolkende tilgang, samtidig med at mere strukturelle forhold også anerkendes. Fænomenologien og hermeneutikken tilbyder begge måder, hvorpå det bliver muligt at komme tættere på verden set fra aktørernes perspektiv (Berg-Sørensen 2012:217), og i det følgende vil disse retningers grundtræk blive uddybet.

For førstnævnte gør det sig gældende, at fokus er på livsverdenen, der er den verden, vi lever størstedelen af vores liv i, og er den verden, vi tager for givet. Det er en førvidenskabelig erfaringsverden, som vi er fortrolige med (Zahavi 2005:170). Med andre ord kan man sige, at fokus i den fænomenologiske tradition netop er på de ting vi dagligt foretager os, men som vi sjældent ofrer mange tanker. Det betones videre, at det ikke er muligt at erkende verden, som den i virkeligheden er, men kun som den fremtræder for os. Bevidstheden er altid rettet mod noget, og relationen mellem fænomen og bevidsthed er afgørende for at kunne forstå et givent fænomen (Berg-Sørensen 2012:235). Dette betegnes som *bevidsthedens intentionalitet*. Dermed bliver den videnskabelige interesse også i højere grad orienteret mod bevidstheden, orienteringen og forholdet til fænomenet, snarere end fænomenet for sig selv. Dette betyder, at studiet i højere grad vil forholde sig til, hvilken betydning har i en social og hverdagslig kontekst at være orienteret mod og optaget af bæredygtighed, snarere end de kolde (eller måske nærmere overophedede) miljømæssige fakta der knytter sig dertil. Fokus bliver dermed, hvordan man i hverdagen er bevidst om, orienterer sig efter og forholder sig til klodens beskaffenhed. Her indtræder et af nøglebegreberne, nemlig *epoché*, der betyder, at den naturlige indstilling sættes i parentes (Berg-Sørensen 2012:236). Den naturlige indstilling refererer til det ofte ubevidste, vi udfører i vores hverdagsliv. Dette er selvfølgelige handlinger, og noget der tages for givet, og i denne tilstand suspenderes tvivlen på verdens eksistens (Zahavi 2005:182) ifølge Alfred Schutz, der fremstår som eksponent for den moderne fænomenologi. For at kunne forstå et fænomen og dets betydning i relation til subjektet må man som forsker træde et skridt væk fra de ting, tanker og handlinger, der ellers tages for givet. Herved åbnes en mulighed for at lave en kritik af netop den naturlige indstilling og grundantagelser (Berg-Sørensen 2012:238). Det kan med andre ord siges, at det bliver muligt at rejse spørgsmål ved, hvorfor vi gør, som vi gør, når vi handler ud fra den naturlige indstilling.

Inden for fænomenologien tilskrives subjektet eller den enkelte stor betydning, men det erkendes samtidig at subjektet er afhængigt af andre subjekter (Zahavi 2005:169). Den enkelte og fællesskabet opfattes ikke som to uforenelige alternativer, og den enkelte kan kun være verdenserfarende, eftersom denne er en del af et fællesskab. Viden opfattes dermed som noget, der har en social oprindelse (Zahavi 2005:184). Aktørernes interesser, motiver, selvforståelse og forståelse for den verden, de lever i, anerkendes, og må inddrages, eftersom det handler om at komme frem til troværdige modeller for den mening, forhold har for de studerede aktører selv (Zahavi 2005:177). Her betones det, at intersubjektiviteten må have en central rolle i forsøget på at

forstå den sociale virkelighed, der konstitueres af meningssammenhænge. Dette bevirker, at det bliver handlende og erfarende subjekter i deres meningsfulde relationer til andre, der bliver undersøgelsens primære genstand frem for institutioner, magtstrukturer og samfundsklasser (Zahavi 2005:177). Med andre ord understreger dette, hvorfor det giver mening at undersøge mennesker i selskab med andre mennesker. For projektets vedkommende vil dette komme til udtryk gennem informanternes hverdagsfortællinger.

Projektets hermeneutiske islæt er først og fremmest med tanke på det mere metodiske og analytiske, hvor særligt den hermeneutiske fortolkningskraft, vil blive anvendt.

Hermeneutikken beskæftiger sig med meningsfulde fænomener, der må *fortolkes* for at kunne forstås. Fortolkning bedriver vi hele tiden, og ofte skaber denne proces ikke problemer, eftersom vi deler mange sociale og kulturelle forudsætninger (Gilje 2002:164). Fænomeners mening kan dog ofte fremstå uklare for os. Man er således nødt til at kende konteksten for et givent fænomen, hvilket er med til at gøre fortolkning og forståelse centralt i hermeneutikken. Centralt er også, at man som den der foretager undersøgelsen, fortolker noget, som *allerede er* fortolkninger; nemlig sociale aktørers fortolkninger og forståelser af andre og af den fysiske verden. Man må dermed forholde sig til en verden, som allerede er fortolket af de sociale aktører selv, og det er vigtigt ikke at negligere disse fortolkninger (Gilje 2002:168). Her bliver Giddens relevant, med hans betoning af at samfundsvidenskaberne bygger på en dobbelt hermeneutik. Man må på den ene side forholde sig til en verden, der allerede er fortolket af de sociale aktører selv, hvorfor man ikke kan se bort fra deres beskrivelser, hvilket i høj grad stemmer over ens med det fænomenologiske argument. Men på den anden side søges der også viden om, hvordan et samfund fungerer, og man må ud fra dette synspunkt også gå ud over de sociale aktørers selvopfattelser (Gilje og Grimen 2002:169). For studiet betyder dette, at fundene også vil blive fortolket i lyset af mere generelle tendenser, samtidig med der vil blive anvendt teori til netop at forstå aktørernes selvopfattelser.

Den hermeneutiske cirkel er måske det vigtigste begreb i hermeneutikken, og vil sammen med Pierre Bourdieus tanker om objektivitet og refleksivitet³, være et gennemgående islæt i projektet. Den hermeneutiske cirkel peger på forbindelserne mellem det, der skal fortolkes, forforståelsen og

³ Se afsnit om objektivitet

den sammenhæng eller kontekst, der skal fortolkes i. Der henvises til *begrundelsessammenhænge*, hvilket Gilje og Grimen (2002:178) beskriver på følgende måde:

”(...) den hermeneutiske cirkel angår det forhold, at al fortolkning består i stadige bevægelser mellem helhed og del, mellem det, vi skal fortolke, og den kontekst, det fortolkes i, eller mellem det, vi skal fortolke, og vores egen forforståelse. Hvordan delene skal fortolkes, afhænger af, hvordan helheden fortolkes, og hvordan helheden skal fortolkes, afhænger af, hvordan konteksten fortolkes, og omvendt.”

Det kan læses ud fra ovenstående citat, at fortolkninger begrundes under henvisning til andre fortolkninger, og at dette er en vedvarende proces – eller som Gilje og Grimen kalder det: en spiral snarere end en cirkel. En proces optaget af en vekslen mellem at fortolke enkeltdele og ”*hele værket*” (Gilje og Grimen 2002:180) i relation til hinanden.

Forskningsdesign

Nærværende projekts udvikling har i høj grad været præget af at være en intuitiv proces. Ansporet af undertegnede egne bekymringer for miljøet og et ønske om at belyse hverdagslivet og de sociale interaktioners betydning for dette, har processen været præget af et ønske om at undgå at lægge prædefinerede teoretiske rammer ned over empirien. Således er der ikke fulgt en fast strategi eller metodisk logisk rækkefølge, men i stedet har min egen forforståelse, erfaring og forskningsmæssige interesse været guidende. Dette afspejler sig i valg af metode til indsamling af empiri, der ligger sig op ad tidligere afprøvede metoder, nemlig dagbogsmetoden, fotografering og opfølgende interview (Brøndum Christensen 2011). Derudover er processen blevet ansporet af min egen forforståelse opnået særligt gennem den litteratur, der blev beskrevet i indledningen og den forskningsmæssige interesse i hverdagen og dennes betydning for vores meningsdannelse. Designmæssigt er studiet dermed bygget op omkring et forsøg på at opnå dybere forståelse af en hverdag, i hvilken man er optaget af bæredygtighed, som kommer til udtryk i interaktioner og praksis og derudover også et forsøg på at få et indblik i, hvordan informanterne har konstrueret det verdensbillede, der i nutiden sætter sit præg på deres levede liv. Her har processen været orienteret mod, at ”lade empirien tale for sig selv”, ved at give informanterne en hvis grad frie rammer til først at beskrive deres hverdagsliv gennem dagbøger og fotografering. Gennem dette blev det mig muligt at danne mig

indtryk af særlige tematikker, der blev inddraget i de opfølgende interviews. I forbindelse med dette blev det desuden muligt også at trække på de tematikker, der åbenbares i andre informanternes beretninger. Dette har mundet ud i et samlet billede af interessante temaer, i hvilke delene er blevet relateret til helheden og omvendt. Eftersom der ikke har været teori, der har styret empirien, har denne fået lov at tale sit eget sprog, hvorefter teori er blevet valgt ud fra, hvad der ville have den bedste forklaringskraft i overensstemmelse med studiets problemformulering. Dette fører videre til en beskrivelse af casestudiet.

Casestudiet

Som beskrevet i Antoft og Salamonsen (2007:34), fremstår casestudier sjældent som rene former, hvilket dette speciale også kan ses som et udtryk for, eftersom det indeholder elementer fra særligt to af de idealtypiske casestudier. Dette er det ateoretiske og det teorifortolkende casestudie.

For førstnævnte gør det sig gældende, at videnskabelig tolkning har afsæt i empirisk viden og data, samtidig med at formålet er at genere ny empirisk viden. Kendetegnende for denne type er, at de bygger på en særlig interesse for f.eks. sager eller miljøer, og søger elementer fra det sociale liv til fremstilling og forklaring, ofte gennem aktørernes subjektive oplevelser. Den sociale virkelighed og sociale fænomener søges beskrevet i højere grad end det handler om at udvikle generelle begreber og teorier. Videre er det karakteristiske for disse studier, at de studerede aktører selv kommer til orde, eftersom omdrejningspunktet er deres interesser (Antoft 2007:35). Dette er i høj grad i overensstemmelse med motivationen for dette projekt, men samtidig spiller perspektiver fra det teorifortolkende casestudie også over i det endelige produkt, eftersom netop teori vil blive anvendt i et forsøg på at opnå dybere forståelse for de processer og temaer, der fremkommer i empirien. For det teorifortolkende casestudie gælder det imidlertid, at teorien spiller en væsentlig rolle i forbindelse med lokaliseringen, struktureringen og organiseringen af empirien (Antoft 2007:40-41), hvilket ikke er tilfældet for projektet, som i højere grad har været præget af undertegnede forforståelse, som selvfølgelig også til en vis grad er teoretisk influeret, og så de temaer og mønstre, der tegnede sig i det indsamlede datamateriale.

For casens vedkommende er det dog ikke muligt at afdække samtlige sider, hvorfor det er nødvendigt med overvejelser om, hvad det aktuelle eller det interessante at studere er: det der kaldes *"The central subject problem"* (Antoft 2007:33). For dette projekts vedkommende centrerer problemstillingen om en hverdag, hvor man er optaget af at leve et liv med omtanke for klodens

beskaffenhed. Casen er altså blevet begrænset til at omhandle specifikke oplevelser i hverdagen, frem for som udgangspunkt at undersøge hele hverdagen. Videre er det værd at bemærke, at casestudiet erfares som en del af en social verden, som den ikke kan isoleres fra. Den er altså en del af en større virkelighed, hvilket vil blive inddraget i forsøget på at opnå dybere forståelse.

Analytisk generaliserbarhed

En kritik der ofte rettes mod casestudiet, er, at det ikke er muligt at vurdere resultaternes generelle gyldighed (Bryman 1995:172 i Antoft 2007:49). Med henblik på dette refereres der til den såkaldte analytiske generaliserbarhed. Teorien der anvendes i studiet bliver her relevant, eftersom den kan benyttes som en skabelon til sammenligning af de empiriske fund. Generaliseringerne sker derved i en proces, der dannes "(...) *slutninger ved at sammenkæde enkelte tilfælde med teoretiske forestillinger*". Dette kommer f.eks. til udtryk ved, at der samtidig med den systematiske beskrivelse af casen sker en begrebsliggørelse af netop casen som et eksempel på f.eks. sociale fænomener eller hændelser. Der skal så at sige udvikles analytiske konstruktioner, der kan være med til at bestemme, hvilket fænomen casen er (Antoft 2007:50). Rent praktisk foregår dette ved, at det indsamlede materiale vil blive "gennemsøgt" for interessante temaer i hver enkelt tekst, samtidig med at disse medbringes videre i tolkningen af den næste, for at lede efter eventuelle ligheder. På denne måde kan der lokaliseres visse fælles træk blandt informanternes fortællinger, og disse vil videre blive fortolket med relevant teori, der yderligere er medvirkende til at understrege casens generalitet i en større samfundsmæssig kontekst.

Validitet og reliabilitet

Spørgsmålet om hvorvidt studiet kan karakteriseres som værende pålideligt håndværk med pålidelige iagttagelser og om det fremsætter gyldige argumenter samt overføring fra det ene tilfælde til det andet, knytter sig til begrebet verifikation (Kvale 2009:271). Dette hænger sammen med spørgsmålet om validitet, og hvorvidt der metodisk undersøges det, studiet har til formål at undersøge. Dette er en løbende proces, eftersom delene er blevet tolket i forhold til helheden og helheden tolket i forhold til delene. På denne måde er der blevet ført en slags kontinuerlig og systematisk kontrol af den indsamlede data, samtidig med, at det derudover er blevet tolket ud fra teori. Dette knytter sig således til, hvorvidt de slutninger der drages kan udledes fra disses præmisser (Kvale 2009:267-293).

Med henblik på reliabiliteten, altså hvor vidt fundende i studiet vil kunne findes igen af en anden forsker på et andet tidspunkt, kan dette vise sig svært med tanke på, at man undersøger en case i dens egne omgivelser (Kvale 2009:271). Dog kan man via teori og hermeneutisk tolkning af data givetvis finde frem til lignende mønstre. Reliabiliteten knytter sig samtidig til spørgsmålet om analytisk generaliserbarhed, der er blevet behandlet ovenover.

Objektivitet i undersøgelsen

I forbindelse med studiet af et område, som jeg i en mere hverdagslig kontekst er meget optaget af, vil det være vigtigt hele tiden at være opmærksom på, hvilken rolle jeg selv og min tilgang til området spiller, samt hvilken indflydelse dette har på både selve forskningen, men også på forskningens objekt. I et forsøg på at tilstræbe mig en høj grad af objektivitet i studiet, vil jeg særligt støtte mig til Bourdieus tanker vedrørende objektivitet og refleksivitet som de fremstilles af Annick Prieur (2002).

Ifølge Bourdieu handlede det ikke om, at man skulle gå til et givent studie med en positivistisk opfattelse af objektivitet, hvor man "nøjes" med at anskue ting som sociale fakta. Dette er ikke tilstrækkeligt, og i stedet mente han, at det var vigtigt hele tiden at forholde sig til ens egen position eller ståsted. Dette kaldte han deltagende objektivitet med forskeren som objekt (Prieur 2002:113). Dette lægger op til en erkendelse af, at forskeren selv er med til at konstruere sit forskningsobjekt. Dermed er det ikke blot sociale fænomener, der er socialt konstruerede, hvorfor det er vigtigt at holde sig dette for øje og være refleksiv omkring det, idet det vil øve indflydelse på både problemformulering og design, der fremstår som konstruktionsprocesser (Prieur 2002:109). For projektets vedkommende viser det sig f.eks. ved at problemformuleringen særligt er orienteret mod hverdagen, og hvordan det opleves at være orienteret mod bæredygtighed i denne. Her er jeg af den personlige opfattelse, at mange af de måske umiddelbart banale handlinger vi dagligt foretager os, på sigt har alvorlige konsekvenser for klodens beskaffenhed. Jeg oplever, at vi er underlagt visse samfundsstrukturer, der gør det svært at bryde ud af vores hverdagsmønstre, og forestiller mig til tider, hvordan det ville være at leve et radikalt anderledes liv. Min erkendelse af min egen opfattelse af dette forhold, fører således først og fremmest videre til projektets problemformulering, hvor jeg frem for, som udgangspunkt f.eks., at søge at afsløre dominerende makrostrukturer, der øver negativ indflydelse, i stedet søger at objektivere mine tanker, og så at sige fjerne mig følelsesmæssigt og

ideologisk fra vidensproduktionen. Dette munder ud i en problemformulering og et design, der i højere grad søger at lade de involveredes fortællinger præge projektet, frem for at min egen "commonsense-tilgang" til verden på forhånd sætter kursen. Fuldstændig objektivitet anses dog ikke som et mål i erkendelse af "(...) *at vi selv er en del af den verden, vi forsøger at forstå, [og] at vi blot kan begribe verden fra et sted inden for denne – og videre, at det, vi ser, er bestemt af, hvor vi ser det fra* (Prieur 2002:110).

Her synes Bourdieus forhold til objektivitetens rolle i forskning desuden at læne sig op ad Max Webers tanker om, at objektivitet er et uopnåeligt mål, men dog et det er værd at stræbe efter. Ens egen position præger således ens perception, hvilket som sagt helt konkret betyder, at jeg som undersøger er nødt til at forholde mig kritisk og reflektivt til, hvilken indvirkning på studiet min egen position har, dog uden at dette ender med at blive det overvejende tema i det færdige arbejde, eller hvilket Bourdieu betegnede som *the diary disease* (Prieur 2002:114).

Metodologi

Igennem projektets dataindsamling er målet at kunne komme tættest muligt på det, der har betydning for informanterne i deres hverdag, hvad angår tanker, følelser og handlinger orienteret mod og centreret omkring bæredygtighed, ressourceforbrug og samfundets generelle organisering i forhold til dette.

Der lægges dermed op til en beskrivelse af informanternes subjektive opfattelser af deres daglige gøren og laden, samt hvordan de er nået til denne orientering i livet, og for at kunne opnå dette vil der blive benyttet en metodetriangulering. Denne indebærer, at informanterne fører dagbog og tager billeder i deres hverdag og derefter indkaldes til opfølgende semistrukturerede interviews. Denne metode (dog ikke specifikt inkluderende fotograferinger) kaldes af Alaszewski *researcher-driven diaries* (Alaszewski 2006:78), og Alen Bryman (2004:141) og Zimmerman og Wieder (1977 i Alaszewski 2006:77) betegner den som *diary-interview metoden*. For førstnævnte gør det sig gældende, at dagbogsskrivningen sker på opfordring af forskeren, mens sidstnævnte refererer til et intenderet opfølgende interview. I projektet vil det være en kombination af de to, der benyttes.

Studiet vil være etnografisk inspireret, særlig ud fra den fænomenologiske lære om "at gå til sagen selv" dog vedkendende i stil med Bourdieus tanker "(...) *at det er umuligt at rense sig fra sine forforståelser og derved se verden i al sin renhed*" (Larsen og Meged 2012:305). I studiet er det

dog ikke det klassiske observationsstudie, der vil blive udført. I stedet er observationerne blevet foretaget gennem informanternes egne syn på deres livsverdener, ved at lade dem beskrive disse i dagbøger og gennem fotografering af hverdagssituationer. Etnografiens optagethed af hvordan livet *foregår*, og hvad folk *gør* (Larsen og Meged 2012:302), vil dermed stadig være central, dog overvejende uden den fysiske tilstedeværelse af en forsker. Dermed søges der ikke en distancering fra hverdagslivets bevægelser, men nærmere at blive en del af disse gennem informanternes hverdagsreportager. Der vil blive vægtet detaljerede, kontekstspecifikke beskrivelser og fortolkninger af hverdagslivshandlinger – altså en optagethed af ”(...) *de (umiddelbare) små ting og begivenheder, såsom gængse hændelser, praksisser og interaktioner i hverdagslivet*” (Larsen og Meged 2012:304).

I projektet deltager i alt syv personer, der alle har tilknytning til Omstilling Ry, og på baggrund af dette karakteriseres som personer, der antages at leve liv, hvor tanker om bæredygtighed og miljøbelastning fylder mere i hverdagen, end tilfældet er for det generelle samfund. De blev bedt om at udfylde dagbog over ca. syv dage, samtidig med de i denne periode også tog enkelte billeder. Afsluttende, og bl.a. med grobund i dagbøgerne og billederne, blev der afholdt opfølgende semistrukturerede interviews med informanterne hver for sig, dog med undtagelse af den familie, der deltog. Dette interview blev afholdt med alle tre på en gang. Eftersom der i projektet ikke blot søges en forståelse for, hvad der har betydning i deltagernes hverdagsliv her og nu, vil interviewene desuden også være orienterede mod narrative fortællinger og visioner for fremtiden. I det følgende vil metoderne blive beskrevet hver for sig, og det vil blive uddybet hvorfor netop disse metoder egner sig til projektet. Først gennemgås dagbogsmetoden, derefter fotograferingsdelen efterfulgt af det semistrukturerede interview. Afslutningsvist redegøres der for hvilken rolle det narrative aspekt har haft for den metodiske del af projektet.

Dagbogsmetoden.

”Diaries tell the truth, the partial truth, and a lot more besides the truth ... In them, you seek – and often find – an atmosphere, a sense of mood of the moment, which could not be acquired in any other way. They should never, ever, be taken as the last word. But as raw material for reconstruction of the past they are as invaluable as they are savagely entertaining.”

(Pimlott 2002:2 i Alaszewski 2006:24)

Med henblik på at komme tæt på deltagernes hverdagsliv var det nødvendigt at vælge en metode, der tillod dette uden samtidig at influere selve den naturlige setting unødigt. Valget om at lade deltagerne føre dagbog synes ikke at gøre dette. Modsat observationsstudiet (deltagende eller ej) kræver det ikke forskerens fysiske tilstedeværelse, der nemt kan komme til at hvile på deltagerne som en overvågende skygge, og derved forårsage at selvsamme deltageres handlinger ikke i så høj grad som ellers bliver foretaget, ud fra det Alfred Schultz kalder *den naturlige indstilling*. Der vil således være fare for, at der opstår det Alan Latham kalder en stærk observatør-effekt (Latham 2002:9), hvor de observerede er bevidste herom, hvilket kan ødelægge validiteten. Med et interview alene ville der være mulighed for at kunne få uddybet og afdækket mange områder, men der ville samtidig være risiko for, at man ikke helt kommer omkring de umiddelbare (...) *små ting og begivenheder* (Larsen og Meged 2012:304), som, bevidst eller ubevidst, har betydning for deltageren i hverdagen. De vil så at sige ikke være en del af interviewerens forforståelse, og videre kan den viden, der opnås være fejlbar, eftersom den baseres på den interviewedes hukommelse.

Ved at anvende dagbogsskrivning som empiri får deltagerne selv mulighed for at sætte ord på netop det, der har betydning for dem, og som får dem til at eftertænke situationer, der ofte tages for givet. Dermed giver denne metode mulighed for, ifølge Andy Alaszewski, at opnå en meget detaljeret og måske mere præcis information vedrørende adfærdsmønstre, settings og faktiske aktiviteter (Alaszewski 2006:29). Det bliver således muligt at komme tættere på det, der af informanterne prioriteres som vigtigt og efterfølgende at få uddybende forklaringer. F.eks. kan det tænkes at informanterne med deres tanker og bekymringer om miljøet, vil have et anderledes forhold til mange af de ting og situationer, der af de fleste tages for givet og ikke kræver eftertænkning. Netop med tanke på dette vil dagbogsskrivningen kunne give privilegeret adgang til de individers liv, der bliver studeret (Alaszewski 2006:26), og vil kunne bidrage til at konstruere et billede af aktørernes verdener og perspektiver. Med dagbogsmetoden forpligter man sig som forsker til at se verden fra aktørernes point-of-view, og dermed åbner der sig således også muligheder for at undersøge hverdagens daglige praksisser, deres betydning og hvordan de bliver fortolket af aktørerne selv (Alaszewski 2006:36).

Fotografering.

Fotograferingerne vil være kulturspecifikke måder at se verden på, hvilket betyder, at billederne vil kunne læses som udtryk for fotografens interesser og fantasier. Dog kan fotografierne ikke forklare

hele ”billedet”, og det vil være nødvendigt at gøre sig overvejelser om, hvordan og af hvem de er produceret, samt hvilken kontekst de er en del af. Således vil fotografierne i mindst lige så høj grad kunne fortælle en historie om måder at opleve på såvel som selve det, der er på billedet (Larsen og Meged 2012:306/307). I denne forbindelse er det værd at være opmærksom på, at der rekonstrueres en særlig virkelighed ved gensynet med billederne. Der kan således være uoverensstemmelse mellem erindringen (eller forglemmelsen) om en situation og så den aktuelle oplevelse, og billede-realiteten (den konkrete virkelighed der er fotograferet) vil forbinde sig med andre realiteter såsom særligt interviewsituationen, hvor billede-realiteten vil blive genartikuleret (Staunæs og Kofoed 2014:159). Billederne vil dermed især blive anvendt som inspiration til de opfølgende interviews, men visse af dem vil samtidig blive præsenteret løbende i projektet, for at tilføje det en stimulerende dimension.

Det opfølgende semistrukturerede interview

Den afsluttende del af empiriindsamlingen er det semistrukturerede interview. De opfølgende interviews bar præg af den tredelte tidslighed, som problemformuleringen lægger op til. Der blev udarbejdet en overordnet semi-struktureret interviewguide (se bilag), hvor der var fokus på fortid, nutid og fremtid. Til dette var der desuden knyttet et narrativt aspekt, hvilket vil blive uddybet i næste afsnit. I forhold til fortiden blev der spurgt ind til, hvad der var medvirkende til, at vedkommende begyndte at orientere sig mod bæredygtighed, og i forhold til det mere nutidige blev der spurgt ind til, hvad der kunne være med til at gøre det lettere at leve et liv orienteret mod bæredygtighed, samt hvad der omvendt kunne være med til at gøre det svært. Herefter blev informanterne bedt om at beskrive to fremtidsscenarier. Et positivt og et negativt.

Til samtlige tre overordnede temaer var der desuden formuleret spørgsmål, der kunne hjælpe informanterne på vej, hvis det var svært at give svar. Indledningsvist blev de dog bedt om kort at fortælle om deres engagement i Omstilling Ry. Dette medvirkede dels til at etablere et indtryk af vedkommende, og dels skulle det have den effekt, at informanterne nemmere kunne komme i gang med at snakke: de blev så at sige snakket varme. Afslutningsvis blev de præsenteret for de temaer, jeg havde lokaliseret i dagbøgerne og fotografierne. Dette for både at tjekke, at min fortolkning var korrekt, men samtidig for at kunne stille uddybende spørgsmål.

Overvejende søgtes der en forståelse for bevægelsen fra tanke til handling. Dette ud fra en idé om at denne bevægelse ikke er nogen nem manøvre. Man vil formentlig skulle veksle mellem forsøget på at gøre bæredygtigheden til en del af ens identitet samtidig med, at man er en del af et samfund, hvor bæredygtighed ikke har samme privilegerede status. Et afgørende aspekt i denne bevægelse må nødvendigvis være at erfare og erkende at klodens beskaffenhed ikke er som den burde være, og at det kræver handling. For at kunne foretage bevægelsen fra tanke til handling kan det videre tænkes, at det er vigtigt at kunne forestille sig både en dystopisk og en utopisk fremtid. Det vil sige både noget, som man ønsker at bevæge sig væk fra, og noget som man ønsker at bevæge sig henimod.

Under interviewene blev der søgt at disse skulle foregå så uformelt som muligt, samtidig med at jeg havde en form for kontrol over processen. Dette betød, at informanterne fik relativt løse bånd i forhold til at fortælle deres historier, hvilket videre betød, at den oprindeligt tiltænkte struktur ikke altid var lige nem at holde. Dog lykkedes det i overvejende grad at få bragt de planlagte emner på banen. For at opnå et slags naturligt flow blev der stillet opfølgende spørgsmål (Kvale 2009:152), samtidig med at jeg forsøgte at vende tilbage til emner, der krævede uddybning. Interviewene blev med informanternes samtykke optaget på diktafon, hvorefter de blev transskriberet⁴.

Det narrative fokus

Udarbejdelsen af interviewguides var som sagt optaget af en tredelt tidslighed, hvor forskellige dele af informanternes liv ville blive belyst. Der ville således være fokus på udvikling specifikt med miljørelaterede emner for øje. Med dette blev der samtidig lagt op til, at informanterne bidrog med en form for narrativ over deres forhold til de miljørelaterede emner, og her vil det blive beskrevet, hvordan det nærmere kom til udtryk, samt hvordan analysen bærer præg af det narrative fokus:

Catherine Kohler Riessman (2000) forholder sig kritisk overfor tendensen til at kontrollere mening, hvilket hun ser komme til udtryk når informanter i interviews modsætter sig forskeres forsøg på at fragmentere deres levede erfaringer til allerede tematiserede kategorier. I stedet argumenterer hun for, at man slipper tøjlerne en anelse, og følger informanternes associerende ruter (Riessman 2000:3) ved at privilegere deres positioneringer og subjektivitet, og i stedet fokusere på selve fortællingen (Riessman 2000:4). Fortællingen fremstilles som en relationel aktivitet og en

⁴ Her fremstår de transskriberede interviews i bilagene i deres "grove" form, hvilket vil sige ordret.

kollaborativ praksis, der forudsætter at fortælleren og lytteren - eller den spørgende – interagerer i et særligt kulturelt miljø. Frem for at forholde sig helt objektivt til det fortalte, åbner analyser i narrative studier op for måder at fortælle om oplevelser. Forskeren er altså mere involveret, og spørger ”(...) *hvorfor blev historien fortalt på [netop] den måde?*”⁵ (Riessman 2000:5). Analyser af personlige narrativer kan, ifølge Riessman, belyse individuel og kollektiv handlen og betydning såvel som de sociale processer der skaber og ændrer socialt liv og menneskers forhold.

I forbindelse med vores forståelse af vores fortid henleder Riessman (2000:22) opmærksomheden på såkaldte ”*turning points*”. Dette er radikale skift i den forventede livsbane som fortælleren gør opmærksom på, hvor identiteter skifter, og man pludselig tænker ”*this is it*”. Disse ”*turning points*” ændrer fundamentalt betydningen af tidligere oplevelser, og som konsekvens af dette også et individs identitet. De åbner op for bevægelsesretninger, der ikke var ventede, og som ikke kunne forudsiges af deres fortid. Netop sådanne oplevelser søges lokaliseret gennem interviews.

En ligetil måde at identificere de segmenter som man ønsker at anvende til analysen, er ved at være opmærksom på, når informanten tydeligt signalerer, hvornår en fortælling begynder og ender. Ofte er det dog mere komplekst at sætte grænser for en histories begyndelse og afslutning, og ikke sjældent bliver det dannet som følge af forhandling om placering og relevans mellem informant og interviewer. Riessman (2000:9) forklarer, at dette ofte er en fortolkende beslutning, der i høj grad baseres på teoretiske interesser. F.eks. kan skift i et narrativs grænser falde sammen med teoretiske skift eller tænkning (Riessman 2000:10). De repræsentationer og grænser man vælger i forbindelse med konstruktionen af de narrative analysesegmenter, er, ifølge Riessman (2000:11), desuden præget af disciplinære præferencer og forskningsspørgsmål.

Tiffany Simmons Chans studie af miljøforkæmperes narrativer var desuden med til at inspirere til udformningen af interviewguiden, og her vil det blive skitseret, hvad der har tjent som inspiration:

I interviewene i Chans studie blev deltagerne først bedt om at konstruere fortællingen om deres engagement i bæredygtige sager. Dermed blev deltagerne guidet hen imod det centrale, frem for at ende med en mere generel livsfortælling. Dette kommer også til udtryk i nærværende studie, samtidig med, at denne indledning gav et indblik i, hvem informanterne er som personer.

⁵ Egen oversættelse

Et andet punkt fra Chans studie der tjente som inspiration, var det hun kalder for "*kritiske hændelser*" (Chan 2009:65). Her blev deltagerne bedt om at berette om specifikke hændelser med detaljerede beskrivelser, om hvem der var der, hvor det skete, hvad de gjorde og hvad de tænkte og følte på det givne tidspunkt. For hver hændelse bliver de bedt om at give en fortolkning af, hvilken indvirkning/effekt oplevelsen havde på dem, og hvad denne oplevelse fortæller om, hvem de *er* og hvem de *var*. Følgende fem hændelser blev de bedt om at reflektere over: Tidligste minde, Højdepunkt, Lavpunkt, Turning Point og Andre Vigtige Scener. Det sidste punkt er medtaget, eftersom det er interessant at se, hvilke hændelser deltagerne selv udvælger, når de får valget. Herefter følger delen, der vedrører "*Alternative fremtider for engagementsfortællingen*". Her bliver de bedt om at beskrive et positivt fremtidigt scenarie og et negativt fremtidigt scenarie. Her fremkommer eftertragtede og frygtede fremtider. De to fremtidige scenarier er en del af samme episode som de ovennævnte fem hændelser. Som det kan læses ud fra ovenstående, har disse punkter også inspireret, dog har jeg ikke anvendt en så stringent tilgang, som den Chan her giver udtryk for. I stedet har jeg støttet mig til Catherine Kohler Riessmans opfordring til at følge informanternes associerede ruter, uden dog at blive ført på vildspor.

Den efterfølgende sektion kalder Chan (2009:66) "*Indflydelse på engagementsfortællingen*". Her skal deltagerne reflektere over forskellige specifikke kontekstuelle faktorer, der har haft indflydelse. Dette være sig personer eller grupper, medier, bøger og uventede hændelser. Herefter sektionen "*Opretholdelse af fortællingen*", hvor de bliver bedt om at reflektere over støtter og barrierer, der har bidraget over tid. Også dette blev søgt i interviewene, dog var det kendetegnende at informanterne her ofte havde svært ved at svare på, hvad der kunne være med til at støtte dem, og hvad der kunne fungere som barrierer.

Adgang til feltet

At få adgang til et givent felt "(...) is a thoroughly practical matter" (Hammersley et.al 2007:41). Det involverer, at man trækker på de intra- og interpersonelle ressourcer og strategier som vi alle har tendens til at udvikle i vores omgang med hverdagslivet. Det er dog ikke udelukkende praktisk, og afhænger også af ens teoretiske forståelse, ofte forklædt som "*native wit*", men også at man er i stand til at opdage samt identificere adgangsforhindringer, og hvordan man effektivt overkommer dem, hvilket videre giver indsigt i den sociale setting, der skal undersøges.

Ud over vigtigheden i at respektere det felt, der skal undersøges, og disses regler og normer, er det også vigtigt ikke at tillade at ens egne planer bliver guidet udelukkende af ens egen forudsætninger vedrørende, hvad der er og hvad der ikke er tilgængeligt (Hammersley et.al. 2007:42). Det involverer også etiske overvejelser omkring, hvem der *bør* spørges om tilladelse såvel som hvis *behov*, der skal tilgodeses, i tilfældet af at indledende adgang skal gives. I denne sammenhæng er det lige så vigtigt, hvad folk bliver fortalt om forskningen i forbindelse med forhandlingen af adgang. Både hvad angår formål, og hvad det vil involvere for dem. F.eks. mulige konsekvenser i forbindelse med udgivelser.

Hvad angår ovennævnte, blev kontakten til informanterne opnået via et telefonopkald til et af medlemmerne af kerne-gruppen. Dette var Lene, der også var hurtig til at sige ja til deltagelse i projektet. Hun og den anden person fra kerne-gruppen, jeg senere mødte, kom således til at fungere som gate-keepers. Forud for dette var der blevet søgt kontakt via e-mail, men denne var desværre røget i 'junk-boksen', og blev af undertegnede derfor ikke bemærket.

Lene fattede hurtigt interesse for projektet, hvilket muligvis kan spores til hendes egen beskæftigelse som værende i gang med at læse psykologi, og med interesse i et emne, der ikke lå helt fjernt fra dette projektets. Et møde blev sat op med en anden person fra kerne-gruppen, og begge gav udtryk for at ville være behjælpelige med at oprette kontakt til andre fra Omstilling Ry. Dette takkede jeg ja til, men set i bakspejlet kunne jeg muligvis selv med fordel have forsøgt at oprette kontakt ved f.eks. at have spurgt om e-mail adresser på de personer, de mente kunne være interesserede. Således blev det en længere proces, førend et tilfredsstillende antal informanter var opnået. Denne proces var en smule vanskelig at håndtere, eftersom jeg ikke ville bringe mine gate-keepers i forlegenhed ved at gøre opmærksom på, at der ikke var den ønskede aktivitet, men samtidig var jeg også i en position, hvor der var nødt til at ske noget. Jeg tog derfor kontakt, og mit indtryk var, at jeg ikke overskred nogens grænse ved det. Inden længe vendte flere tilbage til mig. Bl.a. på grund af denne længevarende proces, blev det besluttet at lave et interview med en familie på tre, da dette ville spare mig tid. Samtidig kunne dette interview også give et unikt indblik i, hvordan livet ser ud for en bæredygtighedsorienteret *familie* til forskel fra enkeltpersonerne. Det var altså ikke udelukkende et praktisk valg, der lå til grund for dette interview. Derudover var der også etiske overvejelser inde over, idet jeg tænkte, det ville være bedst, hvis familien sad med "åbne kort" over for hinanden.

Som tak for deltagelse vil samtlige informanter desuden få et eksemplar af den færdige rapport. Derudover skal det også påpeges at samtlige deltagere optræder anonymt.

Analyselstrategi.

Det er som udgangspunkt besluttet, at det skal være empirien, der først og fremmest kommer til at guide den analytiske del af projektet. Det vil sige, at forud selve empiriindsamlingen, var der ikke blevet bygget et grundigt og solidt teoretisk fundament, hvorpå selvsamme empiri ville kunne finde fodfæste. Selvfølgelig vil der dog altid være en teoretisk sociologisk forforståelse, der øver indflydelse på forskerens valg af fokus, samtidig med at forskelligartet samfundsteoretisk litteratur har været med til at påpege interessante problematikker inden for området. Udformningen af dagbogsguiden er således ikke opstået ud af den blå luft, ligesom heller ikke interviewguides er det. Det fænomenologiske udgangspunkt og dennes fokus på især tidslighed sammen med projektets interesse i bevægelsen fra tanke til handling, har i stedet været det, der særligt har givet interviewene struktur. Dette har givet frihed til at holde en hvis åbenhed over for de forskellige tematikker, der måtte dukke op i både dagbøger, billeder og interviews. Ved den analytiske gennemgang af materialet er det derfor forsøgt, at gå til hver informants fortællinger med en anerkendelse af at vedkommende muligvis bidrager med helt nye og relevante temaer, der har relevans for projektet. Ved at gå på opdagelse i de enkelte tekster rejser der sig samtidig et krav om at tage den nye viden fra den enkelte tekst med i en genlæsning af de andre. Dermed søges der at identificere fælles temaer og mønstre ”(...) i hver tekst, både i dagbøgerne og i interviews, og så isolere og sammenligne disse. Hver ny tekst bliver således undersøgt, på baggrund af hvad der er fundet i de sidste tekster, og omvendt vil nye temaer blive taget i betragtning i genovervejelse af de forrige” (Alaszewski 2006:89, Brøndum Christensen 2011).

Analysen af de forskellige temaer vil bære præg af at være teorifortolkende, uden der dog på forhånd er truffet nogle endelige valg om, hvilke teorier der skal anvendes. I stedet er en mere induktiv tilgang blevet tilstræbt, eftersom de tematiske kategorier ikke er blevet dannet på baggrund af teori, men snarere på baggrund af empiriske mønstre. Teorien vil dermed bidrage til fortolkningen af de fænomener og sammenhænge mellem fænomener, der fremtræder i casen. Dette betyder samtidig, at det teoretiske arsenal først er blevet valgt efter lokalisering af de relevante, interessante og gennemgående temaer og dermed også i forhold til, hvilke teorier der vil have den bedste forklaringskraft i forhold til studiets problemformulering.

I forhold til det narrative aspekt ved dataindsamlingen lægger analysen sig op ad det, der af Riessman (2008:53) kaldes den tematiske analyse, der videre læner sig op ad den fortolkende fænomenologi (Riessman 2008:74). Her er fokus særligt på indhold, og der er i forbindelse med selve analysearbejdet primært fokus på *hvad* der fortælles frem for *hvordan* og af *hvem* eller *med hvilket formål*. Dog vil der i analysedelen blive gjort opmærksom på, hvis informanterne i forbindelse med deres fortællinger har udsendt understregende signaler.

De identificerede temaer vil i analysen blive analyseret i afsnit hver for sig, i forhold til at finde svar på, hvordan forestillingen om socialt såvel som miljømæssigt bæredygtig fremtid konstrueres og udledes. Først vil de deltagende informanter blive præsenteret, hvorefter følgende temaer vil blive analyseret: *Den processuelle udvikling*, *Tilstedeværelsen af samtaler om bæredygtighed* og *Den personlige balance*, samt afrundende et kort afsnit om *Drømmenes Plads*. Først følger dog en redegørelse for den teori der overvejende vil blive anvendt i analyse.

Den teoretiske ramme

I dette afsnit vil den teoretiske ramme blive præsenteret. Temaerne der er fremkommet i empirien, er som nævnt ikke blevet udvalgt ud fra teoretiske forudsætninger. Tilgangen til empirien har været baseret på en interesse i informanternes fortællinger om, hvordan de begyndte at interessere sig og have bekymring for miljøets tilstand, samt hvordan det i ”nutiden” kommer til udtryk, og altså ikke en optagethed af at bruge empirien til at søge svar på teoretiske interesser. Dette har betydet, at det teoretiske materiale der vil blive anvendt til at opnå en dybere forståelse for de forskellige temaer, først er blevet valgt efter disses fremkomst.

Et udgangspunkt for projektet har været at undersøge hvilken betydning et liv med omtanke for miljøet har for hverdagen, og hvilken rolle sociale relationer har i livet. På baggrund af dette og de fremkomne tematikker, synes særligt Erving Goffmans (1922-1982) forfatterskab at kunne bidrage til dybere forståelse for informanternes fortællinger. I analysen vil der derfor både blive inddraget *The Presentation of Self* (1959), der som titlen antyder, beskæftiger sig med, hvordan vi i ansigt-til-ansigt relationer præsenterer os selv. Også *Frame Analysis* (1986) vil blive inddraget. I sidstnævnte fokuseres der på, hvordan man via mentale og bevidsthedsmæssige rammer forstår og fortolker sociale situationer. Endelig vil også Goffmans *Stigma – Notes on the Management of Spoiled Identity* (1963) blive inddraget, da den kan kaste et interessant blik på, hvordan det håndteres at

være optaget af miljøets beskaffenhed i sociale kontekster. Denne kan måske umiddelbart opfattes som et overraskende valg, da den formentlig oftest anvendes i forbindelse med studier af udsatte grupper i samfundet, hvilket jeg ikke umiddelbart vil karakterisere informanterne som. Indrømmet er det heller ikke alle dele af den meget begrebsorienterede teori, der har vist sig lige anvendeligt, og det kan måske endda opfattes provokerende at applicere den på informanternes fortællinger. Ønsket om at anvende teorien er således heller ikke at klemme samtlige begreber ned over de forskellige tematikker men i stedet at vise, hvordan visse af dem kan være med til at udfolde visse dele af empirien. Ud over de nævnte værker fra Goffmans forfatterskab vil også Alfred Schütz (1889-1959) blive inddraget, og fokus vil særligt være på, hvordan vi opfatter den sociale verden omkring os som ordnet i tidslige og rumlige lag (Zahavi 2005:178). Endelig vil også Zygmunt Bauman (1925) *Liquid Fear* (2006), der beskriver hvordan frygt er et centralt og styrende element i det moderne samfund blive inddraget til at belyse empirien i en mere makroorienteret kontekst. De valgte perspektiver vil her blive præsenteret for at give et overordnet blik og forståelse af det centrale i teorierne, mens relevante elementer derfra vil blive uddybet og udfoldet i analysen.

For Erving Goffman fremstod det fokuserede sociale møde, hvor personer samarbejder om at opretholde et fælles opmærksomhedsfokus, som den centrale analyseenhed. Der opretholdes det, han kalder en *samhandlingsorden* og centralt for denne, er selvet. Sidstnævnte skal ikke forstås som et udtryk for individets indre oplevelser, men vedrører i højere grad *et socialt situeret og foranderligt produkt* (Kristiansen 2005:195). I *The Presentation of Self* (1959) præsenterer Goffman et dramaturgisk perspektiv på menneskers ansigt-til-ansigt-samhandlinger. For Goffman defineres det sociale liv som den gensidige påvirkning, der finder sted mellem mennesker, som befinder sig i hinandens umiddelbare fysiske nærhed. Fokus er således på, hvordan mennesker præsenterer sig selv og deres aktiviteter for andre, hvordan man forsøger at styre og kontrollere de indtryk, andre danner sig af en (Goffman 1959:8). I forbindelse med dette sonder Goffman mellem den information vi giver, og den vi afgiver. Hvor den førstnævnte refererer til det, vi er bevidste om, og intentionelt anvender, refererer sidstnævnte til den information, vi ufrivilligt og ubevidst afgiver (Goffman 1959:14).

Goffman forklarer i *The Presentation of Self* (1959:14) om situationsdefinering, at når en aktør befinder sig i andres nærvær, vil denne søge at skaffe flere forskellige informationer om andre tilstedeværende. Her trækkes der på tidligere erfaringer fra lignende situationer, og f.eks. anvendes

der typificeringer af andre. Dette medvirker til at man ved, hvordan man skal navigere i forhold til hinanden. Ifølge Goffman gør det sig gældende, at man så at sige fremfører en optræden for at gøre indtryk på de tilstedeværende. Der præsenteres et selv, der kan opfattes som værende enten kynisk eller tillidsskabende, falsk eller troværdig, gennemskueligt eller velspillet. Værd at bemærke i forbindelse med præsentationen af selvet er, at man ikke nødvendigvis handler ud fra egeninteresser, men også overvejer, hvad der kan antages at være for publikums bedste. I forbindelse med dette, betoner Goffman, at publikum ikke altid "tillader" den optrædende at være troværdig eller oprigtig (Goffman 1959:28-31).

I bogen *Stigma* udfolder Goffman videre de interaktioner, der nok for mange kan synes selvfølgelige og måske overfladiske. Det er de ikke, mener Goffman, og viser via diverse begreber de kampe der kan være involverede i hverdagsinteraktionerne, samt hvor stor betydning de egentlig kan have. Vigtigt i forhold til dette er, at for Goffman er det samfundet og den sociale struktur, der kommer først, mens den subjektive bevidsthed er sekundær afledt deraf (Jacobsen 2013:151). Dette betyder, at når vi erfarer verden, gør vi det så at sige med samfundets opfattelser og meninger i inderlommen, hvilket kommer til udtryk i *Frame Analysis* (1986). Her påpeger Goffman, at når vi indgår i en partikulær hændelse, fortolker vi den via en eller flere rammer. Disse varierer i grad af organisering. Nogle er præsentable som et system af enheder, postulater og regler, mens andre – de fleste – tilsyneladende ikke har nogen artikuleret form og giver kun overleverende kendskab. Overordnet sondres der mellem to former for *primærrammer*: de *naturlige* og de *sociale*.

Hver *primær indramning* giver mulighed for at lokalisere, percipere, identificere eller navngive et tilsyneladende uendeligt antal konkrete begivenheder defineret i termer (Goffman 1986:21). De *naturlige rammer* identificerer begivenheder som værende planløse, ikke-orienterede og ikke-besjælede (Hviid Jacobsen 2013:157). De er fra start til slut naturligt determinerede, og der er ikke nogen kausal eller intentionel indblanding fra en viljefuld agent. Dette er altså naturens domæne, og karakteriseres ved at være en uendelig kæde af forårsagede og forårsagende effekter (Goffman 1986:23). Goffman ofrer dog ikke specielt meget plads på de *naturlige rammer* og tilskriver dem fysikkens og biologiens domæne. De *sociale rammer* derimod giver baggrundsforståelse for hændelser, der inkorporerer viljen, formål, intelligens, motivation eller en levende handlingsenhed såsom mennesket. Dette domæne kendetegnes ved guidede handlinger, og underligger aktører til social bedømmelse, og karakteriseres ved at være noget, der begynder med en mental beslutning

(Goffman 1986:22-23). Det er desuden værd at bemærke, at alle *socialle rammer* på forskellig vis, involverer regler (Goffman 1986:24), og at de påvirker flere end blot deltagerne i en given setting, eftersom man som observerende altid projicerer sine referencerammer til verden omkring sig. Dette er dog ikke noget, der bemærkes, eftersom begivenheder normalvis bekræfter rammerne (Goffman 1986:38-39). For den centrale analyseenhed synes det grundlæggende spørgsmål generelt at være ”*What is it that’s going on here?*” (Goffman 1986:8), som Goffman stiller i *Frame Analysis*. Dette spørgsmål, antager Goffman, stiller mennesker når de står overfor en given situation, og forsøger at definere den. Om vi føler os forvirrede eller føler os mere sikre stilles dette spørgsmål, og svaret derpå kan aflæses, i den måde vi videre opfører os. Med udgangspunkt i dette spørgsmål skitseres en begrebslig ramme, med det formål at anvende den til en formulering af svaret derpå.

Det er inden for disse sociale rammer, teorien om stigmatisering skal forstås. Heri betones det, hvordan vi er hurtige til ubevidst at kategorisere folk på baggrund af de signaler de sender, særligt fremmede, når vi møder dem. I dette ligger der en fare, eftersom vi givetvis ikke fastslår personens egentlige identitet, eller det Goffman kalder den *aktuelle sociale identitet*, der indeholder vedkommendes særlige egenskaber og karakteristika. I stedet er der risiko for at fastslå det, som han betegner den *virtuelle sociale identitet*, (Goffman 1963:12). Og videre er der i forbindelse med dette også en fare for, at vi stigmatiserer vedkommende ved at tillægge denne en negativ kategorisering. Dette skal dog forstås relationelt eftersom det er samfundet, der så at sige skaber rammerne for, hvad der kan opfattes som negative karakteristika eller afvigende adfærd i forhold til de gældende normer. Og hvor en ting er, at ”standarderne” for stigmatisering er relationelle, er en anden ting, at den stigmatiserede samtidig kan være af den opfattelse, at det er de *normale*, der er noget galt med.

Relaterende til særligt Goffmans ramme-forståelse er Alfred Schütz’ tanker om hverdagslivet og de meningsprovinser, vi ifølge ham trækker på, når vi navigerer i dette. Hvor Goffman betoner det relationelle aspekt i forbindelse med vores bedømmelser af andre, beskriver Schütz, hvordan *den naturlige indstilling* har sine rødder i et kulturelt og socialt frembragt lager af viden, som han karakteriserer som et ”*stock of knowledge*”. Dette trækker vi på i al ubevidsthed (Bech-Jørgensen 2009:210). For Schütz er fokus på livsverdenen, der er den verden, vi lever størstedelen af vores liv i, og er den verden, vi tager for givet. Det er en førvidenskabelig erfaringsverden, som vi er fortrolige med (Zahavi 2005:170).

Et centralt aspekt ved Schutz' teori, og et punkt hvor der kan drages paralleller til Erving Goffman, er, at erfaringen af verden er en *typificeringsproces*. Man betjener sig af et såkaldt repertoire af maksimer, regler og forskrifter, der som en slags praktisk knowhow hjælper os til at forstå verden. En slags situationshåndtering. Det gør sig gældende, at ligegyldigt hvad man støder på, vil der på et eller andet plan være noget genkendeligt ved det. Dette er en umiddelbar viden, der har rod i egne erfaringer og overleveringer. Typificeringerne anvendes i forhold til handlemønstre, situationer, motiver, personligheder osv. (Zahavi 2005:179). Desuden anvendes typificeringerne også i tid og i rum. Vi har en antagelse om, at andres relevanssystemer svarer til vore egne, hvilket hjælper os med at navigere i livet. Dette kaldes for relevanssystemernes kongruens. Dette betyder, at vi antager, at vi ser tingene på samme måde, hvis såfremt vi kunne se dem fra andres perspektiv. Disse perspektiver er desuden rumlige, historiske, sociokulturelle og biografisk betingede. Og ikke nok med at vi typificerer situationer og modtager – altså det, *der viser sig* – vi typificerer også egne handlinger i forhold netop dette (Zahavi 2005:180). Typificeringerne dannes på baggrund af erfaringer ledet af normalitetsforventninger. Vi opfatter, erfarer og forstår således i overensstemmelse med de normale og typiske strukturer, modeller og mønstre, der via tidligere erfaringer er blevet en internaliseret del af vores bevidsthed. Disse definerer, hvad man gør i en given situation, og giver en fornemmelse af at kunne regne med den sociale virkelighed. Typificeringerne er dog ikke urokkelige, og hvis handlinger gentagne gange fejler, kan de revideres. Det kan med andre ord siges, at vi tager tingene for givet - indtil videre (Zahavi 2005:183). I forbindelse med revideringen vil vi så kunne trække på andre antagelser og typificeringer.

Meget fokus er altså på subjekters handlinger, og her sonderer Schutz mellem handlinger udført med enten 'for-at-motiver' eller 'fordi-motiver'. Førstnævnte drejer sig om handlingens formål, og retter sig mod fremtiden og de forhold, som handlingen skal realisere. Sidstnævnte handler om aktørens fortid, og de forhold eller faktorer, der fik en til at overveje den udførte handling (Zahavi 2005:181). Dette er dog ikke noget, vi gør specielt kalkulerende, men nærmere noget der udføres ubevidst; som selvfølge og noget vi tager for givet. Denne handlende ubevidsthed er det, der kaldes den naturlige indstilling, og i denne suspenderes tvivlen på verdens eksistens (Zahavi 2005:182). Det kan dermed nemt komme til at lyde som om, at den verden vi tager for givet, er uproblematisk, men Schutz betoner, at der netop i denne verden kan sættes spørgsmålstegn ved samt sås tvivl om de enkelte tilfælde. Dermed bliver livsverdenen selv det ubetvivlede fundament for enhver tvivl (Zahavi 2005:183).

Ifølge Schutz opfatter vi den sociale verden omkring os som ordnet i lag, der er tidsligt og rumligt ordnede og med os selv som centrum:

”I tidens dimension er der med hensyn til mig i mit faktiske biografiske øjeblik ‘samtidige’, med hvem et gensidigt samspil af aktion og reaktion kan etableres, ‘forgængere’, som jeg ikke kan påvirke med mine handlinger, men hvis fortidige handlinger og deres resultater er åbne for min fortolkning og kan påvirke mine egne handlinger, og ‘efterfølgere’, som jeg ikke kan erfare, men mod hvem jeg kan orientere mine handlinger i en mere eller mindre tom anticipation. Alle disse relationer udviser mangfoldige former af intimitet og anonymitet, af familiaritet og fremmedhed, af intensitet og omfang (Schutz 1962 i Zahavi 2005:178).”

Ikke nok med at der både er fortider, nutider og fremtider, der øver tidslig indflydelse på vore handlinger – der er også rumlige lag involverede, hvilke f.eks. kan være præget af nærhed og fremmedhed. Der vil således være nogle, der er en del af ens umiddelbare omgivelser, og som man deler rummet med, har adgang til mange af de samme objekter, og det er muligt at have ansigt-til-ansigt forhold med disse. Men samtidig er der størstedelen af verdens befolkning, som man ikke er i direkte rumlig kontakt med, men som stadig kan være en del af ens omverden. Ifølge Schutz vil der således være – hvor vag den end er – en vis gensidig påvirkning der finder sted (Zahavi 2005:178).

Personkarakteristik.

Ditte er fra 1977 og er opvokset på landet i udkanten af Århus. Uddannet arkæolog med historie som sidefag. Har senere taget kontoruddannelse. Arbejder et par gange som frivillig på Friland i 2002. Højskoleophold i Sverige med fokus på historiske og forhistoriske håndværksteknikker i 2002 til 2003. Bliver under dette ophold opmærksom på økosamfunds udbredelse i DK, og i 2005 går Ditte og kæresten i gang med at bygge lerhus i et økologisk bofællesskab ved Ry. Her får de i 2011 en datter og bliver samme år involveret i Omstilling Ry, som hun dog senere stopper med at være aktiv i.

Susanne er 42 år og er bosat i Ry, men opvokset på Sjælland. Her begyndte hun som ca. 28-årig at læse til biolog, og i løbet af denne uddannelse fik hun to børn og blev involveret i miljøforeningen

Noah⁶ som redaktør. Susanne var aktiv i NOAH i flere år, men stoppede med det, efter hun og familien flyttede til Ry af arbejdsmæssige årsager. Hun arbejder som tekstforfatter. Hun fortæller, at hun blev opmærksom på Omstilling Ry, da hun stiftede bekendtskab med en større energimesse, som gruppen afholdt. Her blev hun skrevet på nyhedsbrevet og så tog det fart. Hun er i dag en del af kernegruppen.

Lene er den ene af mine to gate-keepers, som jeg mødtes med indledende for at snakke om mulighederne for, at personer fra Omstilling Ry ville have lyst til at deltage som informanter i projektet. Lene viste fra start af stor interesse og forståelse for projektet, og har været meget behjælpelig med at skaffe kontakt til mulige informanter. Hun er 38, og opvokset på Fyn. Hun skiftede gymnasiet ud med den økologiske landbrugsskole, og har gennem sit liv været involveret i flere forskellige former for fællesskaber, der har været optagede af, hvordan vi behandler kloden. Dog er det først med Omstilling Ry, hun føler, hun gør noget virkelig aktivt. Hun er nu i gang med psykologiuddannelsen, og har en datter på 11 år. Hun har i et stykke tid boet i et bofælleskab i Ry, men bor nu i en midlertidig bolig. Lene har tidligere været formand i Omstilling Ry.

Familien på tre der deltager som informanter, er bosat et lille stykke fra Ry i en skov, hvor de flittigt passer køkkenhaven og kløver brænde. Familien boede indtil for fire år siden i nærheden af Holbæk på Sjælland, hvor der i en periode blev drevet økologisk landbrug. Faren **Bjarne** er pensionist, uddannet psykiater, og er med i et kommunalt bæredygtighedsudvalg. Moren **Anne** er uddannet sygeplejerske, og er fra (1961). Hun har tidligere rejst meget, og været med til at have økologisk køkkenhave i landkollektiver i Frankrig og Spanien, og har deltaget i flere demonstrationer i 70'erne og op til 80'erne. Hun fortæller desuden, at hun har valgt arbejde fra for i stedet at kunne gå hjemme med børnene. Et af dem er datteren **Rosa**, der er den eneste af deres børn, som stadig bor hjemme. Hun går på Gymnasiet og er 17 år. Hun er af og til med til møderne i Omstilling Ry, og nyder naturen omkring bopælen. Bjarne og Anne er begge en del af kernegruppen i Omstilling Ry.

Vera er 76 år, pensionist og uddannet som tandlæge. Hun er opvokset i København, men flyttede i 1985 til Ry af arbejdsmæssige årsager. Her fortæller hun, at hun var meget opsøgende i forhold til at blive en del af det lokale liv. Hun har tre børn fra et tidligere forhold. Efter at have boet inde i Ry,

⁶ NOAH er en græsrodsorganisation, der arbejder med miljøpolitik. Den har eksisteret siden 1969.

hvor hun var selvforsynende med grøntsager flyttede hun i 1991 ind i et bindingsværkshus fra 1847 i en lille landsby i nærheden. Her beretter hun engageret om, hvordan hun, når der er penge til det, investerer pengene i at gøre huset mere energivenligt. Hun har særligt været aktiv i forhold til at få Omstilling Rys store energimesse stablet på benene, og har desuden også været med til at få arrangeret en energidag i landsbyen, hun bor i.

Analyse

Det processuelle forløb

Et udgangspunkt for at leve et liv hvor man måske i højere grad en det generelle samfund er orienteret mod og optaget af at skabe en mere bæredygtig klode, må være at erhverve sig viden om, hvorfor det netop er, det er vigtigt. Forudgående for et liv hvor man vælger at deltage aktivt i et tiltag som f.eks. Omstilling Ry, må der være sket noget i ens liv, der på en eller anden måde har været med til at præge den enkelte i forhold til at orientere sig således. Temaet der her vil blive behandlet, knytter sig til de oplevelser, erfaringer og livsstilsforandringer informanterne gav udtryk for, har haft indflydelse på dem. Dette tema er desuden et, der kan siges at have været ”planlagt” fra projektets begyndelse, hvilket problemformulering signalerer, med antagelsen om at fremtidsscenarier forudsætter en eller anden form for forudgående konstruktion. At temaet dukkede op i empiriindsamlingen er derfor ikke overraskende.

For nogle af deltagerne var det svært at sætte en finger på, hvad der helt præcist havde præget dem, mens andre hurtigt kunne svare at det var det at få børn, der var udslagsgivende, eller det var de historier man læste om indianerne som lille, der vakte en interesse, som siden holdt ved. Et fællesstræk synes dog at være, at dannelsen af en slags grøn tankegang for informanternes vedkommende først og fremmest er foregået som en proces, eller hvad man måske mere præcist kunne kalde en læringsproces. Med dette forstås at informanterne i deres livsforløb har kunnet koble flere og flere ting på de tanker, de på et eller andet tidspunkt har gjort sig. Dette være f.eks. at kunne knytte måden vi behandler kloden på til større strukturelle træk i samfundet, og samtidig forsøge at forholde sig til dette i sit liv.

Det startede med økologisk mælk...

En understregning af netop det processuelle leveres af informanten Susanne, der under interviewet forklarede, at det var da hun fik børn, hun begyndte at bekymre sig om miljøet. Her fortæller hun, at det var som følge af tanker om sundhed, og hvad hun ”puttede i sine børn”, hun blev ansporet til at tænke på miljøet også, der for hende er tæt knyttede.

”(...) lige pludselig bliver det jo noget, jeg sådan helt aktivt skal tage stilling til i min egen dagligdag.(...) Jeg tænker, at det er sådan noget, der er kommet løbende, ikke? Fordi det startede vel bare med, at man begyndte at købe økologisk mælk og så... Og så i og med at jeg fik en eller

anden interesse for det. Så ligger man jo også mere mærke til når der for eksempel er historier oppe i medierne. Hvad det nu måtte være om stråforkortere eller om manglen på bier der – eller sommerfugle der er ved at uddø eller et eller andet på grund af sprøjtemidlerne. De der monokulturer på markerne, eller... Så det har været en meget løbende proces, ikke?”

(Interview Susanne 2014:6)

Som det kan læses indeholder citatet mange aspekter. For det første starter det med noget, som mange af os formentlig kan referere til, nemlig det at købe økologisk mælk, hvilket for nogle måske også er der, hvor grænsen for ens investering i det ”miljørigtige” stopper. Det gjorde det imidlertid ikke for Susanne, der med ganske få sætninger bevæger sig fra den økologiske mælk til viden om stråforkortere i landbruget, negative effekter ved sprøjtemidler og monokulturer på markerne. Citatet illustrerer den proces informanten har gennemgået i forhold til viden om, hvad der kan have en negativ påvirkning på miljøet. Fra at begynde i det måske mere banale er der sket et skift over mod også at inkludere abstrakt viden om, hvad der kan karakteriseres som nogle af de *omveje*, som Zygmunt Bauman (2006:74) giver udtryk for, kendetegner meget af tilgangen til problemløsning i samfundet. F.eks. bliver den stigende mangel på bier, kædet sammen med det syndrom der kaldes for Colony Collapse Disorder (CCD), der ifølge kritikere kan spores til brugen af pesticider i landbruget. Argumentet for anvendelse af pesticiderne er, at det kan gøre det billigere og mere effektivt at drive landbrug, men en konsekvens af dette er tilsyneladende, at det skaber massiv reduktion i antallet af bidronninger og videre skader koloniernes evne til at orientere sig. Dette fører til manglende bestøvning af afgrøderne og dermed opstår der nye problemer for landbruget (Mother Jones 2012).

Dog er skiftet for Susanne ikke sket i så kort et ryk, som citatet kunne indikere. Samtidig med hun fik børn, var hun i gang med uddannelsen til biolog, og blev i forbindelse med dette opmærksom på miljøbevægelsen NOAH, der via et opslag på universitetet søgte en person, der kunne fungere som medredaktør på tidsskriftet Miljøsk⁷. Som hun siger det, var det egentlig mest med interesse i at redigere og skrive (Interview Susanne 2014:5), men med dette kom også et voksende kendskab til konkrete problemer og større opmærksomhed på de historier, der dukker op i medierne. Jeg får således et indtryk af, at der sker en udvidelse af hendes meningshorisont. I forbindelse med hun bliver præsenteret for ny viden, som hun kan koble til sin hverdag (som f.eks. stråforkortere i brød), bliver det samtidig muligt at lave koblinger mellem hverdagshandlinger og fjerne egne. Der sker på

⁷ Miljøsk er det tidsskrift NOAH tidligere har udgivet. De udgiver nu et, der hedder Nyt Fokus.

sin vis en rumlig udvidelse af det, der startede som en orientering mod, at ville det bedste for sine børn. En anden måde at forklare det på er via Goffmans (1986:43) begreb *keying*. Dette referer til hvordan man tolker situationer. I forbindelse med *keying* sker der en overføring af mening fra én situation til en anden men tilsvarende struktureret situation. Konkret betyder dette, at hvad der for Susanne måske startede med at være en handling orienteret mod sine børns sundhed, blev transformeret til at handle om selve klodens sundhed. Selve den rent praktiske handling hun foretager sig, er givetvis den samme, men kan defineres forskelligt. Det voksende kendskab til forskellige miljørelaterede problemer efterlod et indtryk, hvilket Susanne giver et eksempel på, da hun fortæller om en historie, de havde i Miljøsk omhandlende en forskers opdagelse af temperaturstigningerne i verdenshavene og disses effekt på koralrevene i Australien:

”(...) jeg tror endda han skrev, at sandsynligvis så er vi gået over det punkt, hvor det kunne – hvor man kunne få det til at stoppe, ikke? Altså, så det i virkeligheden måske ER et spørgsmål om tid, så har vi ikke koralrev mere, fordi – altså, den der proces, den er sådan blevet irreversibel. Og så kan man jo ikke bare lade være med at sluge en klump og tænke, altså... Jeg får ondt i maven!

(Interview Susanne 2014:6-7)

I interviewet med Susanne kommer det frem, at processen for hende, har været præget af mere end det rent praktiske eller instrumentelle. Dette forstået på den måde at det ikke blot handler om at kunne tolke problemer i relation til miljøet og tage dem til eftertragtning. Det er selvfølgelig en del af det, men samtidig synes der at kunne spores en følelsesmæssig dimension også. I citatet om hvordan hun reagerede på nyheden om koralrevenes tilstand, fortæller hun, at hun fik en klump i halsen, samt at hun får ondt i maven, når hun hører om disse dystopiske scenarier. Derudover fortæller hun videre, at noget af det der først og fremmest ansporede hendes bekymring for miljøet, var det at få børn. Her kommer miljøet indirekte ind i billedet, via omsorgen for hendes børns sundhed, og en relaterende forklaring gives af Anne mens hun banker i bordet for at understrege sin pointe:

”(...) da jeg begyndte på det her [at leve økologisk], det var da jeg var 25 cirka, eller det startede tidligere, men da jeg var 25 og fik mine børn. Der var jeg sådan meget opmærksom på økologi både af hensyn til dem men også af hensyn til naturen. I høj grad i forhold til naturen.”

(Interview Fam. 2014:4-5)

Også for Annes vedkommende synes den spirende bekymring for miljøet og naturen at kunne knyttes til en moderlig omsorg, uden der dog laves en direkte kobling mellem de to sfærer. En mere kausal forbindelse drager hun imidlertid mellem hendes bekymring for naturen og læsning af bl.a. *Det Lille Hus på Prærien*. Anne forsøger i interviewet at finde frem til, hvornår og hvordan hun helt præcist begyndte at bekymre sig for miljøet og naturen, men har svært ved at sætte fingeren på nogen specifik hændelse, indtil datteren Rosa fik hende til at genkalde sin tidlige interesse for indianersamfund:

”(...) altså Laura Ingalls Wilde og Det Lille Hus på prærien og sådan noget, dem læste jeg simpelthen, og var DYBT fascineret af den der selvforsyning. (...) Fra jeg var HELT lille har det fascineret mig. Og jeg var meget interesseret i Nordamerikanske indianere. (...) Begravede min hjerne i det. Og jeg kan huske, at sådan min sociale indignation den faktisk stammer derfra. Jeg kan virkelig stadig føle den der raserifølelse over den måde, de blev behandlet på (...) og jeg tror, at – at mit liv med bæredygtighed, det egentlig tager udgangspunkt meget, meget tidligt i mit liv. Altså, på en eller anden måde så har det været en del af mig. At sætte spørgsmålstejn ved det, vi gjorde. Det tror jeg. Jeg kan ikke komme på nogen sådan... jeg føler, det altid har været der.”

(Interview Fam. 2014:5-6)

Her viser det sig efter nærmere overvejelser fra Annes side, at interessen for bæredygtighed gik forud for hensynet til sine børns sundhed, og at hendes interesse i det måske blev ansporet allerede i barndommen og siden har hængt ved. I samme ombæring fortæller Anne desuden, at før hun fik børn, havde hun haft økologisk køkkenhave i forbindelse med perioder, hvor hun havde boet i kollektiver i nedlagte landsbyer i Spanien og Frankrig. Efter hun kom tilbage til Danmark, fik børn og blev etableret, kom det dog på dagsordenen *”i en anden sammenhæng”*. Et interessant aspekt i Annes processuelle udvikling er, at da hun begyndte at leve økologisk for cirka 30 år siden, der grinede folk af det, og opfattede det som et sundhedsflip, hvilket førte til mange diskussioner med *familie, venner og kollegaer om pesticider, monokultur, diversitet, transport osv.* (Dagbog Anne 2014:4) Dog fandt hun et fællesskab, der var med til at bringe hende skridtet videre fra den økologiske mælk, i et par der havde en datter på Rudolf Steiner skole, og hvor moren var vegetar:

”(...) Hun kendte steder, så på en eller anden måde – det var ikke dem, der startede, jeg havde interessen og købte økologisk mælk, men det var egentlig lidt via de der – altså, jeg købte for eksempel ind i Urtekram, ikke? Så købte vi 25 kilo mel og havregryn og så videre, og så kørte det. Så var vi nogle stykker der slog os sammen, og så kunne vi købe en hel palle. Og så kunne vi få de der produkter til en pris – jeg var alenemor på en sygeplejerskeløn, så det var et spørgsmål om også lidt at have råd til at købe de her ting, ikke? Jeg tror ikke, at man kan stå med det alene. I dag er det lettere at finde fællesskaber. Dengang var det lidt et spørgsmål om held, hvornår man stødte ind i nogen. Synes jeg.

(Interview Fam. 2014:27)

Som Anne beskriver det her, får man nærmest indtrykket af, at der er tale om en slags ”læringsproces”, hvor man skal lære at kende de rigtige steder, samt have nogle guides, der kan hjælpe en videre i en slags ”alternativ bæredygtig karriere”, hvor der efterhånden åbnes flere og flere døre. Hun har så at sige kunnet drage nytte af nogle rollemodeller eller læremestre, der var længere fremme i deres forsøg på at leve et liv med andre værdier en størstedelen af samfundet på daværende tidspunkt. Interessen i at leve sundere og mere miljøvenligt, bliver altså gjort lettere efter at Anne fandt nogle personer, med hvem hun kunne dyrke de samme interesser, og drage mere end økonomiske fordele. Også for Annes mand, Bjarne gives der udtryk for, at der har været visse guides involveret, i det han selv karakteriserer som sin *ivrighed efter det økologiske samfund*. Hans far var med i en læsegruppe, hvor en af bøgerne der blev læst, var Rachel Carsons *Silent Spring* fra 1962, der for mange var en øjenåbner i forhold til den kemiske pesticidindustri negative påvirkning af miljøet. Samtidig beskrives bogen som værende medvirkende til opblomstringen af miljøbevægelsen i USA samt Deep Ecology tankegangen (Jamison 2006:55). For Bjarne og særligt hans mor rejste den spørgsmålet ”*Gud, hvad er det, vi laver her på kloden?*”, uden at det dog umiddelbart førte til handling fra sine forældres side, hvilke Bjarne kort forklarer med, at (...) *så gik tiden og ja, herregud. Det gik bare. Det gik jo meget godt.* (Interview Fam. 2014:1/24). Et andet aspekt, der påpeges af Anne, i forhold til udviklingen af Bjarnes orientering i livet, er at han tilbragte det meste af sin barndom i haven med den gartner, der var ansat hos hans forældre: ”(...) *når du sådan fortæller om din barndom, ikke? De havde jo penge nok, og så havde de en havemand, der kom tre dage om ugen, ikke? Og når du fortæller om din barndom, så fortæller du 90% om, hvad du lavede med Pedersen ude i haven, og 10% om hvad du lavede med din mor og far.*” (Interview Fam. 2014:23). Dette synes altså at have været et vigtigt bekendtskab for Bjarne i

forhold til hans senere orientering mod det at arbejde med jorden. Betydningen af fællesskab og personer der kan siges at åbne døre for en, i forbindelse med den bevidsthedsudvidelse der sker, hvor der bliver bygget mere og mere på ens tanker i forhold til bæredygtighed, beskrives også af Lene. Under interviewet fortæller hun om det at ændre vaner og om at købe økologi, hvilket som i tilfældet med Anne ikke var så lige til, men som sidenhen er blevet mere tilgængeligt. Igen gives der her udtryk for, at hvad der startede med en orientering mod det at ville købe økologiske varer, efterhånden udviklede sig til at være noget, der griber ind i flere sfærer i livet, som f.eks. forbrug generelt:

”Så derfor siden jeg var 18 år, har jeg jo færdedes i sådan nogle kredse med folk, som gik op i bæredygtighed og miljø (...) det der med at ændre vaner, det er jo også en proces. (...) det er jo over mange år, at man så bliver mere og mere bevidst. Altså, sådan synes jeg, det er for mig. At så blev jeg bevidst om, at så ville jeg købe økologi, men det kunne man så ikke gøre 100 procent dengang, fordi at det var ligesom ikke tilgængeligt. Men så synes jeg, at så den bevidsthed jo hele tiden kom til at omhandle mere og mere, ikke? Altså også sådan i forhold til forbrug, og så at lade være med at købe noget, som ikke – altså, som går i stykker lige med det samme. At det sådan er jo – ja det er en omstillingsproces.”

(Interview Lene 2014:3)

Dette synes igen at eksemplificere, hvordan den ”bæredygtighedsramme” informanterne orienterer sig igennem efterhånden kommer til at indeholde mere og mere. Eller sagt på en anden måde udvikles der flere og flere rammer, efterhånden som omtanken for miljøet kan kobles til flere og flere hverdagssfærer, som f.eks. det forbrug Lene her beskriver.

Lene beskriver i løbet af interviewet desuden, at hendes bekymring for naturen formentlig kan spores tilbage til sin mor der var uddannet biolog, og var med i Naturfredningsforeningen, så overleveringen af værdier stammer umiddelbart ikke fra fremmede. Det samme kan siges at være tilfældet for Rosa, som netop er blevet færdig med første år på gymnasiet. Hun fortæller med et glimt i øjet om, hvordan hun føler hun er blevet ”hjernevasket hjemmefra” (Interview Fam. 2014:9-10). Denne ”hjernevask” skaber til tider dilemmaer, som f.eks. når hun har om økonomi i samfundsfag på gymnasiet, og der bliver mødt med en anden form for ”hjernevask”, i form af en lærer der præsenterer hende for et andet værdisæt, domineret af paroler om vækst, overskud o.l., og samtidig springer over de punkter i lærebogen om bæredygtig økonomi. Et andet aspekt som Rosa

påpeger, har haft indflydelse på hendes orientering mod bæredygtighed, er den fysiske nærhed til smuk natur i form af den skov, familien flyttede ud i for fire år siden (Interview Fam. 2014:30).

Ovennævnte eksempler på hvordan nogle af informanterne beskriver deres udvikling over mod at være mere optagede af at leve med omtanke for miljøet, bærer overordnet præg af, at være hvad man kunne karakterisere som en ”for-sig” udvikling. Dette indikerer, at informanternes udvikling bliver beskrevet som noget, der måske først og fremmest handlede om at internalisere nogle tanker og værdier vedrørende f.eks. økologi og bæredygtighed, og videre gøre det til en del af ens personlige livsstil, ved at ændre vaner i forhold til bl.a. hvilke varer man køber. Dette skal på ingen måde forstås således, at det opfattes som egoistiske tilgange men nærmere som informanternes første skridt på vej imod deres nuværende livssituation relateret til miljøet, hvor det i høj grad handler om at brede tankerne ud til det mere generelle samfund. En del af denne udvikling har været aktiv deltagelse i forskellige tiltag, der søgte at skabe opmærksomhed om politiske og miljørelaterede emner. Et eksempel på dette er Veras deltagelse i en bymiljøgruppes kamp for at få gjort et område af en sjællandsk by bilfri, samt aktioner for Dansk Cyklistforbund. I forhold til førstnævnte gruppering fortæller hun med åbenbaring i stemmen, at hun herigennem mødte folk fra NOAH, og at det nok var her, hun begyndte at blive opmærksom på forskellige miljørelaterede problematikker (Interview Vera 2014:15). Også for Vera synes det sociale aspekt at have haft en vis indflydelse, hvilket hun beskriver således om en aktivistisk tid i Dansk Cyklistforbund:

”(...) Og så mødtes vi så i det der kollektiv, og drak urtethe, og snakkede om det. Og det syntes jeg var lidt specielt. (...) Nej det har nok været de folk der, der har påvirket mig, det tænker jeg.”

(Interview Vera 2014:15)

Dog betoner Vera også at flere ting har præget hende i forhold til tanker om miljøet, og særlig hvordan man kan skabe bæredygtig og vedvarende energi. Et af punkterne hun fremhæver, er for det første at hun er vokset op under 2. Verdenskrig, hvor man ikke havde så meget, og derfor har *”(...) oplevet et liv, hvor man ikke væltede sig i alt, man kunne tænke sig at bruge og købe og smide væk igen”* (Interview Vera 2014:9). Samme tilgang til forbrug dukker op senere i hendes liv, efter hun blev skilt fra sin mand, og måtte sælge bilen for at kunne betale terminen og få det hele til at hænge sammen: *”Der begyndte jeg jo at finde ud af, hvordan man kan klare sig, uden at bruge så mange*

penge, ikke? Og så efterhånden fandt jeg jo også ud af, at det måske også var godt for noget, ikke?”
(Interview Vera 2014:14).

Den udadvendte tilgang spores også hos Anne, der fortæller at hun tidligere har deltaget i flere demonstrationer i 70’erne og 80’erne, om hvilke hun siger: *”(...) det har givet mig noget, de fællesskaber. En vilje. Det at ville noget.”* (Interview Fam. 2014:14). Af den grund insisterede hun på at tage Rosa med til klimatopmødet COP15 i København. Både eftersom familien med Lottes ord var *dybt bekymrede* for, hvad der skulle ske, men samtidig så det som noget, der kunne være en stor oplevelse for Rosa. På trods af hun ikke rigtig havde den store interesse i det i starten, blev hun dog imponeret over stemningen og det store arbejde med bannere, balloner og dukker, der var lagt i det fra de forskellige organisationers side. Hun karakteriserer det selv som noget, der efterlod et stort indtryk hos hende:

”Og så kan jeg huske, at jeg syntes, det var så sejt de der, der løb ind til – der havde fint tøj på, og løb ind til [Bella Centret] (...) Og jeg blev bare sådan – jeg syntes, det var så sejt. Der tror jeg også, jeg er blevet sådan lidt anarkistisk. Jeg synes, det er så sejt, når folk laver sådan noget (...) lidt provokerende.”

(Interview Fam. 2014:33)

Og ikke bare hos Rosa efterlod demonstrationen et stort indtryk, også hos både Bjarne og Anne fornemmes en glæde over måden, hvorpå demonstranterne snød sikkerhedsvagterne i Bella Centeret. Samtidig kommer det også frem, at oplevelsen med demonstrationen for familien var med til at markere et skifte i tiltroen til den politiske handlekraft i forhold til at reagere på klimaændringerne.

Rosa: *”(...) især på det seneste, har jeg tænkt mere over det der (...) med, at det nok ikke skal komme fra politikere. Det skal nok ikke komme oppe fra, men sådan (...) fra mennesker som Omstilling Ry?”*

Bjarne: *”Det kommer fra bunden sådan noget.”*

Rosa: *”Præcis.” (...) ”hvis man virkelig skal lave en forandring, så jeg tror jeg ikke mere man skal blive politiker, så tror jeg, man skal lave et eller andet kulturelt.”*

(Interview 2014:34).

Oplevelsen med klimatopmødet var desuden noget af det første som informanten Lene nævnte under det indledende møde, jeg havde med hende og projektets anden gate-keeper, som noget af det, der var med til at kickstarte Omstilling Ry, og også under interviewet bliver emnet berørt:

”(...) jeg syntes det var så deprimerende med det der klimatopmøde. Så på den måde var jeg måske parat, på en anden måde end jeg havde været før. Fordi at jeg ligesom indså, at – jamen så må vi – altså, vi må gøre noget så. Selv. Folket må handle, ikke også? Og hvor jeg før bare har sådan tænkt, at jamen så må vi hver især, gøre det vi kan, og være et godt eksempel for andre. Men jeg tror først, at det var derefter. Og så også fordi at efter jeg så var på permakultur-kurset⁸, blev det mere forstærket det der med, at det ikke er nok bare at gå og – at det ikke rykker nok, det der med bare at gå og gøre noget hjemme ved sig selv.” (Interview Ditte 2014:18)

Igen kommer det her frem, at klimatopmødet i København for flere har haft et udviklende resultat, men måske ikke helt den tilsigtede effekt. Informanterne fortæller om, hvordan oplevelsen fik dem til at miste en stor del af troen på politisk handling, og i stedet gjorde dem mere opsatte på selv at ”gribe til våben”. Et andet aspekt der for Lene var en kilde til forandring var det permakulturskursus, hun i citatet nævner. Om dette fortæller hun, at hun i første omgang syntes, det var provokerende, at stifte bekendtskab med information om, at økologi slet ikke er *langt nok at gå*, eftersom det ikke er bæredygtigt nok, som følge af den mængde energi landbruget forbruger. Desuden blev hun opmærksom på, at det er nødvendigt at man i fællesskab må handle, da det ikke er tilstrækkeligt at knytte sig til det, hun kalder for sparrepære-syndromet, der handler om, at *”(...) de små ting vi hver især kan gøre derhjemme hver for SIG... det ikke vil være nok.”* (Interview Lene 2014:2/19). Andetsteds beskriver Lene permakultur og de tanker, der ligger deri, som *en vej at gå*, og en måde hvorpå man kan leve et bæredygtigt liv, der allerede er beskrevet i bøger Betydningen af fællesskab og det at gøre noget aktivt beskrives videre som noget, der ikke har været en helt fremmed oplevelse for Lene, der bl.a. fortæller om, hvordan hun tidligere deltog i en karavane med happenings og demonstrationer, hvor de gik fra Rådhuspladsen i København til Himmelbjerget. Den fysiske bevægelse forklares her som noget, der også medførte en mental bevægelse:

⁸ Permakultur er en særlig tilgang til det at dyrke jorden. Ordet betyder ”vedvarende kultur”, og stammer fra et planlægningsystem for jordbrug baseret på naturlige mønstre.

”Og så var det bare – altså, det var jo også et fællesskab, for det var jo mellem 100 og 150 mennesker, som gik på den tur der, og så på grønne initiativer (...) det var fedt at være en del af sådan en stor flok.”

(Interview Lene 2014:2)

De ovenstående eksempler betoner hver især på forskellig hvis, hvordan oplevelser af at handle aktivt for en sag i fællesskab, har været medvirkende til at ændre på holdninger til særligt det politiske system for informanterne. For deltagerne gives der altså udtryk for, at der har været særlige hændelser i deres liv, der har fået dem til at gentænke noget, de måske tog for givet, som f.eks. at økologi var vejen frem eller at politikerne fremstod som aktører, man kunne regne med i forhold til handlen for miljøets forgodtbefindende. Dette har samtidig været medvirkende til at bringe dem i deres nuværende livsstilssituation, hvad angår det at handle aktivt for miljøet. Fra at tro på det politiske system, og at ”for-sig” tilgangen måske var tilstrækkeligt, er der i stedet sket et skift over mod en tro på, at fællesskabet kan bidrage med løsninger. Som Vera betegner det, opfattes omstillingsbevægelsen som *langt mere konkret og handlingsorienteret* (Interview Vera 2014:19). Dette er desuden også en konklusion Ditte nåede frem til, om end af andre veje end de andre informanter. Efter i teenageårene at have været aktiv i grupperinger på venstrefløjen, hvor bekymringen for miljøet *bestemt var et af et antal hovedemner*, fortæller hun om, hvordan der i hendes liv skete et skift over mod at opsøge det mere fællesskabsorienterede.

”(...) [Min kæreste og jeg ville] prøve at lade være med at ekskludere os selv i forhold til resten af samfundet. (...) Men tværtimod altså virkelig være inviterende til samarbejde, og sige at det [Omstilling Ry] ikke er en modkultur som sådan. Som måske var noget af det, vi sådan selv havde haft... ehm, havde været i i andre sammenhænge, og hvor man var defineret sådan meget i modsætning. Det kommer også med tiden til at virke sådan lidt... lidt udsigtsløst, eller hvad man skal sige.”

(Interview Ditte 2014:1).

I dette citat er det interessant, hvorledes der tilsyneladende er sket eller sker et holdnings- og værdimæssigt skifte for Ditte. Fra at være en del af et miljø, hvor man definerede sig selv i modsætning til det omgivende samfund, oplever hun i stedet en stigende interesse i det inkluderende og også det nære miljø, hvilket hun beskriver, da jeg senere i interviewet beder hende uddybe sin egen og kærestens skifte fra at være en del af en slags modkultur til noget mere fællesskabsorienteret:

”(...) altså, i stedet for lidt på forhånd at have sagt, at... de er jo nok lidt nogle egoister og miljøsvin alle de andre, så kan man jo også netop mere have sådan en tilgang, hvor man siger, jamen lad os da for eksempel også interessere os for, hvad de andre gør, og hvad folk i det hele taget gør, her hvor vi bor. Se om der er nogle gode initiativer, vi kan få frem og få samlet, og bare sådan virkelig være inviterende i forhold til at sige, at det ikke nødvendigvis skal være på en helt bestemt måde for at være med i det her. Der er plads til alle.”

(Interview Ditte 2014:24)

Umiddelbart kan det lyde som det skifte eller den bevægelse, som mange foretager i forbindelse med overgangen fra ungdom til voksenlivet, hvor de måske mere oprørske tanker og søgen efter identitet bliver udskiftet med noget, der kan virke mere konformt. Men hvor denne fordom måske oftest kædes sammen med noget vedrørende det tidspunkt i livet, hvor man slår sig ned og etablerer familie, hvilket også er hvad Ditte gør, så fremhæver hun her i stedet mulighederne for fortsat at dyrke noget ideologisk i det lokale, det nære, det inkluderende og fællesskabsorienterede. Tilsyneladende går hun altså her fra tidligere at have positioneret mennesker i det ”almindelige” omgivende samfund som værende *egoistisk miljøsvin*, til at være noget/nogen der rummer potentiale. Både ift. sin egen og familiens tilværelse, men også i forhold til de ideologiske muligheder.

Læser du Information...?⁹

... spurgte Bjarne mig, da jeg var ved at runde den indledende briefing med den deltagende familie af. ”Ja” svarede jeg, mens han nikkede anerkendende og gav udtryk for at sætte endog rigtig meget pris på de dybdegående artikler deri.

I forhold til informanternes processuelle udvikling over mod en mere grøn bevidsthed var der et træk, der gik igen hos dem alle. Det at læse om miljørelaterede emner forekommer at være en yndet hverdagsbeskæftigelse, og synes at spille en rolle i forhold til den mere nutidige konstruktion af deres verdensbillede. Særligt nævnes ofte tidsskriftet Information og Journalisten Jørgen Steen Nielsens artikler om omstilling og miljø deri.

⁹ Feltnoter fra briefing med den deltagende familie.

Bl.a. beskrives det af Lene hvordan en artikel i information om omstillingsinitiativer, var med til at skabe interessen for, at skabe noget lignende i Ry, mens Susanne fortæller om en studiegruppe i Omstilling Ry, hvor der bliver læst om bæredygtighed og omstilling (Interview Susanne 2014:11). Anne tildeler desuden Jørgen Steen Nielsen en stor del af æren for, at det for hende i de senere år er blevet endnu tydeligere, hvordan *at HELE vores system er bygget op om vækst* og hvilken indflydelse det har (Interview Fam. 2014:17-18). Bjarne betegner ankomsten af dagens Information således:

”Sol lige fra morgenstunden. Laver brænde. Efter ankomsten af Information, er dagen ikke den samme. GMO-problematikken beskrives i en artikel af Rune Wolfhagen. Problemet med GMO har altid fyldt mig med ubehag og det gør artiklen i dag også” (Dagbog Bjarne:3).

Som citatet og underteksten til ovenstående billede indikerer, fremstår den daglige læsning af Information som en vigtig kilde til dannelsen af et verdensbillede. Den inspirerer og giver *kul til raseriet* (Interview Fam. 2014:15). Også Vera giver et eksempel på, hvilken betydning det at læse om miljørelaterede emner har for hende, da jeg spørger hende om, hvad der har været med til at fange hendes opmærksomhed med hensyn til bekymring for miljøet:

”Åh ja. Jamen jeg har jo i rigtig mange år været medlem af denne her forening som – som hedder Vedvarende Energi, altså de sender et blad ud [Råstof] (...) nogle gange om året. Og det læser jeg. Og så får man jo nogle oplysninger, som ikke nødvendigvis står i almindelige aviser og sådan noget” (Interview Vera 2014:7)

Senere i interviewet spørger jeg ind til, om der har været særlige vendepunkter i hendes liv, der har fået hende til at tænke mere på miljøet, hvortil hun i stil med bl.a. Lene og Susanne svarer, at det er vokset lige så stille, hvilket hun begrundes med læsningen af forskellige blade, som desuden også inspirerer hende til at gå nogle af de møder, som Vedvarende Energi afholder. Således foregår der en meget intentionel orientering mod tilegnelse af større viden omkring særligt bæredygtig energi fra Veras side, hvilket hun bl.a. begrundes med at *”(...) man hører så mange ting, og noget af det er jo ikke rigtigt (...) Bjørn Lomborg for eksempel, ikke?”* (Interview Vera 2014:9). Det synes dermed ikke blot at være et forsøg på at tilegne sig viden om, hvordan man kan leve energivenligt, men

også et forsøg på at skabe sig et virkelighedsbillede, og perspektivere eller filtrere den viden man ellers præsenteres for. Som hun udtrykker det om læsningen af Vedvarende Energis magasin: *”der følte jeg, at det der, det var sandhed.”* (Interview Vera 2014:9). Susanne giver også udtryk for, at den tilegnelse af viden som hun har oplevet siden hun blev aktiv i NOAH, har været med til at ændre på hendes verdensbillede, og også her betones det, at det bl.a. har været et resultat af, at blive præsenteret for nyheder som hun *”(...) ikke nødvendigvis og lige umiddelbart kunne læse om i avisen.”* (Interview Susanne 2014:20). På et tidspunkt i interviewet med Susanne fortæller hun om en nyhed, der netop har været i TV-avisen omhandlende Tysklands udvidelse af produktionen af brunkul:

Altså, også fordi at mange – meget af det er jo sådan nogen store ting, ikke? Som f.eks. at jeg lige sad og så Tv-Avisen her den anden dag, og de så viste, at Tyskland skruede helt op nu for produktionen af brunkul, ikke? (...) Og de der maskiner der bare åd sig gennem jorden, ikke? Og alle de der mennesker der bare måtte flytte – flyttede rundt hele deres liv fra de der. Og man tænkte – altså, så – så netop sidder man jo tilbage og tænker ”hvad kan jeg gøre?” Overhovedet ingenting.(Interview Susanne 2014)

Her beskrives det, hvordan nyheden om udvidelsen af naturskadelig brunkulsproduktion, også har negative implikationer for de mennesker, der bor i områderne, hvor der udgraves. Der sker en kobling mellem skader forvoldt mod naturen og skader forvoldt mod mennesker, og nyheden vækker ubehag hos Susanne, hvilken igen synes at pege på, at orienteringen mod bæredygtighed er noget, der kan vække stærke følelser hos hende. I samme ombæring fortæller hun desuden, at hun hæfter sig ved sådanne nyheder, men at hun også samtidig forsøger ikke at lade dem påvirke hende alt for meget.¹⁰ At læsning om miljørelaterede problematikker ikke kun kan vække harme, men også fremkalde følelser af velbehag, beskriver Anne i sin dagbog:

”Startede dagen med at læse det nyeste nummer af Praktisk Økologi, PØ¹¹, det er dejlig og inspirerende læsning. Det er så opløftende med alle de mange nye initiativer og beundringsværdigt at så mange engagerer sig så meget i nye bæredygtige måder at handle/bygge/bo etc. på. Jeg tænker, at jeg burde gøre mere for at udbrede de tanker, der ligger bag.”

¹⁰ Lige netop dette punkt vil blive yderligere uddybet i afsnittet (**GIV DET EN OVERSKRIFT!!!**)

¹¹ Praktisk Økologi er et tidsskrift der udsendes af Landsforeningen Praktisk Økologi, der arbejder for bæredygtig udvikling for fremtiden.

(Dagbog Anne:5).

Opsummering

Gennem informanternes fortællinger om, hvad de selv opfatter som liggende til grund for deres orientering mod et bedre miljø og bæredygtighed, kulminerende og manifesterende med deres aktivitet i Omstilling Ry, fremkommer der et noget spredt billede, hvor der dog også kan findes visse ligheder. Som udgangspunkt havde jeg en forventning om, at særligt unikke oplevelser ville være medvirkende til at begynde at orientere sig mod bæredygtighed. Disse unikke oplevelser kommer da også til udtryk gennem informanternes fortællinger, men frem for at kunne slå ned på netop disse som særligt udslagsgivende, synes det generelle billede nærmere at kunne karakteriseres som en processuel udvikling, hvor der efterhånden er blevet koblet flere aspekter på. En del af det samlede billede synes at være, at der er en følelsesmæssig involvering, der øver indflydelse, og ansporer en til at tænke på miljøet. Med tanke på at der er tale om et naturvidenskabeligt område, kunne det måske have været antaget at det var rationelle og instrumentelle interesser, der øvede indflydelse, men i stedet er det i højere grad omsorg og bekymring der dominerer. Dette være f.eks. i forhold til det at få børn. Et andet punkt er, at det for flere af informanterne tilsyneladende er startet ud med, hvad jeg har karakteriseret som en ”for-sig” tilgang, og hvor man efterhånden kan koble flere og flere aspekter på. De unikke oplevelser er dog også fremtrædende, men måske bare generelt ikke det grundlæggende udgangspunktet for ens orientering. *Silent Spring*, permakultur, COP15 og deltagelse andre former for demonstrationer fremtræder alle som oplevelser, der har fået informanterne til at stille Erving Goffmans spørgsmål ”Hvad er det, der sker her?”. Gennem disse oplevelser synes så at sige at blive skabt nye rum, hvor informanterne genartikulerer betydningen af de ting, de foretager sig i hverdagen, samtidig med det også virker til at have belyst makrostrukturelle problematikker for dem. Kulminerende på dette er umiddelbart en nærmest daglig og måske også selektiv orientering mod erhvervelse af viden. Således synes det meget bevidst hvorigennem deltagerne tilegner sig viden om miljømæssige forhold, samtidig med der danner sig et indtryk af, at man bliver sporet ind på specifikke nyheder i medierne. Kort fortalt synes det generelle billede at være et, hvor der sker en processuel udvikling over mod nærmest daglige ”Hvad er det, der sker her?”-oplevelser.

Tilstedeværelsen af samtaler og diskussioner om miljømæssige emner i sociale interaktioner.

Et af de måske særligt interessante temaer, der fremkom i empirien, er tilstedeværelsen, eller måske nærmere manglen på samme, af samtaler og diskussioner i daglige interaktioner om hvordan vores levevis påvirker kloden. I forhold til forhåbningen om at der kan ske ændringer i måden vi behandler kloden på, synes måske særligt dette tema at være relevant, eftersom mulighederne for og lysten til at tale om problematikkerne koblet til vores levevis i hverdagen, kan antages som et grundlæggende vilkår for en positiv udvikling. Med andre ord kan det siges, at for at man kan bevæge sig fra tanke til handling må tilstedeværelsen af samtaler om problematikkerne vedrørende hvilken rolle mange af hverdagens handlinger har være central. Dette er også et af de punkter, som Kari Marie Norgaard særligt berører i sit studie af livet i et norsk skisportsområde. Her er der en slående mangel på samtale om, hvordan vi påvirker klimaet på trods af, at beviserne i form af manglende sne er ret så synlige. Indledende var min tanke den, at jeg her havde fundet en gruppe mennesker, for hvem det at snakke om miljøbelastning og ressourceforbrug ikke var fremmed. Det er det for så vidt heller ikke, hvilket i høj grad kom til udtryk under interviewene, men over en bred kam giver nærmest alle informanter udtryk for, at de finder det svært at snakke om det med andre, de ved, ikke går lige så meget op i det¹².

Et gennemgående aspekt i dette synes at være, at man forsøger at undgå, at være sådan en der ”prædiker”, hvad andre skal gøre. Under interviewet fortæller Lene om betydningen af at have nogle personer, hun kan dele bekymring med, eller som hun selv siger det, så er der fora, hvor hun føler hun kan snakke om det, dele erfaringer og få inspiration. Omvendt fortæller hun også, at hun godt kan mærke, at der er i andre sociale sammenhænge ikke er lige så meget rum til at snakke om miljøbekymring.:

¹² Som en lille finurlighed kan det bemærkes, at bearbejdningen af netop dette afsnit blev foretaget sidst i juli måned på et lille lokalt bibliotek i Randers, hvor der ikke er mulighed for udluftning. Hedeølgen over Danmark gør det nærmest ulideligt at befinde sig på biblioteket, hvilket samtlige gæster giver udtryk for både verbalt og nonverbalt. Dette medfører at flere end normalt begynder at snakke sammen – om vejret og hvor uudholdeligt det er. Ikke en af os påpeger den stigende hyppighed af mere ekstremt vejr (Andersen 2014), og ej heller hvad der mon forårsager det.

”(...) men det er jo altid sådan, at man egentlig sådan tilpasser sig til de folk, man snakker med, ikke også? Uanset hvilke emner det egentlig er, men altså, jeg går i hvert fald ikke og prædiker, men det har jeg egentlig aldrig gjort (...) så jeg prøver heller ikke at have en forestilling om, hvad andre skal gøre og heller ikke sådan og gå at fortælle om, hvad jeg selv gør egentlig. Det gør jeg egentlig ikke. altså... så må der være nogen der spørger, hvis jeg skal komme ind på det.”

(Interview 2014 Lene:5)

I samme stil beskriver Rosa i sin dagbog, hvordan hun ikke vil pådutte andre sin livsstil, og da jeg beder hende uddybe dette under interviewet, fortæller hun, at hun undgår at bringe emnet på banen, når hun er sammen med en god veninde. Hun opfatter venindens familie som værende anderledes end sig egen, og som nogen, der ikke deler samme bekymring for belastning af miljøet:

”(...) Og hende har jeg bare sådan valgt, at jeg snakker slet ikke om sådan noget med hende. (...) Fordi jeg ved (...) vi er bare meget forskellige på det punkt, og det er ikke noget vi sådan snakker om, fordi vi ved godt, hvordan hinanden er, men det er ikke noget, vi sådan skal... Sådan irritere os”(Interview Fam. 2014:10)

Som det kan læses ud fra citatet her, føler Rosa ikke at hendes veninde og dennes familie deler samme synspunkter i forhold til måden hun lever sit liv på, og vælger derfor eventuelle diskussioner fra, eftersom hun muligvis frygter det vil kunne have en negativ indflydelse på deres venskab. Dette på trods af, at Rosa giver udtryk for, at tanker omkring hvordan utilsigtede hændelser påvirker miljøet, kommer til hende som en refleks, som f.eks. når ovennævnte venindes familie eller andre tilbyder at køre dem et sted hen (Interview Fam. 2014:10). Erving Goffman betegner i *The Presentation of Self* situationer som de, der her er blevet beskrevet som *modus vivendi*, der kan oversættes til ”måde at leve på”. For Goffman kommer denne tilstand til udtryk i sociale møder, hvor aktører forsøger at definere situationen. De tilstedeværende yder alle et bidrag til en fælles definition af situationen, og i forhold til dette beskriver Goffman, at der er en usagt enighed om at undgå konflikt. Man opretholder så at sige tilstedeværendes ansigter for bl.a. at undgå pinlige sammenbrud (Goffman 1959:20-28). En del af dette er også at i forbindelse med definitionen af situationen, trækkes der på erfaringer fra andre lignende situationer, ved bl.a. at anvende typificeringer. Dette betyder, at når man befinder sig i situationer som de ovenfor beskrevne, vil man rette sin optræden efter de normer og standarder, man opfatter som gældende for området

(Kristiansen 2009:358). Dette synes at være tilfældet for både Rosa og Lene. Hvor Lene meget specifikt beskriver, hvordan man efter hendes opfattelse tilpasser sig de folk, man er sammen med, betoner Rosa de mulige konsekvenser af, at overskride de gældende normer. I tilfældet her, er det frygten for, at hvis hun gav udtryk for nogle af de ting, der fylder meget i hendes bevidsthed, vil det muligvis skabe irritation, og dermed dårlig stemning mellem de to veninder. Lene nævner samtidig, at hun ikke vil være *sådan en der prædiker*, hvilket er et synspunkt, de andre informanter på forskellig vis giver udtryk for også at opleve. Dette indikerer, at i forbindelse med definitionen af situationen danner informanterne sig et billede af, hvordan det vil blive opfattet og modtaget, hvis de åbner op for at tale om nogle ting, der har stor betydning for dem. Konfrontationen undgås dermed, normerne for de sociale møder overholdes og ingen bliver pinligt berørte. Dette bliver desuden meget konkret beskrevet af Vera, der i sin dagbog fortæller om, hvordan hun havde lovet at køre sin svigerinde til lufthavnen i Billund, da hun skulle med fly til Frankrig for at besøge familie:

Undervejs til Billund spurgte jeg hende, om hun vidste, om der er en lufthavnsbus til Billund, da jeg ved, at der er en til Århus Lufthavn. Det vidste hun, og at den afgik fra Skanderborg!! Da hun har hjulpet mig meget, da jeg flyttede til Jylland i 1985 og også med ombygning af mit hus (tegninger – hun er arkitekt), syntes jeg ikke, at jeg kunne være bekendt at sige nej til at køre hende, og at jeg syntes, at hun skulle have taget bussen derned – eller toget til Frankrig !!! Hun gav en kop kaffe og en ”basse” i lufthavnen” (Dagbog Vera:2).

På trods af, at Vera umiddelbart ikke bryder sig om det energiforbrug, der følger med både køreturen til Billund og flyveturen til Frankrig, vælger hun ikke at give sine indre tanker til kende. Men som det kommer til udtryk, forklares det med at Vera føler hun skylder sin svigerinde en tjeneste, og at det derfor ikke vil være passende, at beskylde hende for at belaste miljøet. Dette synes at indikere, at der er nogle gældende normer for adfærd i denne situation, og disse overholdes. Der undgås så at sige at bryde rammen for den passende adfærd (Goffman 1986:159). Goffmans (1986:8) frase *”What’s play for the golfer is work for the caddy”*, synes at passe ind her, og kunne omformuleres til *”Hvad der er en hyggelig køretur afrundet med kaffe og en basse for den ene, er ressourceforbrug for den anden”*. Helt så skarpt kan det dog givetvis ikke sættes op, og Vera har formentlig også hygget sig på turen.

I interviewet med familien bliver der ivrigt fortalt om forskellige problematikker vedrørende det moderne samfund, og her giver Bjarne også et bud på, hvorfor manglen på samtale om miljøproblematikker kan være fraværende. I dagbogen karakteriserer Bjarne nogle forbi kørende og larmende motorcyklister som *lemminger i flok, i fart på vej mod – en afgrund* (Dagbog Bjarne:3), og giver flere steder i løbet af interviewet udtryk for misbehag overfor mange af samfundets dominerende træk som f.eks. at det først og fremmest er orienteret mod kapitalinteresser, hvilket driver *det godt på vej mod kanten* (Interview Fam. 2014:39). På spørgsmålet om, hvordan det er, at bære de tanker om samfundet, som han gør, og samtidig være en del af det, svarer han:

Det er fint nok, det er fint nok. Man kan jo stadigvæk snakke med folk. Jeg møder da også folk, som kan se at det problematiske i at vi har nået peak-oil. Og peak-alt muligt andet. Eller hvad det nu er vi har. Der er folk, der godt kan tænke tanken. Selvfølgelig er der det. Men lige nu, så siger vi "Arh det går meget godt, ikke? Vi holder vores tid ud". Og det gør vi da givetvis også, men det så at tænke videre – hvad med næste generation? Hvordan vil de have det? Og de fleste "Prrrr", ej vi gider ikke snakke om det. Nu har vi det lige så hyggeligt. Det kan vi ikke snakke om. Det er for hårdt, det er for vanskeligt. Vi gider ikke skændes om det", fordi det ender altid i skænderi, eller noget der minder om."

(Interview Fam. 2014:12)

Citatet med Bjarne synes at vende definitionen af situationen på hovedet, eftersom han her giver udtryk for det, Goffman betegner som publikummets definition (Goffman 1959:14). Gennem informanternes fortællinger erfares verden ud fra deres respektive perspektiver, hvilket samtidig betyder, at den verden der åbenbares, i overvejende grad er med dem som aktørerne, og de personer der ellers optræder, er publikummet. Men samtidig med at man som aktør forsøger at få et greb om, hvad der er normen i sociale møder, forsøger også publikummet at gøre dette ud fra deres ståsted. Og netop dette ståsted er det, som Bjarne her beskriver. I denne definition får man indtrykket af, at det ikke kun er projektets aktører med deres holdninger om f.eks. ressourcernes ophør, der bevæger sig uden om mulige konfliktskabende interaktioner, også de personer der måske er bevidste, men ikke på samme måde forholder sig til problematikkerne, synes at vige uden om, på trods af de ved en given lejlighed, som den Bjarne skitserer, præsenteres for dem. Relaterende til dette påpeger Susanne, at "(...) hvis man ikke er sådan rigtig interesseret i det, så netop fordi man ikke har det

inde på livet, så bliver det jo hurtigt sådan noget uhåndgribeligt, man ikke rigtig kan forholde sig til.” (Interview Susanne 2014:8).

Som ovenstående synes at berøre, virker der til at være nogle normer for, hvad man snakker om, eller i hvert fald hvad man undgår at snakke om. Ud over at give udtryk for heller ikke at ville placeres i en negativ kontekst i stil med den Lene beskrev, belyser Anne denne problematik, ved at karakterisere folk der er meget optagede af bæredygtighed som værende en minoritetsgruppe, der ikke har samme mulighed for at ”dominere”, og sætte dagsordenen for hvad der skal snakkes om. Mens hun fortæller, banker hun i bordet for at understrege sin pointe:

”Jeg vælger da også nogle gange ikke at sige det. (...) jeg tror altid, det er lidt – hvad skal man sige? Psykologien når man er i minoritet, ikke? (...) Altså, flertallets normer styrer. Hvad er normalt, hvad gør vi? Og man bliver lynhurtigt – kan lidt få prædikatet sådan lidt en brokkerøv, hvis man gerne vil stille spørgsmålstejn ved noget hele tiden. Folk bliver trætte af én, ikke?”(Interview Fam.:10-11).

De ovennævnte eksempler på problematikkerne vedrørende tilstedeværelsen af samtale, debat og diskussion om miljø og bæredygtighed handler først og fremmest om, hvordan det kan være svært at bringe det på banen, når de interviewede er sammen med andre, de erfarer ikke deler samme interesse. I ovenstående citat formulerer Anne med sætningen ”Hvad er normalt, hvad gør vi?” nærmest Goffmans udgangspunkt i *Frame Analysis*, nemlig spørgsmålet om ”Hvad er det der sker her?”. Situationer hvor det kunne være relevant at bringe tanker om miljøet på banen synes altså, at blive defineret som nogle, hvor det ikke er passende. Det er ikke det som flertallet deler samme interesse for. Anne træffer derfor nogle gange et bevidst valg om ikke at rejse et emne, der ellers ligger hende på hjerte, for at undgå efterfølgende sanktioner, som f.eks. at blive betegnet som en *brokkerøv*, folk bliver trætte af. Et af de centrale punkter i forbindelse med de rammer vi ifølge Goffman anvender til at definere situationer, er at vi trækker på typificeringer, der måske bedst kan forstås som internaliserede samfundsnormer. Et slags videns-lager baseret på tidligere erfaringer og opfattelser af de gældende men ofte uskrevne regler for korrekt og passende adfærd. De sanktioner mod en som informanterne giver udtryk for enten at forestille sig eller konkret at have oplevet får dem tilsyneladende til at holde snak om belastning af miljøet ude af interaktioner med folk, de ved ikke bekymrer sig på samme måde som dem selv. De definerer dermed situationen, og tolker det

som værende upassende adfærd, at inddrage et emne som de fleste af os i mere eller mindre grad kan føle os som skyldige i forhold til.

I interviewet med Ditte kommer det dog frem, at man tilsyneladende også kan være præget af tilbageholdenhed, på trods af at man lever i et selvudnævnt bæredygtigt bofællesskab. I interviewet fortæller hun om, hvordan det til tider kan være fortvivlende, at forsøge at indrette livet med tanke på klodens velvære, når der samtidig er en mangel på politisk vilje, samtidig med man selv går rundt med en tvivl om, hvad der er den mest bæredygtige løsning. Her fortæller Ditte at det kan være en hjælp at kunne snakke med nogle af de andre fra bofællesskabet, men samtidig oplever hun også, at hun kan være utilbøjelig til at ville snakke om det, eftersom det er *Så deprimerende og kompliceret* (Interview Ditte 2014:10). Herefter fortæller hun om, hvordan det generelt bare kan være svært at snakke om emnet, selv i fællesskaber hvor man som udenforstående måske kunne have en forventning om, der herskede større grad af enighed:

”Jamen det kan være svært alle steder. Og også her, ikke? Altså, for der kan være så mange forskellige holdninger til mange forskellige aspekter af det. Nogen fokuserer på det ene, og nogen fokuserer på det andet, og nogen synes, at det er helt idiotisk at man gør sådan og.. altså, og jeg tror nok, at jeg kan være sådan lidt konfliktsky i forhold til det, og næsten gå at – hvis der er et eller andet, jeg helst ikke vil gøre, fordi jeg synes, det er noget miljøskidt, så prøver jeg måske at finde en anden grund eller et eller andet. Bare for at slippe for de der – altså, ja. For eksempel en af de ting jeg tror, der er lidt forskellige holdninger til her, det er hvor vidt man sådan – altså, hvor vidt man skal undgå at bruge maskiner, ikke?”

Også i et fællesskab som det økologiske bofællesskab Ditte bor i, er der tilsyneladende også til tider mangel på samtale om, hvad der for eksempel vil være den mest bæredygtige løsning i forhold til brugen af maskiner. Som det forklares her, eksisterer der mange forskellige holdninger til mange forskellige aspekter, hvilket efterlader en med indtrykket af bæredygtighed som noget, der ikke hersker en absolut sandhed om. Dette åbner samtidig op for, at der kan eksistere mange forskellige ”rigtige” løsninger på et givent problem, hvilket potentielt kan skabe konflikt. Hvor andre ifølge Dittes opfattelse, ikke ser det som specielt problematisk at skulle benytte sig af maskiner, da de gør arbejdet nemmere, og som hun siger, formentlig også er rigtig dygtige til at bruge dem, fortæller hun, at hun principielt mener, at hvis noget kan gøres rimeligt uden en maskine, så gjorde hun

hellere det, eftersom man både sparer diesel og får motion. Men *det kan blive så personligt, hvis man går ind i sådan en diskussion* (Interview Ditte 2014:12), da nogle måske har en hvis stolthed omkring brugen af maskiner. I stedet giver Ditte udtryk for, at hun forsøger at undgå konflikterne, og at generelt har den opfattelse, at i virkeligheden:

”(...) så snakker vi ikke så meget om det.” (Interview Ditte 2014:1

Hvad dette synes at drage opmærksomheden mod er, at det at snakke om miljørelaterede problematikker kan være endda meget vanskeligt. Som det blev fortalt af informanterne tidligere i dette afsnit, forsøger de at undgå at rejse emnet over for mindre interesserede selvom det kunne være relevant (som f.eks. at undgå at bruge bilen) og selvom det er noget, der har stor betydning for en selv. Det blev beskrevet som værende moraliserende og prædikende. Det er med andre ord noget, der tilsyneladende virker intimiderende på den anden part, og er med til at holde diskussioner og snakke, om f.eks. bekymringer eller hvad der er de mest bæredygtige løsninger væk fra flere sociale møder. Men ikke blot i møder hvor, firkantet sagt, den ene part er bekymret for miljøet, og den anden ikke er, er samtalerne tilsyneladende fraværende. Også i et fællesskab hvor alle på en eller anden måde, ifølge Ditte, er optagede af bæredygtighed, kan det være svært at angribe problematikkerne. Ikke fordi det er noget, som de involverede beboere ikke går op i, hvilket kommer til udtryk i endog meget fysisk forstand karakteriseret ved de huse de bor i, der er bygget i overvejende grad af alternative og bæredygtige materialer, hvilket billedet fra Dittes dagbog vidner om. Men snarere fordi der er forskellige indfaldsvinkler til det, og forskellige områder man bekymrer sig om og derfor går meget op i. Derfor kan det ifølge Ditte blive et meget personligt anliggende, hvilket videre kan blive en kilde til konflikt. Et andet aspekt af dette som hun også påpeger, er at der kan herske meget tvivl om, hvad der kan karakteriseres som værende egentligt bæredygtigt, hvilket kommer til udtryk i både Dittes dagbog og i interviewet med hende. Her fortæller hun bl.a., at nogle af de ting, som man tror, er fine og naturlige, pludselig kan vise sig at være belastende for miljøet, og medføre uforudsete problemer. Videre knytter hun også en hvis tvivl til det hun kalder for *overdrevne dommedagsprofetier*, der har vist sig ikke at holde (Interview Ditte 2014:9). Der synes altså for hendes vedkommende at være en hvis usikkerhed knyttet til hele spørgsmålet om, hvad der kan karakteriseres som værende decideret bæredygtigt. Dette giver hun udtryk for, er medvirkende til, at hun undgår konflikter vedrørende disse problemstillinger. En ting er altså, at det kan være intimiderende og ramme noget personligt hos den anden part, og et andet aspekt er, at der kan være knyttet stor tvivl til den viden, man er i besiddelse af. Det er en viden, der

kan drages tvivl om. I forhold til dette udtaler Ditte med en stemmeføring, der synes at understrege det prækære ved at skulle konfrontere andre:

”(...) Det er moraliserende. Så derfor så vil det være sjældent egentlig. At jeg snakker med nogen om det. Og specielt om de der praktiske detaljer i det. Så ville man måske mere tage den der diskussion – altså på det høje politiske plan og teoretiske niveau og alt sådan noget, hvor det sådan lidt er væk fra ens egen hverdag.(...) Men når det handler om folk selv og folks egen hverdag og vaner, og måder at gøre tingene på så.. så er det sådan lidt.. altså det... der ligger mange konflikter gemt i det, som man måske bare tænker ”Det er der ikke nogen grund til at skabe”. Altså, også fordi når jeg selv kan sige, jeg er så usikker på, hvad der egentlig faktisk nytter og batter noget i den store sammenhæng, så skulle pokker da komme og gøre sig til dommer over, hvad andre folk gør, ikke?”(11-12)

Dette synes at stadfæste, at det kan være endog meget svært at komme ind på dybere snakke om, hvilken indvirkning vores levevis har på miljøets tilstand. Det betones hvordan der er nogle indlejrede normer og begrænsninger for, hvor meget og hvordan det er muligt at snakke om bæredygtighed. Ét aspekt ved det synes at vedrøre en slags almen høflighed for hvordan vi interagere. Vi forsøger i vid udstrækning at undgå at træde hinanden over tæerne, og søger i almindelighed at holde samtaler kørende uden at bringe den anden i knæ. Særligt interessant er det måske, at hun selv nævner, at når der så snakkes om det, så forsøger hun at holde det væk fra hverdagen, og i stedet snakke om det på et større strukturelt og teoretisk plan. Dette synes igen at kunne forklares med Goffmans rammebegreb I den givne situation tolkes det som værende decideret grænseoverskridende, at skulle bevæge sig ind på snak om hverdagslige handlinger og disses betydning for miljøet, hvorfor der trækkes på en anden ramme, der vedrører et større strukturelt niveau, og hvor man antager at den anden part vil finde større glæde ved at deltage i interaktionen. Som Goffman (1959:8) betoner det, vil man forsøge at styre dit indtryk andre får af en, for ikke at blive defineret som værende en dårlig person. I forbindelse med dette typificeres andre ud fra tidligere erfaringer. Samtidig er man ikke nødvendigvis udelukkende orienteret mod egeninteresser, men forsøger også at kode sig ind på, hvad der antages at være for publikums bedste (Goffman 1959:28-31). Her kan det således virke som om, at begge scenarier indgår i overvejelserne om, hvorvidt man skal bringe et moraliserende og personligt emne på banen, der potentielt kan have sociale konsekvenser. Begge parter kan således blive ofre i en sådan sag. Den

ene er i fare for at blive tituleret en brokkerøv eller en der prædiker, mens den anden muligvis vil opfatte at blive kategoriseret som værende ubetænksom i forhold til miljøet.

Opsummering

I dette analyseafsnit er det blevet belyst, hvordan tilstedeværelsen af samtaler om, hvilken indvirkning vores levevis har på klodens beskaffenhed, i grove træk tilsyneladende er en mangelvare i sociale møder. Samlet tegner der sig et billede af, at informanterne undgår at bringe miljørelaterede emner på banen i samvær med andre, der antages ikke at interessere sig lige så meget for miljøproblematikker, eftersom de frygter at ville blive sanktioneret mod, med f.eks. opfattelsen af at være én som prædiker, og dermed opfører sig moraliserende over for den anden. Dette synes at indikere, at der er visse normer og uskrevne regler, der øver indflydelse på, hvilke emner der *ikke* tages op til diskussion. Man synes altså at trække på rammer og typificeringer for, hvad der antages som værende de gældende normer for sociale møder. Videre blev der desuden givet et eksempel på, hvordan den viden man er i besiddelse af, er en viden der vil kunne drages tvivl om, hvilket yderligere kan være medvirkende til fraværet af diskussioner om miljøbelastning.

Den personlige balance

I denne analysedel vil fokus være på, hvordan informanterne så at sige finder rum til sig selv i en hverdag, hvor flere af ens tanker og/eller handlinger bærer præg af omtanke for miljøet. Ved gennemgangen af det indsamlede materiale er der en tendens til, at informanterne overordnet positionerer samfundet som værende domineret af kapitalorienterede systemer og strukturer, de har en hvis lede overfor. Samtidig er de dog en del af dette samfund, og befinder sig dermed ofte i situationer, hvor det er svært at komme uden om netop disse samfundstræk, hvilket også er et af de punkter Bella Marckmann (2009) påpeger i studiet *Hverdagslivets Kritik: Økosamfund i Danmark*. Informanterne betoner på forskellig vis, at de anser det som nærmest utopisk at skulle kunne leve f.eks. 100 % bæredygtigt, samt at de ikke er konstant orienterede mod at forsøge at skulle leve på en sådan måde. Der synes dermed at indgå visse kompromisser i hverdagen, hvilket rejser et spørgsmål om, hvordan man balancerer mellem at være orienteret mod at skabe en mere bæredygtig verden, samtidig med man personligt er underlagt samfundets strukturer, og disses indvirkning på hverdagslivet. Omvendt gør det sig samtidig gældende, at disse strukturer, er af en beskaffenhed, som informanterne i store træk opponerer imod, og forsøger at skabe forandring i, særligt eksemplificeret gennem deres aktivitet i Omstilling Ry. Så hvor et aspekt af det at finde rum til sig selv er, at man så at sige søger at finde plads til ”ikke-bæredygtighed”, synes det omvendte også at gøre sig gældende. Hvordan finder man med andre ord plads til ”bæredygtig praksis” midt i samfundets begrænsende strukturer? Analyseafsnittet er derfor delt op i to dele, hvor første del belyser informanternes ”ikke-bæredygtige” rum, mens anden del belyser, hvordan der findes rum til et ”bæredygtig praksis”.

Kunsten at acceptere at ikke alle ens handlinger kan være skånsomme overfor kloden.

Under interviewet med informanten Ditte er der særligt ét emne, der ofte dukkede op, i forbindelse med de fortællinger hun gav som svar på mine spørgsmål. Dette handler om hendes tanker om, hvad der egentlig kan karakteriseres som værende bæredygtige handlinger, hvilket til tider resulterede i, at hun korrigerede den ramme, som jeg antog, var gældende for, at en given handling særligt bundede i et ønske om at udføre den i et miljøvenligt øjemed. Et eksempel er hendes og kærestens valg om at flytte i et økologisk bofællesskab og bygge et lerhus, hvilket straks ledte mine tanker hen på et bevidst valg om at ville bo og leve så bæredygtigt som muligt. Hun erkender i interviewet at disse aspekter selvfølgelig har en indflydelse, men i virkeligheden bunder det i højere grad i et

ønske om komme ud på landet, selve det at bo i et fællesskab og det at der var mulighed for med særlige håndværksteknikker at kunne skabe et hjem. Det er altså i højere grad drevet af personlig lyst og interesse. Selve det at bo på landet karakteriserer hun for eksempel hurtigt som værende ”(...) *noget rigtig hø, for så er man nødt til at have en bil*” (Interview Ditte 2014:3), hvilket belaster miljøet. Hun giver videre udtryk for, at det er mere kompliceret end som så, at skulle kunne karakterisere det som decideret bæredygtigt, hvis man først begynder at regne på det. Hvad dette synes at indikere er, at visse handlinger for hende, der for mange andre formentligt og umiddelbart ville antages som værende endog meget miljøvenlige, ikke uden videre kan betegnes som netop det, eftersom der er mange faktorer der spiller ind, og skaber tvivl om, hvilken effekt givne handlinger har. Denne tvivl er nærværende i både interview og dagbog, og i sidstnævnte tilføjer hun endnu et lag til tolkningen af, hvilken effekt ens handlinger har i et større perspektiv. Dittes dagbog starter med et eksempel på, hvordan denne tvivl griber ind i hverdagen:

”Tog i formiddags mig selv i at smide et stykke papir i den almindelige skraldespand i stedet for at gå ud i papirkassen med det (den står i spisekammeret, kun én dør væk). Den slags gør man ind imellem. Er det utilgivelig dovenskab eller en petitesse? Det griber ind i diskussionen om hvor meget det nytter når man personligt gør ét eller andet der, isoleret set, er en dråbe i havet. Desuden – hvor går grænsen for hvor meget man i sit personlige liv skal gå i detaljen. Og i øvrigt er der altid mange andre ting man kunne eller burde gøre, men som man ikke gør. Hvornår er det godt nok? Formentlig aldrig.”(Dagbog Ditte:1)

Citatet indkapsler omdrejningspunktet for denne del af afsnittets interesseområde vedrørende accepten af kompromisser i hverdagen. Kompromiserne synes at tjene den funktion at de gør hverdagen mere overskuelig, og medvirker tilsyneladende samtidig til, at det i det hele taget er muligt at få hverdagen til at hænge sammen og fungere i et samfund, hvis træk man ellers til en hvis grad, tager afstand fra. Som Ditte beskriver det, er der en grænse for, hvor meget den enkelte kan gå i detaljen i forhold til udførelsen af miljøvenlige handlinger. Der er tvivl om, hvor den går, men ikke desto mindre er den der, hvilket signalerer et nærmest utopisk aspekt vedrørende muligheden for at leve gennemgående bæredygtigt eller miljøvenligt. Videre giver hun udtryk for, at der i bund og grund er en hel verden af mulige handlinger, man *kunne eller burde* agere anderledes i forhold til. Dette accepteres til en hvis grad af projektets deltager. Vera fortæller f.eks. om et dilemma, hun kan opleve sig selv i, når hun skal vælge ingefær i Kvickly, og der ikke er noget økologisk:

(...) [vil] man have det økologisk? Eller vil man have noget, som ikke er blevet fløjet fra den anden ende af verden? (...) Der kan man blive i tvivl, ikke? (...). Det skal også være muligt at betale det, ikke? Og det skal ikke være vildt besværligt, fordi så står jeg altså også af. Så jeg er ikke sådan fuldstændig nørd. Det er det med at finde en balance, man selv synes er i orden, ikke? (...) jeg synes ikke, at man skal køre til verdens ende for at købe noget.”(Interview Vera 2014:32-33).

Igen bliver der stillet grænser op for hvor langt den enkelte kan gå i forhold til at agere bæredygtigt i hverdagen. Her knytter grænserne sig til, hvad der er økonomisk muligt og overkommeligt. Måske meget rammende betoner Vera, at det handler om *at finde en balance* i forhold til, hvad man selv synes er i orden. Der knytter sig dermed tilsyneladende en grad af relativitet til det at leve et liv med omtanke for miljøet, eftersom det kommer til udtryk, at det opfattes som en sag for den enkelte, og hvad denne *selv synes er i orden*. Susanne skriver i sin dagbog om, hvordan hun i forbindelse med det at skulle til at flytte gør sig tanker om, at det kunne være dejligt at have høns i sin nye have, men rejser i samme stykke spørgsmålet ”*Men hvad så når man tager på ferie?*” (Dagbog Susanne:2). Dette får mig til i interviewet at spørge hende, om hun oplever, at hendes omtanke for miljøet er noget der medvirker til, at hun må give afkald på frihed, hvilket hun svarer afkræftende på. Hendes hverdagslige orientering mod bæredygtighed og det at udføre miljøvenlige handlinger, er ikke noget der opleves som værende begrænsende (Interview Susanne 2014:15). I forhold til grænserne for hvor langt man kan og vil gå, indleder hun desuden sin dagbog på følgende måde om det at sortere pap:

”Vi samler altid større papirstykker sammen og kører dem på genbrugspladsen. Men hvad med alle de mindre papstykker som fx toiletruller, mælkekartoner osv.? Jeg kunne jo godt samle dem ind, men jeg vælger ikke at gøre det. Jeg tror, mit hjem ville blive sådan en sorteringsstation”

(Dagbog Susanne:1)

Som sagt indledende, efterlader informanterne et indtryk af, at en del af det at leve med omtanke for miljøet samtidig med man er en del af det omgivende, er at man også skal kunne finde rum til *ikke* hele tiden at tænke over, hvad der vil være den mest miljøvenlige handling, og i citatet ovenfor synes dette at komme til udtryk meget eksplicit. Til trods for at Susanne i dagbogen med stor entusiasme beskriver, hvordan familiens nye hus vil være meget energieffektivt, og bygget efter det

skærpede *byggereglement 2015*, bliver der alligevel opstillet en grænse for, hvor meget det bæredygtige aspekt skal fylde. Hjemmet skal således ikke ligne en sorteringsstation, og dette synes igen at pege på en relationel grænse for, hvad man selv betegner som den enkeltes ansvar, og mulighed for at finde rum til ikke-bæredygtige handlinger.

En af de ikke-bæredygtige hverdagshandlinger som informanterne påpeger, er svær at komme uden om, er brugen af bilen. Om dette fortæller Ditte i sin dagbog:

”Om eftermiddagen var jeg til aikido i Århus (i bil) og bagefter ude ved mine forældre som havde hentet min 3-årige datter i børnehaven. Jeg har ofte dårlig samvittighed over at køre i bil frem og tilbage til Århus bare for det (læg hertil at mine forældre også kører til og fra for at hente min datter), men det er det der gør at jeg kan komme til en træning som jeg mentalt og fysisk har stort udbytte af. Det holder mig personligt sund, men er bæredygtighedsmæssigt noget hø.”

(Dagbog Ditte:1)

Her indikeres der, at selve handlingen at køre til kampsporten Aikido kan opfattes som et valg mellem at gøre noget for den personlige velvære eller undlade at gøre det, hvilket i stedet ville være bedre for klodens velvære. På trods af at det giver hende dårlig samvittighed, vælger hun her at sætte det personlige velvære højest. I det opfølgende interview betoner hun videre, at det for hende også er et spørgsmål om at få hverdagen (...) *til at køre*, samtidig med hun betoner det svære i netop at sætte en grænse for, hvornår (...) *man synes, man er for egoistisk*. I forlængelse af dette giver hun udtryk for følgende:

”(...) nogle gange kan jeg bare netop have lyst til at sige ”at nu gør jeg bare det her, fordi det gør jeg. Ikke? Og så skal den dårlige samvittighed såmænd nok poppe op igen på et eller andet tidspunkt. Og så kan man jo godt prøve at tænke ”Okay, jamen kunne man nu finde ud af et eller andet med at køre sammen med nogen, så er det trods alt lidt mindre slemt.” Og så tænker man jo også at, jamen i den store sammenhæng, hvad betyder det hele så? Det ændrer jo ikke ved den grundlæggende kapitalistiske struktur, at jeg ikke kører ind til aikido, ikke? Fordi det er et eller andet sted de der strukturer, der er problemet, ikke?”(Interview Ditte 2014:11).

Her synes der at optræde en ambivalens i forhold til, hvilken betydning de valg Ditte træffer i hverdagen egentlig har. På den ene side betoner hun, at hun gør sig tanker om, hvilket aftryk hendes brug af bilen sætter på naturen, ved i interviewet bl.a. at betegne bilisme (Interview Ditte 2014:23) som én af de ting, hun gerne så vi i højere grad bevægede os væk fra. Men samtidig giver hun på den anden side udtryk for fortvivlelse overfor, hvorvidt hendes individuelle handlinger overhovedet har nogen betydning i forhold til netop de *grundlæggende kapitalistiske strukturer*, der betegnes som kernen af problemet. I forbindelse med snakken om hvad vi, ifølge Ditte, bør bevæge os væk fra for at have en klode, der kan holde flere år, påpeger hun samtidig skibstrafik som et eksempel på, hvordan der altid kan være tvivl knyttet til, hvorvidt ens handlinger har betydning, og hvor bæredygtige de så egentlig er. Efter i mange år at have troet, at dette var en af de mere miljøvenlige transportmåde, er hun blevet opmærksom på, at det viser sig at være særdeles forurenende. Hun påpeger et væld af miljømæssige problematikker, men konkluderer:

”Der er jo virkelig mange ting. Og det der med lige at vide præcist, hvad der er det vigtigste og det værste og man først og fremmest burde gøre noget ved. Det kan jo være svært.”

(Interview Ditte 2014:23)

Også Lene fortæller om det problematiske ved at have en bil, men erkender at hverdagen ikke ville kunne hænge sammen uden, særligt ikke med en datter der går i skole i en anden by, end den de bor i. Som hun påpeger det, kan det *”(...) jo være svært overhovedet at formå at indrette sit liv, så man ikke behøver at have en bil”*, og fortæller videre hvordan hun går på kompromisser, og at det *”(...) bliver for surt, hvis man skal være så hård ved sig selv at man ikke – altså, der synes jeg egentlig, at jeg er meget god til bare at sige at ”nå, jamen så blev det så lige sådan her i dag”*”(Interview Lene 2014:8-9)

Særligt citatet med Lene indikerer, at det er muligt at bevæge sig mellem de bekymrende tanker for miljøet, og så det at man skal have hverdagen til at fungere, samtidig med der dog i den sidste sætning *”nå, jamen så blev det så lige sådan her i dag”*, synes at kunne spores, at hun i det givne øjeblik erkender, at handlingen, som f.eks. det at skulle transportere sig i bil, har miljømæssige implikationer, men at der bare ikke er så meget at gøre ved det. Hun skaber så at sige et rum for sig selv, hvor det tillades og ikke nødvendigvis tillægges større bekymring. Vekselvirkningen mellem at gøre sig tanker om belastning af miljøet, og så det stadig at kunne undgå at lade sig påvirke af

det, forklares videre af Ditte og Susanne. Førstnævnte giver udtryk for at måden vi behandler kloden på og hvad dette muligvis resulterer i, kan give hende frygt. På trods af det, lader hun det ikke fylde mere end hun selv kan klare i hverdagen. Hun fortæller, at der er nogle skodder mellem de tanker hun kan gå og have, og så hvordan hun agerer i praksis, og at hun godt kan gå og opføre sig som om, at det hele nok skal gå (Interview Ditte 2014:20). I stil med dette fortæller Susanne i sin dagbog om, hvordan økonomien sætter grænser for, hvor meget hun kan tillade sig at investere i bæredygtige materialer til sit nye hus. Erkendelsen af begrænsningerne beskrives som brændsel til den dårlige samvittighed. I samme strøm skriver hun at tankerne om, hvordan dette gør sig gældende på globalt plan, og at det gør hende bekymret, men på trods af det hun karakteriserer som *deprimerende tænkning*, forsøger hun ikke at beskæftige sig for meget med det (Dagbog Susanne:2). Som hun fortæller det i interviewet, gør hun sig bekendt med hvad der sker i relation til miljøet, men lægger det så herefter fra sig (Interview Susanne 2014:24).

Under interviewet med familien blev der også snakket om hvorvidt det opleves begrænsende at leve et liv med stor omtanke for miljøet, og her synes Bjarne at opsummere det indtryk ovennævnte giver - "*Der er ingen, der kan leve 100 % efter de idealer*" (Interview Fam. 2014:38). Som beskrevet i den teoretiske ramme er vores hverdagsliv kendetegnet ved at være præget af vores kulturelle *stock of knowledge* (Bech-Jørgensen 2009:210). Vi bevæger os rundt i hverdagen i høj grad ved hjælp af vores *common sense* indstilling, der har rødder i et kulturelt og socialt frembragt lager af viden, som vi ubevidst trækker på. Dette indikerer en ubevidst forventning til, hvad der skal ske. Vi skal på arbejde og i skole og til dette er samfundet indrettet på en sådan måde at f.eks. en bil er en nødvendighed. Man kan måske karakterisere hverdagen som værende domineret af en tilstand, hvor vi, med Anthony Giddens ord er i flow, og ikke stiller specielt mange spørgsmål til indholdet. Mange af vores handlinger foretages altså ureflekteret, og har sine rødder i samfundets organisering. Af denne grund ville det være nærliggende at antage, at informanterne ikke stiller spørgsmålstejn ved de ikke-bæredygtige handlinger, de foretager sig i hverdagen, men som det kommer til udtryk i dette afsnit, virker de til at være endog meget bevidste om deres handlinger. Tilsyneladende går informanterne på kompromis med visse hverdagshandlinger, og dette kan muligvis forklares ved hjælp af Alberto Melucci, der bygger på Alfred Schütz' tidsmæssige begreb (Bech Jørgensen 2009:216). I dette perspektiv beskrives det at *fremtiden hviler tungt på os og tvinger os til at vælge, forudsige og beslutte*. Som beskrevet i det teoretiske afsnit knytter Schütz både temporale og spatiale lag til vores handlinger, og dette betyder bl.a., at vi, hvor vagt det end

må være, er involverede i handlinger, der påvirker både vore nære omgivelser, men også de fjerne. Både spatialt (fjerne egne) og tidsligt (fremtidige generationer) (Zahavi 2005:178). Dette synes at være en viden som informanterne gør sig bevidste om, men samtidig anes der også en accept af samfundets vilkår, hvilket resulterer i kompromisser. Hverdagslivets handlinger og refleksioner er således tidsmæssigt orienterede, men dette opleves ikke, når man befinder sig *midt i dem* (Bech-Jørgensen 2009:213). Men situationer kan forekomme, hvor vi tvinges til at gøre os bevidste om de upåagtede handlingsmønstre. Dette kan f.eks. være når vi bliver opmærksomme på information, der får os til at overveje handlinger vi foretager os. I en verden under konstant forandring og hvor der konstant kan drages tvivl om ny videns sandhed er de muligheder, der ifølge Melucci åbner sig for os, grænseløst flere end vi har kapacitet til at håndtere (Bech-Jørgensen 2009:216). De mange valgmuligheder og moralske overvejelser fremstår i forlængelse af dette, som noget der kan medføre psykisk ubehag. Dette bliver indikeret af Lene, der betoner, at man ikke skal være hård ved sig selv, mens Ditte giver udtryk for fortvivlelse over de mange mulige bæredygtige valg hun *kan* træffe, og hvor stor en betydning hendes personlige valg egentlig har. Resultatet synes at blive, at man går på kompromis med de ideologiske tanker, eftersom det ikke er muligt at bryde fri af *de grundlæggende kapitalistiske strukturer*, og fordi det potentielt vil kunne medføre ubehag.

Rum til bæredygtighed

Som nævnt indledende er der et modsvarende scenarie til det at finde plads til ”ikke-bæredygtighed”. Informanterne fortæller alle om, hvordan der er visse ting, der er med til at skabe et rum, hvor de kan agere bæredygtigt. Et gennemgående træk syntes dog at være, at det ofte umiddelbart var svært for informanterne helt præcist at svare på mit spørgsmål om, hvorvidt der er noget, der er medvirkende til at gøre det lettere for dem at agere med omtanke for miljøet. Dette kan umiddelbart pege på to ting. For det første kan det ikke udelukkes, at jeg ikke fik framet spørgsmålene ordentligt, men for det andet, og måske mere interessant, kan det indikere at mange af de bæredygtige handlinger informanterne foretager i hverdagen, foregår på et mere ureflekteret plan. Sidstnævnte scenarie beskrives meget rammende af Susanne i afrundingen af sin dagbog:

”Heldigvis er der mange af de [bæredygtige handlinger i hverdagen], der bare foregår automatisk, fordi det er blevet en vane. På den måde behøver jeg ikke tage stilling til det hele tiden. Gider jeg have en speciel skraldespand til papiraffald. For det har jeg, og jeg gør det bare. Det ligger allerede på rygraden. Kan jeg blive bedre? Helt sikkert men det er jo en trøst, at der sker så meget

allerede. Og det er nok en fortløbende proces at vænne sig og tilpasse sig forandringerne. Det er da ikke mange år siden, det hele bare røg i forbrændingen. Det er heldigvis fortid.”

(Dagbog Susanne:3)

Susanne beskriver her, hvordan hun har oplevet det at skulle føre dagbog, med henblik på at beskrive situationer i hverdagen, hvor hun syntes tanker om miljøet havde indflydelse. Her fortæller hun om, hvordan denne øvelse gjorde mange af hendes miljøorienterede handlinger synlige for hende. Det var altså ting, som hun ikke normalvis som sådan reflekterede over, eftersom de med tiden er blevet vanegjort. Der er en interessant tidslighed i citatet, hvor Susanne beskriver, hvordan hun i nutiden for det meste ikke behøver reflektere over de handlinger hun beskriver. Samtidig betoner hun det som en proces at tilpasse sig forandringerne, som f.eks. affaldssortering. Dette kan hun nu kigge tilbage på og erfare. Hun tolker altså fortiden i lyset af nutidens viden (Bech-Jørgensen 2009:216), og samtidig skuer hun fremad, og forestiller sig videre forandring af vaner. På denne måde kommer det til udtryk, hvordan fortid, nutid og fremtid smelter sammen i hendes tolkning af en af hverdagens banale handlinger. Ditte deler samme opfattelse af, hvad det betyder at flere af ens handlinger bliver vanegjort. Hun betoner, at hun opfatter det som noget, der er med til at gøre verden overskuelig på, samt at *”(...) når først man er vant til, at det man gør, er sådan og sådan, jamen så gør man det jo bare.”* (Interview Ditte 2014:13). Dette understreger igen det processuelle element i forbindelse med tilegnelsen af en miljøbevidst livsstil. Som Ditte betegner det, har man på et eller andet tidspunkt i sit liv truffet nogle valg, og efterhånden bliver disse til vaner, der først bliver underlagt refleksion, som når de bliver bedt om at føre dagbog. Eller som Susanne beskriver det, når hun ikke har mulighed for at sortere affald, som hun plejer at gøre:

”(...) åh, man kan næsten ikke få sig til at bare smide det i skraldespanden, vel?”

(Interview Susanne 2014:13).

Som tilfældet synes at være det med kunsten at finde rum til ”ikke-bæredygtige” handlinger, gør det sig tilsyneladende også her gældende, at man gennem vanegørelse af handlinger, får dem inkorporeret til at være en ikke-reflekteret del af ens hverdagshandlinger. Med dette menes, at man ikke stopper op, og overvejer, hvorfor man gør det, men i stedet udføres handlingen rutinemæssigt. Som det f.eks. kommer til udtryk i Bjarnes dagbog, der hver dag starter med en konstatering af, hvad elmåleren står på. Dette gør han hver dag, og ikke kun når han skriver dagbog. Tingene sker i

et flow, og flere af de upåagtede handlingsmønstre åbenbares først når man tvinges til at reflektere over dem. Dette indikerer at mange af hverdagslivets miljøorienterede handlinger for informanterne udføres ved at følge *den naturlige indstilling*. Gennem denne kan man stole på sine erfaringer, og man kan foregribe det, der skal ske, uden at det medfører tvivl om hvert enkelt skridt man tager, og resultaterne af det man siger, gør og oplever. På denne måde mener Schütz, at tvivlen om verden virkelighed kan skubbes til side (Bech Jørgensen 2009:210). Dette synes for informanternes vedkommende at betyde, at frem for dagligt at skulle stoppe op, og stille spørgsmålstejn ved de miljømæssige implikationer vedrørende deres handlinger, har de med tiden fået internaliseret disse, så de fremstår som ubevidste hverdagsrutiner. Og at tingene sker i et flow, vidner følgende citat fra Annes dagbog også om. I det flow hun her beskriver, står tiden stille, og man får indtrykket af, at hun gennem handlingen finder rum til bare at være:

”Søndag- køkkenhave dag. At lave køkkenhave er for mig også nærmest terapeutisk, fysisk arbejde, der ikke kræver den store hjerneaktivitet. Ro og fred og tid til masser af andre tanker og bearbejdning af oplevelser. Og så er det så livsbekræftende at se planter gro. Jeg ville savne det frygteligt, hvis jeg en dag stod uden have.”

(Dagbog Anne:14).

Et andet aspekt der også synes fremtrædende, er betydningen af at have en form for fællesskab, der kan være med til at skabe et rum for måske særligt det at snakke om bæredygtighed og miljø. Hvor det i afsnittet om informanternes oplevelse af muligheden for at snakke med andre ”fremmede” om dette blev påpeget, at det kunne være endog meget svært, bliver det i det følgende betonet, hvordan der så at sige er det Erving Goffman betegner *ind-grupper* med ligesindede, hvor der i højere grad er rum til at snakke om bæredygtighed.

På mit spørgsmål om, hvad Omstilling Ry giver informanterne i forhold til f.eks. fællesskab, svarer Rosa:

(...) hvis nogen er interesserede i at høre om de tanker, man gør eller vi [familien] gør os. Så er det nemmere, at sige – (...) så er det sådan bedre at sige til dem ”Det er Omstilling Ry”. Altså, det er

ikke bare os der, sådan er skøre, og det er ikke bare os, vores familie der er lidt hippieagtig og sådan noget. Vi er faktisk en gruppe mennesker, der sådan – en gruppe, ikke?

Det giver på en eller anden måde et andet indtryk, ikke? hvis man er interesseret, og så hører man at det er en gruppe mennesker, der faktisk har en fungerende – organisationsagtig, så tror jeg, at man får mere... tror I ikke det?

(Interview Fam. 2014:37).

Rosa beskriver her oplevelsen af, at være en del af Omstilling Ry. Det giver hende en følelse af at være en del af et fællesskab, og vel at mærke et fællesskab hun på en måde kan trække på i forhold til at kommunikere sine interesser ud til omverdenen. Frem for at stå alene med det, og måske blive udsat for en form for negative sanktioner, som det er blevet karakteriseret andetsteds, kan hun legitimere det ved at referere til, at der er flere, der tænker samme tanker som hende, samtidig med hun betoner det organisationsagtige ved Omstilling Ry, som yderligere er med til at give det en form for autoritet. Fællesskabet i Omstilling Ry kan karakteriseres som det Bella Marckmann (2009) kalder for intentionelle fællesskaber, forstået her som et der er opstået på baggrund af medlemmernes bevidste hensigter, modsat det fællesskab man finder i f.eks. en familie. Og betydningen af disse intentionelle fællesskaber er noget, som flere af informanterne giver udtryk for, at være orienterede imod. Bjarne svarer på mit spørgsmål om, hvordan han forestiller sig et positivt fremtidsscenarie, at han opfatter Zapatista-bevægelsen i Mexico og det økologiske bofællesskab som Ditte bor i, som værende en del af løsningen på fremtidige problematikker (Interview Fam. 2014:43). Dittes og hendes kærestes valg om at flytte i det økologiske bofællesskab kan også læses som en bevidst orientering mod et intentionelt fællesskab, om end det ikke nødvendigvis var selve det bæredygtige der var omdrejningspunktet for hende. Lene fortæller om, hvordan hun er fascineret af et begyndende permakulturelt bofællesskab på Svanholm, og hvordan det betyder rigtig meget at kunne dele erfaringer sammen med ligesindede samt lade sig inspirere af og dele ideologi med dem (Interview Lene 2014:11). I Lenes dagbog bevæger hun sig desuden ud over hverdagssfæren, da en del af den overlapper med det Økologiske Årsmøde på Samsø, hvor hun oplever hvor dejligt igen at være tættere på naturen og ligesindede:

”At være her blandt ligesindede – det er lidt som at komme hjem. Man kan være som man er. Der behøves ikke de store introduktioner eller forklaringer. Samtalerne går lige til sagen.”

(Dagbog Lene:2)

Dette signalerer en søgen mod noget som det omgivende samfund ikke kan tilbyde, og i denne forbindelse kan Goffmans teori om stigmatisering og *ind-* og *ud-grupper* give en forståelse for de processer, der kan være på spil i forbindelse med valg af fællesskab. Det er vigtigt at påpege, at begreberne *normale* og *stigmatiserede* eller *de fremmede* ikke skal forstås som deciderede personer, men snarere som perspektiver, der bliver genereret i forskellige sociale settings (Goffman 1963:164). Med dette in mente, samt hvordan informanterne andetsteds gav udtryk for ikke at føle, at de tanker om miljøet som ligger dem på hjertet, er noget de kan snakke med specielt mange om, kan man analytisk karakterisere deres omtanke for miljøet som et *stigma* de bærer, mens personer i det omgivende samfund der ikke deler samme interesse, kan karakteriseres som værende *de normale*. Goffman betegner disse to grupper som værende *ind-gruppen* og *ud-gruppen*, hvor personer der deler stigma kan finde fællesskab i førstnævnte, repræsenterer sidstnævnte samfundets gældende normer (Goffman 1963:133). I *ind-gruppen* kan den stigmatiserede finde *sympatiske andre*, der kan bidrage med en sfære, hvor personen kan hente moralsk opbakning, og videre opleve at være accepteret som en, der er ligeså normal som andre. Med et udgangspunkt i denne gruppe er der mulighed for at kunne organisere sit liv, men samtidig er der en fare for, at man bliver begrænset til det miljø man oplever i *ind-gruppen*. Et interessant punkt er, at medlemskab af dette fællesskab kan føre til *professionalisering* af stigmaet, og videre kan det resultere i offentlig opmærksomhed på stigmaet (Goffman 1963:38). Dette synes også til en hvis grad at være tilfældet for informanterne. Når det handler om deres bekymringer for miljøet, synes der at være en tendens til, at det er noget man dyrker i en *ind-gruppe*. Her synes der at være mulighed for, at informanternes 'for-sig' tilgang til det bæredygtige kan udvikle sig til noget, man deler i et fællesskab med ligesindede. Om det at være aktiv i Omstilling Ry og hvilken betydning dette har, giver Anne et eksempel på. Sammen med to andre fra fællesskabet var hun således med til at repræsentere foreningen til en bæredygtighedsfestival. Om dette fortæller hun, at hun altid lige skal overvinde sig selv for at komme afsted, eftersom hun nyder tilværelsen derhjemme. Men i forbindelse med festivalen fortæller hun om, hvordan samtaler om tanker og idéer, giver hende nye positive indtryk:

”Jeg ved at der er en fare for at jeg lukker mig inde i vores egen lille boble, her er alt godt og vi gør en forskel boble. Jeg har brug for at føle den tryghed tror jeg, det værner mig mod den lidt desperate følelse af at der ikke sker nok. Det er lidt paradoksalt, for samme boble kan også skabe

afmagt og tristhed. Så det er dejligt med sådan et par dage i en lidt større alt er godt og vi gør en forskel boble, og det giver mig mod på at tale om det jeg tror på i andre sammenhænge.”

(Dagbog Anne:13).

Opsummering.

Det hverdagsliv der i afsnittet er blevet beskrevet, er først og fremmest et, der er karakteriseret ved at være i *flow*. Både hvad angår det at finde rum til ”ikke-bæredygtig” praksis og det modsatte – ”bæredygtig praksis”. For førstnævnte gør det sig gældende at man så at sige indgår kompromiser med de ideologiske idealer og forsøget på gennem sine handlinger at skåne kloden. Det er således muligt for informanterne at bevæge sig mellem de bekymrende tanker og de ”ikke-bæredygtige” praksisser. Det påpeges på forskellig vis at det kan være svært at vide, hvor stor en forskel ens egne handlinger har i det store billede, og holdt sammen med at man forsøger at få hverdagen til *at køre*, og også undgår at være for hård ved sig selv, trækkes der grænser for, hvor langt man strækker sig i forsøget på at agere med omtanke for miljøet. Man finder altså rum til ”ikke-bæredygtige” praksisser. Samtidig finder man også rum til det modsatte, og igen synes dette rum at kunne karakteriseres som et, der i høj grad foregår i *flow*. Informanterne giver i høj grad udtryk for, at de trækker på *den naturlige indstilling* i forhold til mange af hverdagens miljøskånsomme praksisser. Handlingerne er blevet vanegjort, og er blevet til ureflekterede dele af hverdagen, indtil dette projekt tvang dem til at bemærke dem. Et andet punkt der beskrives som betydningsfuldt, er det at have et fællesskab, hvor der er medlemmer, der deler holdninger og overbevisninger. Fællesskaberne beskrives som steder, hvor man kan hente inspiration, og med et begreb fra Erving Goffman synes der at foregå en form for *professionalisering* i forbindelse med medlemskab i fællesskaberne, hvilket kan være med til at åbne op for modet til at dele sit *stigma* med de *normale*.

Drømmenes plads

I dette afsnit vil der kort blive belyst, hvordan drømmene om en bedre fremtid kommer til udtryk i informanternes fortællinger og dagbøger. Disse er meget varierede, men peger alle på håbet om en hverdag indeholdende andre elementer end mange af dem, som det omgivende samfund tilbyder. Fundende vil blive kontrasteret til Zygmunt Baumanns essay (2006) om, hvordan nutiden kan karakteriseres som værende befolket af *jægere*.

Én af dem drømmer om at blive selvforsynende...

... og en anden forestiller sig et positivt fremtidsscenario, hvor der er landsbyer der er selvforsynende med energi fra vindmøller, samt tvungen kompostering af organisk affald. En tredje drømmer om en fremtid, hvor der er tid til at tage sig af hinanden og sætte pris på jorden, mens en fjerde drømmer om et liv, hvor man er sikret en eller anden form for betalt overlevelse, så man kan slippe for nogle af de økonomiske mekanismer, der styrer tingene i en ubehagelig retning. Ikke ud fra moralske overvejelser, men simpelthen bare fordi det er rarere og enklere. En femte drømmer om hængende haver og teknologiske udviklinger, og en sjette drømmer om fællesskaber, hvor der

samtidig er plads til en selv. Og den sidste drømmer om at blive selvforsynende med tomater. Gerne i et drivhus hun selv har bygget.

På min opfordring kastede informanterne sig ud i beskrivelser af hvad de forestiller sig som positive fremtidsscenarier. Utopier eller Shangri La. Der skulle ikke være nogen rammer for, hvad de kunne forestille sig, men på trods af dette, syntes alle scenarierne at finde en eller anden form for fodfæste i det eksisterende. Og ikke nok med det. Ej heller var alle de ovennævnte drømme nogle der blev drømt på undertegnede opfordring, men dukkede op i enten dagbøgerne eller som latente dele af de beskrivelser, der fremkom i forbindelse med interviews. Det fandt så at sige en eller anden form for fodfæste i praksis eller i det eksisterende. Tester og Jacobsen (2012:1) betoner at:

”Utopia er en ambition der stiller spørgsmålstejn ved denne verdens hverdagslige uundgåelighed, og hvad mere er, motiverer gennem handling [og] praksis. [Den er] rettet mod at transformere det, der kunne være.”

Dette synes også at karakterisere informanternes beskrivelser af de positive fremtidsscenarier, der strider mod de tendenser, der ifølge Zygmunt Bauman (2006:261) er dominerende i hvor tid. Denne tid er, mener han, karakteriseret ved at være en scene for *jægeren*. *Jægeren* er kendetegnet ved evigt og altid at være på jagt, og kan distingveres fra andre tidligere ”grønne personligheder” som *vildtforvalteren* og *gartneren*. Førstnævnte var den der passede haven før modernitetens komme, og *vildtforvalterens* tilgang var kendetegnet ved, at man opfattede verden som skabt af Gud, og at mennesket derfor gjorde klogest i ikke at ændre på tingenes tilstand. Perioden efter modernitetens komme, karakteriserer Bauman som værende domineret af *gartnerens* verdenssyn og praksis. *Gartneren* ved, modsat førnævnte, hvilke elementer der fremavles i det bed han har ansvar for. *Gartneren* udtænker det ønskede arrangement, og sikrer sig at det bliver udført, samtidig med han sørger for, at ukrudtet bliver bortluget. Denne type haveforvalter beskrives som værende de mest entusiastiske utopi-producenter, og de sørger for at menneskeheden havner i landet Utopia (Bauman 2006:260-261). Disse er imidlertid blevet erstattet af *jægeren*. I *jægerens* landskab er der ikke plads til utopiske spekulationer, eftersom disse er konstant optagede af jagten på et nyt bytte, om dette så betyder udtømmning af skovområder og vildt. Dette vækker dog ikke bekymring her og nu, da det ikke påvirker resultatet af den igangværende jagt. Bauman mener, at vi i dag alle er *jægere*, at vi får besked på at være det eller tvinges til at være det. Et andet ord for det der sker, er individualisering,

og står man udenfor opfattes det som et nederlag (Bauman 2006:261). Ud fra Baumans diagnose af samtiden og muligheden for at forestille sig noget bedre, synes det nærmest umuligt, at skulle tro på forbedring, men alligevel synes ovennævnte drømmescenarier fra informanterne at levere netop en kritik af *jægerens* univers, der er præget af konstant at være i bevægelse. Informanternes utopier synes derimod at være steder, hvor fællesnævneren kunne være *slow life*. Tid til at dyrke tomaterne og de lokale fællesskaber lyder ikke som noget *jægeren* vil jage, men ikke desto mindre kommer disse drømme ofte til udtryk i praktisk form i forbindelse med de hverdagsberetninger, informanterne skildrer i deres dagbøger. F.eks. fortæller Lene om en hyggelig gåtur med sin datter:

Vi gik ned i en lille offentlig have i Ry, som grænser op til Gudenåen. Her sad vi lidt på en bænk helt ud til vandet og hun forsøgte at lokke hunden til at springe i. Jeg fandt ramsløg, som jeg blev meget begejstret for og plukkede derefter en del andet grønt, mjøldurt, vorterod, skvalderkål.

(Dagbog Lene:1).

Dette kan næppe karakteriseres som *jægerens* buzz-ord. Som sagt er *jægeren* i bevægelse, men på trods af dette, er denne ikke på vej hen mod noget Utopia. *Jægeren* tilbydes nu at leve *inde i* utopien. I bogen *Liquid Fear* beskriver Bauman yderligere dette scenarie. I *jægerens tid* udskydes frustrationer men ikke jagten på tilfredsstillelse. Vi lever så at sige på kredit, og med kreditkortet er det muligt at forbruge fremtiden (Bauman 2006:8). Eftersom den eneste sikkerhed i den flydende modernitet er, at i morgen ikke er som i dag, er der ikke megen grund til, at stræbe efter den ukendte fremtid. Alligevel søger vi at kontrollere fremtiden i troen på, at det vi værdsætter nu også vil blive værdsat i morgen. Der er en tro på kontinuitet, og fremtiden bliver så at sige bundet, førend den er ankommet (Bauman 2006:9). Utopien bliver altså selve vejen, og vel at mærke en vej man må færdes, for ikke at opleves som et nederlag. Netop dette nederlag vedrørende følelsen af ikke at kunne være med, beskrive Lene i dagbogen om et billede hun har taget, af hvad hun synes vi bør bevæge os væk fra:

”Billedet viser motorvejen fra Silkeborg (en af de overflødige) lige før Brabrand. Her ligger dansk supermarkedslager. Det er stygt. Og jeg har en forestilling om, at der også er meget grimt indeni. Det er nok ikke fødevarer, de opbevarer her, men alt det andet billige skrammel fra Kina, som vi har nok af i forvejen. Der er brugt resurser, som ikke havde behøvedes at blive brugt. Der er brugt mennesketimer i Kina, som kunne have været brugt på en mere meningsfuld måde og under mere

fair vilkår. Motorvejene er bygget for at understøtte varernes frie bevægelighed, som helst ikke kan bremses af trafikpropper. Landskabet er øde, goldt og upersonligt. Menneskene i bilerne er til for at holde gang i hjulene. Enten kører man af sted hver morgen ene mand i en bil, eller også er man udenfor samfundet, har ikke råd til bil og kan flove sig over at man ikke bidrager til produktiviteten.”

(Dagbog Lene:5)

Erkendelsen af disse forhold kommer desuden til udtryk i andre af informanternes beskrivelser. Susanne er f.eks. godt i gang med at fortælle om, hvordan hun tror på, at teknologiske udviklinger er en del af et positivt fremtidsscenarie. Hun beskriver det som værende allerede eksisterende, og at der nok ikke er så meget, der ikke kan lade sig gøre. Men i samme ombæring konkluderer hun, at penge er en begrænsning for denne utopi. Drømmen eksisterer så at sige, men i et økonomisk determineret rum der sætter grænser (Interview Susanne 2014:23), hvilket kom til udtryk flere steder i empirien. Som sagt optræder informanternes fremtidsvisioner – gode som dårlige – ofte som værende særdeles konkrete og lokaliserede i det eksisterende. Således griber de eksisterende ind i det fremtidige og synes at gøre det særdeles nærværende. Dette beskrives afslutningsvist af Vera, der fortæller om hendes frygte for fremtiden:

Vera: *”(...) jeg tror, det bliver slemt. Jeg tror det bliver svært, at holde boligerne varme i den kolde del af verden. Og eh, jeg tror også at alle de biler, som de eh – de der lande der er på vej op Indien og Brasilien og alle de der, hvor de får en ny middelklasse, der også får råd til det – der bliver en massiv forurening fra dem, som kommer til at påvirke vores klima endnu mere. Vi får endnu mere mudderskred og – sådan en nat, som vi lige har haft i nat med sådan et forfærdeligt buldrende styrtregn og tordenvejr, det var – himlen var jo helt rød. Det så rigtig skræmmende ud, synes jeg, da jeg vågnede i nat ved at høre alle de knald. Der bliver meget ekstremt vejr, og varme somre med tørke, hvor planterne går ud og sådan noget. jeg tror virkelig, det kommer til at gå rigtig galt, hvis ikke vi får stoppet de der forkerte måder at handle på... Det tror jeg.”*

Søren: *”Uhm. Men er det noget, som sådan ofte påvirker dig?”*

Vera: *”Nej, men det er da noget af det, der holder mig i gang med at kæmpe for de andre ting. Sige noget pænt om vindmøllerne, når jeg har chancen”*

(Interview Vera 2014:39).

Konklusion

I dette projekt er det blevet belyst, hvordan individer optagede af bæredygtighed og miljørelaterede problemer, konstruerer forestillingen om en miljømæssigt belastet klode, samt hvilken betydning dette har i hverdagen. Gennem det empiriske arbejde blev der lokaliseret fire temaer, der hver især synes at være af betydning.

For det første fremstår konstruktionen af forestillingen om klodens beskaffenhed først og fremmest som værende en processuel tilegnelse af viden og perspektiver, og hvor der med tiden lægges flere og flere lag på. F.eks. synes der at være en følelsesmæssig orientering indblandet, der kan anspore en mod bæredygtighed. Dette forstået på den måde, at den omsorg man drager for andre, som sine børn, kan blive ført over på naturen og kloden. Orienteringen mod hvad der er godt for f.eks. sine børn kan dermed være med til at sætte gang i en processuel udvikling, men gør det ikke alene. Her kan f.eks. ”guides” være med til at skabe det, der kan karakteriseres som en ”bæredygtig karriere”. De unikke oplevelser betones dog også som værende betydningsfulde, og man efterlades med indtrykket af, at disses største effekt, måske nærmere er i forhold til dannelsen af et generelt syn på samfundet. Oplevelser som klimatopmødet i København synes således at have fået flere til at genartikulere deres tiltro til de politiske strukturer, og i stedet orientere sig mod at skabe udvikling nede fra og op. Med andre ord har disse oplevelser tvunget informanterne til at stille spørgsmålet

”Hvad er det, der sker her?”. Netop dette spørgsmål synes at være en slags kulmination på de processuelle forløb, og bliver et spørgsmål der nærmest stilles dagligt i forbindelsen med tilegnelse af viden om klodens beskaffenhed.

Hvor *det processuelle forløb* særligt knytter sig til tiden der er gået og op til nu, handler de to følgende to temaer i højere grad om, hvilken betydning det har i hverdagen at være optaget af at forvolde så lidt skade på kloden som muligt. Med tanke på det at udbrede kendskabet til det man kan kalde hverdagslivets belastning af miljøet, synes muligheden for at snakke om det i sociale og uformelle møder vigtig. Her viser det sig dog gennem informanternes fortællinger, at dette er noget der sjældent sker. Samtalerne om miljøbelastning er tilsyneladende forbundet med stærke følelser, og entrerer derfor sjældent snakke om de handlinger vi foretager os i hverdagen og disses betydning. En ting er at det kan være grænseoverskridende at skulle konfrontere andre med det aftryk ens handlinger efterlader, men en anden ting er, at man udsætter sig selv for at blive sanktioneret imod, eftersom der er dominerende normer for hvad der *ikke* snakkes om. Et andet aspekt der også vedrører muligheden for at snakke om bæredygtighed er, at den viden man er i besiddelse af, er en der kan drages tvivl om, hvilket også kan medvirke til, at man holder igen.

Et andet aspekt der også vedrører hverdagen, er hvorledes man så at sige manøvrer i et samfund, hvor det er svært at komme uden om handlinger, der efterlader et negativt miljømæssigt aftryk. Her synes en utilsigtet strategi at være, at mange af ens handlinger foregår i et *flow* eller som en del af den naturlige indstilling. Det synes desuden at overlappe med fundende i *det processuelle forløb*, eftersom disse *flows* så at sige tilegnes over tid. Det er handlinger, der er blevet vanegjort, og mange af dem blev først åbenbaret for informanterne i forbindelse med udførelsen af dagbøgerne. I forhold til hvordan informanterne giver udtryk for at manøvrere mellem de bæredygtige og ikke-bæredygtige handlinger, efterlades man med et indtryk af, at det handler om at skabe rum til begge. Med henblik på de ikke-bæredygtige handlinger skabes der rum ved at acceptere, at ikke alt kan gennemføres miljøvenligt, hvorfor man går på kompromis for at få hverdagen til at køre. I forhold til at finde rum til den mere ideologiske orientering, er tilstedeværelsen af fællesskaber desuden også en faktor der spiller ind. I disse kan informanterne finde ligesindede, og blive inspirerede til videre handlinger.

Endelig blev det desuden også vist, hvordan informanternes tilgang til hvad livet skal indeholde synes at kontrastere med tidens trends og opråb om at være i konstant bevægelse. I forbindelse med denne kontrastering fremstår informanternes praksis, som en utopisk praksis lokaliseret i det eksisterende. Altså en bevægelse væk fra mange af det moderne samfunds tendenser, samtidig med man er en del af dette.

Samlet kan det siges, at orienteringen mod at skabe bedre vilkår for kloden, fremstår som værende noget, der først og fremmest foregår inden for sin egen sfære, eller i fællesskaber med ligesindede. Tilegnelsen af en relativt abstrakt viden virker i høj grad til at være noget der er sket processuelt, og i denne forbindelse synes vanedannelse at være medvirkende til, at gøre det nemmere at forholde sig til det i hverdagen. Det gør således denne overskuelig.

Litteraturliste:

Alaszewski, Alan (2006): "*Using diaries for social research.*" SAGE Publications Ltd.

Antoft, Rasmus & Salomonsen, Heidi Houlberg (2007): "*Håndværk og Horisonter – tradition og nytænkning i kvalitativ metode*" Syddansk Universitetsforlag.

Barbosa, Luiz C. (2009): "*Theories in Environmental Sociology*" Pp. 25-46 in *Twenty Lessons in Environmental Sociology*. New York: Oxford.

Bauman, Zygmunt (2006): *At leve i utopia* i Jacobsen, Michael Hviid *Baumans Mosaik – Essays af Zygmunt Bauman om etik, kritik og utopi 1990-2005*. Syddansk Universitetsforlag

Bauman, Zygmunt (2006): *Liquid Fear*. Polity Press

Bech-Jørgensen, Birte (2009): *Alfred Schütz: Hverdagsliv og tid* i Kristiansen, Søren et.al. "*Tradition og fornyelse – En problemorienteret teoriehistorie for sociologien*" Aalborg Universitetsforlag.

Berg- Sørensen, Anders (2010): "*Videnskabsteori*" Hans Reitzels forlag.

Brewster, Bradley H. & Michael Mayerfeld Bell (2009) *The Environmental Goffman: Toward an Environmental Sociology of Everyday Life, Society & Natural Resources: An International Journal*, 23:1, 45-57,

Bryman, Alen (2004): "*Social Research Methods.*" New York: Oxford University Press.

Brøndum Christensen, Søren; Anne Sofie Toft Larsen og Jonathan Borup Jacobsen (2011): *Indsat og ansat – den usynlige refleksion i hverdagen med social angst*. Bachelorprojekt Aalborg Universitet.

Chan, Tiffany Simons (2009): *Environmental Sustainability as a Generative Concern: An Exploratory Study of the Narrative Identities of Leaders in the Environmental Sustainability Movement*.

Christensen, Erik (1990) *Nye værdier i politik og samfund. Paradigmeskift og kulturbrydninger*. Århus: Hovedland.

Connolly, John & Prothero, Andrea (2008): Green consumption. Life-politics, risk and contradictions. *Journal of Consumer Culture* 8 (1): 117-145.

Dunlap, Riley E. (2010): "The maturation and diversification of environmental sociology: from constructivism and realism to agnosticism and pragmatism" in *The International Handbook of Environmental Sociology*, Second Edition, Michael Redclift and Graham Woodgate, editors, Edward Elgar Publishing.

Goffman, Erving (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books

Goffman, Erving (1986): *Frame Analysis – An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press.

Goffman, Erving (1963): *Stigma – Notes on the Management of Spoiled Identity*. Penguin Books.

Halkier, Bente (2001): "Consuming ambivalences. Consumer handling of environmentally related risks in food". *Journal of Consumer Culture* 1 (2): 205-224.

Hammersley, M., Atkinson, Paul. (2007): *What is ethnography?* Ethnography, Principles in practice (3rd ed., pp. 1-19). New York, NY: Routledge

Hopkins, Rob (2009): *The Transition Handbook – From oil dependency to local resilience*. Green Books Ltd, Foxhole, Dartington, Totnes, Devon TQ9 6EB.

Jacobsen, Michael Hviid et.al. (2012): *Utopia: Social Theory and the Future*. Redigeret af Jacobsen, Michael Hviid og Keith Tester. Ashgate.

Jacobsen, Michael Hviid (2013): *Sociale situationer og sociale rammer* i Schiermer, Bjørn (red.)

Jamison, Andrew (2001): *The Making of Green Knowledge. Environmental Politics and Cultural Transformation*, Cambridge University Press, Cambridge.

Jamison, Andrew (2006): *The making of green knowledge: the contribution from activism*. Pegamon

Jamison, Andrew (2012): *Utopia: Social Movements as Utopian Practice* i Jacobsen, Michael Hviid et.al.: *Utopia: Social Theory and the Future*. Redigeret af Jacobsen, Michael Hviid og Keith Tester. Ashgate.

Juhl-Nielsen, Niels Johan (2011): *Omstilling fra neden* i Modvækst – Omstilling til fremtiden.

Kristiansen, Søren (2000): *Fænomenologi – teorier og metoder*. Hans Reitzels Forlag

Kristiansen, Søren (2005): *Erving Goffman – Hverdagslivets rollespil* i Jacobsen, Michael Hviid & Kristiansen, Søren: *"Hverdagslivet – Sociologier om det upåagtede"* Hans Reitzels forlag.

Kristiansen, Søren (2009): *Erving Goffman: Om sociologisk mikroskopi og social orden mellem tillid og kynisme* i Kristiansen, Søren et.al. *"Tradition og fornyelse – En problemorienteret teoriehistorie for sociologien"* Aalborg Universitetsforlag. 2. udg. 1. opl.

Kvale, Steinar og Svend Brinkman (2009): *Interview. Introduktion til et håndværk*. (2. udg.). Hans Reitzels Forlag: København.

Larsen, Jonas og Meged, Jane Widtfeldt (2012): *At fotografere og filme byen – visuelle etnografier*

Latham, Alan (2002): *"Research, performance, and doing human geography: some reflections on the diary-photograph, diary-interview method."* Artikel i: *Environment and Planning A* 2003, volume 35, pages 1993 – 2017.

Marckmann, Belle (2009): *Hverdagslivets kritik: Økosamfund i Danmark*. Ph.d.-afhandling Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Norgaard, Kari Marie (2011): *Living in Denial: Climate Change, Emotions, and Everyday Life*.

Pink, Sarah (2011): *Images, Senses and Applications: Engaging Visual Anthropology* i Visual Anthropology. Taylor & Francis Group, LLC.

Prieur, Annick (2002): *Objektivering og refleksivitet. Om Pierre Bourdieus perspektiv på design og interview* (s. 109-134) i Jacobsen, Michael Hvid, Søren Kristiansen og Annick Prieur (red.): *Liv, Fortælling, Tekst*. Aalborg Universitetsforlag.

Riessman, Catherine Kohler (2000): *Analysis of personal narratives*. Hentet fra følgende hjemmeside: <http://alumni.media.mit.edu/~brooks/storybiz/riessman.pdf>. Teksten figurerer også i *Handbook of Interviewing*, redigeret af J.F. Gubrium and J.A. Holstein, Sage Publications, 2001

Riessman, Catherine Kohler (2008): *Narrative Methods for Human Sciences*. Sage Publications.

Rigby, Kate (2012): *Utopianism, Dystopianism and Ecological Thought* i Jacobsen, Michael Hviid et.al.: *Utopia: Social Theory and the Future*. Redigeret af Jacobsen, Michael Hviid og Keith Tester. Ashgate.

Shove, Elizabeth & Warde, Alan (2002): "Inconspicuous consumption: the sociology of consumption, lifestyles, and the environment" in Dunlap, Riley E. (2002) *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights* (230-252).

Staunæs, Dorthe og Kofoed, Jette (2014): *Visuel metode som affektiv 'wunderkammer'* i Tanggaard, Lene et.al.: *Konflikt i kvalitative studier*. Redigeret af Tanggaard, Lene; Thuesen, Frank og Kathrine Vitus. 1. udgave, 1. oplag. Hans Reitzels Forlag, 2014.

Urry, John (2013): *Societies beyond oil - Oil Dregs and Social Futures*. Zed Books.

Zahavi, Dan og Overgaard, Søren (2005): ”Fænomenologisk sociologi – hverdagslivets subjekt” i *Hverdagslivet – sociologier om det upåagtede*. 1. udgave, 1. oplag. Hans Reitzels Forlag

Websider:

Andersen, Nina Trige (2014): *Vejret er ekstremt normalt*. Hentet på følgende hjemmeside <http://www.information.dk/504772>

Danmarks Radio (2013): http://www.dr.dk/arkivP1/orientering/indslag/2013/11/26/165943_1_1_1_1.htm. Hjemmeside beset 03.02.2014

Mother Jones (2012): *3 New Studies Link Bee Decline to Bayer Pesticide*. Article by Tom Philpott in Mother Jones. Retrieved from the following webpage: <http://www.motherjones.com/tom-philpott/2012/03/bayer-pesticide-bees-studies>

Transitionnetwork (2014): <http://www.transitionnetwork.org/>. Hjemmeside beset 13.02.2014.

Tv2 Østjylland (2014): <http://www.tv2oj.dk/artikel/198145:Randers--Sluse-i-Randers-Fjord>. Hjemmeside beset 03.02.2014.

Bilag – se vedlagte cd-rom